

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ГУЛИСТОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

Ижтимоий - иқтисодий факультет

«Тарих» кафедраси

5220200 - тарих таълим йўналиши бўйича бакалавр даражасини олиш учун

“Иккинчи жаҳон уруши: “ўйдирма ва ҳақиқат”

мавзусидаги

Абдуллаев Сардор

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Раҳбар: доц. Назаров О.Р.

Гулистон – 2015

РЕЖА:

Кириш

Адабиётлар таҳлили

1-боб. Иккинчи жаҳон уруши арафасидаги воқеалар ва урушнинг
бошланиши

1.1. Иккинчи жаҳон уруши арафасида халқаро аҳвол

1.2. Иккинчи жаҳон уруши арафасида кучлар нисбати

2-боб. Иккинчи жаҳон уруши: ўйирма ва ҳақиқат

2.1. Урушнинг бошланиши ва тавсифи

2.2. Совет Иттифоқининг Улуғ Ватан уруши: ўйдирма ва ҳақиқат

2.3. Иккинчи фронт ва АҚШнинг Иккинчи жаҳон урушидаги роли

2.4. Иккинчи жаҳон уруши натижалари

Хулоса ва тавсиялар

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

К И Р И Ш

Мавзунинг долзарблиги. 1945 йил 9 май куни минглаб тўплардан отилган ўттизта артиллерия отишлари дунёга совет халқининг фашистлар Германияси ва унинг Европадаги иттифоқчилари устидан қозонилган ғалабаси ҳақида хабар берди. Совет Армияси ва Ҳарбий Денгиз флотининг қақшатқич зарбасидан Германиянинг асосий иттифоқдоши – милитаристик Япония ҳам мағлубиятга учради. 1945 йил 2 сентябр куни Япониянинг капитуляцияси ҳақидаги акт имзоланганидан сўнг, Иккинчи жаҳон уруши якунланди.

Иккинчи жаҳон уруши инсоният тарихидаги энг катта фожеа ҳисобланади. Бу аслида биринчи жаҳон урушидан кейин қудратли давлатлар томонидан яратилган Версаль тизимига асосланган халқаро муносабатларнинг мукаммал эмаслиги ва бошиданок зиддиятли эканлигининг оқибати бўлиб, ўз навбатида навбатдаги жаҳон урушига йўл очиб берди. Биринчи жаҳон уруши 19617000 кишининг ҳаётига зомин бўлган бўлса, иккинчи жаҳон уруши 38551000 кишининг ҳаётига зомин бўлди¹.

Гарчи Иккинчи жаҳон урушида асосий ролни Гитлерчилар Германияси, Совет Иттифоқи ва Япония бажарган бўлсаларда, АҚШ, Англия, Франция каби қудратли давлатлар ҳарбий ҳаракатларда фаол иштирок этмасаларда, амалда уруш арафасидаги, уруш давридаги ва ундан кейинги халқаро муносабатларга энг катта таъсир кўрсатувчи давлатлар бўлиб қолдилар. Бу давлатларнинг иккинчи жаҳон уруши арафасидаги, уруш давридаги ва ундан кейинги ташқи сиёсатини ўрганиш ўша даврдаги халқаро муносабатлар, шунингдек, жаҳон сиёсатига таъсир этиш воситалари, геосиёсий курашлар, мафкуравий курашлар тарихида янги босқич бошланганлигини тушуниш имконини беради.

Иккинчи жаҳон урушини олдини олиш мумкинлигига қудратли

¹ Энтони Гидденс. Социология. Т. Шарқ. 2002. 390 –б.

давлатлар етарли эътибор қаратмай, аксинча ундан ўз манфаатлари йўлида фойдаланишга ҳаракат қилиши уларнинг ўзига ҳам катта зарар етказди. Аслида ўзаро зиддиятлар гирдобига кудратли давлатлар Европа минтақасида янги жаҳон урушининг етилиб келиши ва салбий оқибатларига етарлича баҳо бермадилар. Зеро, Президентимиз Ислом Каримов айтганларидек, “Ҳар бир минтақада хавфсизликни таъминлаш муаян моҳиятга эга. Шунингдек, ҳар бир минтақанинг ўз хусусиятлари, ўз таҳдид манбалари ва хавфсизликни сақлаш омиллари бор¹”. Ана шу омилларни ўрганиш, матбуотда, адабиётларда, оммавий ахборот воситаларда, архив ҳужжатларида акс эттирилган маълумотларни солиштириб, ҳолисона тарихни яратиш тарихчилар олдида турган долзарб вазифадир.

Шуни таъкидлаш жоизки, Иккинчи жаҳон уруши 5 даврга бўлинади:

- Биринчи давр-(1939 йилнинг 1 сентябри-1941 йилнинг 22 юни) Ғарбий Европа давлатларининг мағлубиятга учраши, кучлар нисбатининг фашизм фойдасига ўзгариши билан, характерланади.

- Иккинчи давр - (1941 йил 22 июнь - 1942 йил 19 ноябрь) Яшин тезлигида уруш олиб бориш режасининг барбод бўлиши, Антифашистик коалициянинг тузилиши ва 2-жаҳон урушида туб бурилишининг бошланиши билан характерланади.

- Учинчи давр - (1942 йил 19 ноябрь - 1943 йил охири) Стратегик ташаббуснинг тўла Совет Иттифоқига ўтиши ва урушда туб бурилишнинг юз бериши билан характерланади.

- Тўртинчи давр - (1944 йил январь - 1945 йил 9 май). Германиянинг, унинг Европадаги иттифоқчиларининг тор-мор қилиниши ва таслим бўлиши билан характерланади.

- Бешинчи давр - (1945 йил 9 май - 1945 йил 2 сентябрь). Милитаристик Япониянинг тор-мор қилиниши билан характерланади.

Битирув малакавий ишининг мақсади ва вазифалари: Иккинчи

¹ Каримов И. А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т. Ўзбекистон. 1998. 37-б.

жаҳон уруши ҳақидаги ҳақиқат ва ўйдирмани таҳлил қилиш мақсадида, олдимизга қуйидаги вазифаларни қўйдик:

- уруш арафасидаги халқаро аҳволга баҳо бериш;
- кучлар нисбати тўғрисида маълумотлар келтириш;
- урушнинг бошланишига маълумотларга асосланган ҳолда тавсиф бериш;
- урушда СССР, АҚШ ва бошқа давлатларнинг роли ҳақидаги ҳисона маълумотлар келтириш;
- уруш натижаларини аниқлаш.

Ишдаги янгилик: иккинчи жаҳон урушида иштирок этган давлатлар, жумладан, АҚШнинг ҳам имкониятлари борасида янги фактлар келтирилган. Жумладан, уруш арафасидаги кучлар нисбати ўрганилган ҳамда урушдан иқтисодий манфаатлар асосида фойдаланиш АҚШ геосиёсатига хос хусусият эканлиги кўрсатилган.

Ишнинг амалий аҳамияти: БМИ маълумотларидан академик лицей ва коллежларда тарих фани ўқитувчиларига мавзунини ўқувчиларга янада кенгроқ ўргатишда, тақдимотлар тайёрлашда қўшимча адабиёт сифатида хизмат қилади. Тарих йўналиши талабаларига Энг янги тарих, Халқаро муносабатлар тарихи фанларидан топшириқларни бажаришларида, реферат ва курс ишлари ёзишларида фойдаланишларини тавсия этиш мумкин.

Иш объекти: Уруш арафасидаги ва уруш давридаги халқаро муносабатлар ва урушнинг бориши.

Иш фарази: Иккинчи жаҳон уруши ҳақида ишончли маълумотлар асосида ҳақиқатни аниқлаш ва ёритиш долзарб муаммо ҳисобланади.

Битирув малакавий ишининг тузилиши: Битирув малакавий иши кириш, адабиётлар таҳлили, асосий қисмдаги иккита боб, хулоса ва тавсиялар, фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат. Мавзуга оид тақдимот тузилган, иловалардан ташкил топган.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ

Мавзуни ўрганишда асосан дарсликлар ва ўқув қўлланмалардаги материалларга, шунингдек, айрим монографик асарлар ва илмий оммабоп адабиётлардаги маълумотларга таянилди. Жумладан, ўзбек тилидаги дарсликлардан М.Лафасов ва У.Жўраев, С.Волк, З.Нуриддинов, О.Аюпов, Т.Салимов ва бошқаларнинг Жаҳон тарихи ва Энг янги тарих дарсликлари ва қўлланмаларида Иккинчи жаҳон уруши ҳақида маълумотлар келтирилган.¹ Бироқ келтирилган маълумотлар қисқача тарзда ёритилган. Рус тилидаги адабиётларда мавзу кенгрок ёритилган. Буларга Иккинчи жаҳон уруши тарихига доир китоблар, Италия тарихи, АҚШ тарихи кабиларни киритиш мумкин².

Иккинчи жаҳон уруши ҳақидаги ўйдирма ва ҳақиқат ҳақида Г.Н.Реутовнинг монографияси, ҳамда коллектив монографияда маълумотлар берилган³.

Иккинчи жаҳон урушида Ғарб мамлакатларининг иштироки, халқаро муносабатлар масалалари Д.Батлер, Э.Иванян, Р.Ивановлар китобларида ёритилган⁴.

Шунингдек, айрим адабиётлар Иккинчи жаҳон урушида иштирок этган мамлакатларнинг халқаро муносабатлар ва урушдаги ўрни ва ролини ёритишга бағишланган. Жумладан АҚШнинг ўрни В.Лан, Ю.Мельников,

¹ Аюпов О. Энг янги тарих. – Гулистон: ГулДУ, 2006. Лафасов М., Жўраев У. Жаҳон тарихи. Т.:Турон-Иқбол, 2005.Нуриддинов З.Р. Ғарб мамлакатларининг энг янги тарихи. - Т.: Ўқитувчи, 1976. Салимов Т.Ў., Муйиддинова М., Султонов Ф. Жаҳон тарихи. 7 синф. Ўқитувчилар учун методик қўлланма. Т., 2009. Волк С.С. Энг янги тарих. - Т.: Ўқитувчи, 1995

² Зубок Л., Яковлев Н. Новейшая история США. - М., 1972. История второй мировой войны. 1939-1945. - М., 1989. История Второй Мировой Войны. Краткая история. - М., Наука 1984. История Италии. - М., 1971.

³ Реутов Г.Н. Правда и вымысел о второй мировой войне (Английская буржуазная историография о происхождении второй мировой войны, внешней политике Англии и международных отношениях 1939—1945 гг.) – М.:Международные отношения, 1967 ; Кульков Е.Н., Ржешевский О.А., Челышев И.А. Правда и ложь о второй мировой войне. – М.:Воениздат, 1988.

⁴ Батлер Д. Большая стратегия. - М., 1959; Иванов Р. Сталин и союзники. 1941-1945. -М., 2000; Иванян Э. А. От Джорджа Вашингтона до Джорджа Буша. Белый дом и пресса. - М., 1991.

Н.Сивачевлар томонидан очиб берилган.¹ Умуман уруш арафасидаги ва ундан кейинги халқаро сиёсат масалаларига П.Кальвокоресси монографияси, Г.Хидоятлов ва Х.Гуламовларнинг дарсликлари, Е.Язков қўлланмасида² атрофлича маълумотлар таҳлил қилинганлиги билан ажралиб туради. Япониянинг Иккинчи жаҳон урушидагир ўрни Ю.Д.Кузнецов ва Г.Навлицкаяларнинг дарсликларида ёритилган бўлса, бевосита СССРнинг урушга тайёргарлиги, уруш арафасидаги сиёсати ва урушдаги фаолияти В.Островский ҳамда Ю.Перечневлар томонидан очиб берилган.³

I-БОБ. Иккинчи жаҳон уруши арафасидаги воқеалар ва урушнинг

¹ Лан В. США в военные и послевоенные годы. 1940-1960 гг. - М., 1964; Мельников Ю. США и гитлеровская Германия: 1933-1939. - М., 1959; Сивачев Н, Язков Е. Новейшая история США. М., 1980 .

² Кальвокоресси П. Мировая политика после 1945 года. - М., Международные отношения, 2000; Хидоятлов Г.А., Гуламов Х.Г. Всемирная история. Новейший период. Европа и США после второй мировой войны. - Т., 1999; Язков Е. Ф. История стран Европы и Америки в новейшее время. 1918-1949 гг. - М., 2000; Хидоятлов Г.А. Жаҳон тарихи. Т.: Шарк, 2000.

³ Кузнецов Ю.Д., Навлицкая Г.Б. История Японии. - М.: Высшая школа, 1988; Островский В.П. ССЖИ тарихи саҳифаларига янгича ёндашув. - Т.: Ўқитувчи, 1992; Перечнев Ю. Г. О некоторых проблемах подготовки страны и Вооруженных Сил к отражению фашисткой агрессии // Военно- исторической журнал . 1988. № стр-42.

бошланиши

1.1. Иккинчи жаҳон уруши арафасида халқаро аҳвол

Иккинчи жаҳон урушининг бошланишига биринчи жаҳон урушидан кейин қарор топган Версаль тизимига асосланган халқаро тартибнинг ўта зиддиятли эканлиги, яъни мағлуб давлатларнинг ўта таҳқирланиши, Европа сиёсий харитасидаги ўзгаришларда этник ва ҳудудий низоларнинг сақланиб қолиши, Совет Россияси (кейинчалик СССР) ва Ғарб давлатлари ўртасидаги кескинликнинг кучайиши, мағлуб Германияда Версаль тартибига нисбатан норози кучларнинг фашизм байроғида бирлашиши, Европада ҳудудий низоларнинг кучайиши, фашистик давлатларнинг дунё сиёсий харитасини қайтадан бўлиб олишга интилишлари (уларнинг назарида дунё сиёсий харитаси адолатсиз тақсимланган эди), фашизм хавфига қарши курашда СССР ва Ғарб давлатлари ўртасида бирдамликнинг етишмаслиги, аксинча АҚШ ва Ғарбий Европа давлатларининг нацизм ва большевизмни ўзаро уруш гирдобига тортиб уларни заифлаштириш, яъни Германиядан СССРга қарши қурол сифатида фойдаланиш стратегиясига амал қилишлари сабаб бўлди. Бироқ Гитлер Германияси урушни биринчи СССРга эмас, кутилмаганда Европа давлатларининг ўзига қарши бошлаб, Ғарб давлатларининг стратегиясини бузиб юборди. Буни биз уруш арафасида Европадаги халқаро муносабатларда ҳам кўришимиз мумкин. Қолаверса жаҳон иқтисодий инқирози йилларида четдан катта миқдорда сармоя олиб қуролланаётган Германия иқтисодиёти унчалик катта зарар кўрмади. Бу эса Германиянинг янада фаоллашувини таъминлади. Фашизм хавфи ўсиб бориши билан Европа давлатлари ўртасидаги зиддиятлар янги босқичга кўтарилди. СССР ва кааиталистик давлатлар ўртасида гегемонлик учун кураш авж олиб бораётган бир пайтда бу курашга фашистик давлатлар ҳам келиб қўшилди. Океанортида танҳо гегемонлигини ўрнатган, катта урушлардан узоқда

жойлашган ва биринчи жаҳон урушидан кейин дунёнинг энг бой давлатига айланган АҚШ Европадаги вазиятга ўзининг манфаатларидан келиб чиқиб ёндашиши табиий эди. Бу борада АҚШ вазиятга тезда мослашиб, кучлар нисбатини инобата олиб, дунёнинг энг йирик молия ва саноат маркази бўлган Европада моҳир геосиёсий стратегия ва тактикаларни амалга ошириб борди. Европа давлатлари билан турли шартномаларни тузиш, фашистик давлатларнинг иқтисодиётига сармоя киритиш, куруллантериш, Европадаги кескинликни кучайтириш, махфий равишда фашизмдан коммунизмга қарши курул сифатида фойдаланиш, ўзини гўёки бетараф кўрсатиш АҚШ геосиёсий ўйинларига хос жиҳатлар ҳисобланарди. АҚШ капитализмни асраб қолиш учун унга қарши чиқаётган нацизм ва коммунизмни йўқ қилиш учун Германия ва СССР ўртасида янги жаҳон урушини бошлаш ва иккаласини ҳам заифлаштириш ва шу орқали капитализмни Европада ва дунёда ҳукмрон тизимга айлантиришга интиларди.

Жаҳон иқтисодий инқироз капиталистик системанинг барча зиддиятларини-йирик давлатлар, яъни АҚШ билан Англия ўртасидаги, АҚШ билан Япония, Франция билан Италия, Англия билан Франция ўртасидаги, жаҳон урушида ғолиб чиққан давлатлар билан Германия ўртасидаги, мустамлакачи давлатлар билан мустамлака ва қарам мамлакатлар ўртасидаги, меҳнат билан капитал ўртасидаги, капиталистик система билан социалистик система ўртасидаги зиддиятларни кескинлаштириб юборди.

1930 йил майида Франция ташқи ишлар министри Бриан инқироздан қутулиш, ўзаро ҳамкорлик қилиш баҳонаси билан Европа қитъасидаги давлатларнинг «федератив иттифоқи»ни, яъни «пан-Европа» тузишни таклиф қилди. Бу режа аслида Европада яна Франция гегемонлигини ўрнатишга қаратилган эди. «Пан-Европа» режасини фақат Польша ва Чехословакия ёқлаб чиқди. Англия Франциянинг кучайиб кетишидан хавфсираб, бу режани қўллаб-қувватламади. Бошқа бир қатор мамлакатлар

Англия позициясини маъқулладилар. Шу тариқа, «пан-Европа» режаси барбод бўлди.

Иқтисодий инқироз йилларида дунёни қайта тақсимлаш учун кураш кескин тус олди. Узоқ Шарқда, Хитойда бозор ва хом ашё манбаларини кўпроқ эгаллаш ҳамда шу йўл билан бу мамлакатларда ўз позицияларини мустаҳкамлаш учун курашда айниқса Япония, АҚШ ва Англия ўртасида рақобат кучайди. Япония ўз мустамлакаси бўлган Кореянинг шимолий туманларини ҳарбий плацдармга айлантирди. 1931 йил сентябри - 1932 йил феврилида Япония Хитойнинг шимоли-шарқий районларини-Маъчжурияни босиб олди ва қўғирчоқ Маньчжоу-Го давлатини тузди. Хитойнинг шимоли-шарқи Япониянинг муҳим агрессив плацдармига айлантирилди. Натижада Узоқ Шарқда урушнинг биринчи ўчоғи вужудга келди.

Гарчи Япониянинг Хитойдаги экспансияси Ғарбдаги йирик давлатлар, айниқса, АҚШнинг манфаатларига дахл қилган бўлса ҳам, улар аслда япон агрессиясини рағбатлантирдилар, унга иқтисодий ва ҳарбий-техника жиҳатдан ёрдам бериб турдилар. Уларнинг асосий мақсади-Япония қўли билан Хитойдаги инқилобни бўғиш эди.

Миллатлар иттифоқи Япония агрессиясига қарши чора кўрмади: Хитой ҳукумати Миллатлар иттифоқига мурожаат қилиб, Япония агрессиясига барҳам беришни сўради. Аммо Миллатлар иттифоқи Хитойга ҳеч қандай ёрдам кўрсатмади. АҚШ ҳукумати эса Япониянинг Хитойдаги агрессиясини сўздагина қоралаб, Хитой ҳудудининг дахлсизлигини ҳимоя қилишга қаратилган бирор тадбирни кўзламади¹.

1931-1932 йилларда ва 1933 йил бошида Япония фурсатдан фойдаланиб агрессияни анча кенгайтди. АҚШ, Англия ва Франциянинг манфаатларига қарши жиддий хавф туғилди. АҚШ-Япония, Англия-Япония зиддиятлари кучайди. Шундан кейингина, 1933 йил феврилида Миллатлар

¹ Ю.Д. Кузнецов, Г. Б. Навлыцкая. История Японии. М. Высшая школа. 1988. стр-214

иттифоқи қарор қабул қилди. Бу қарорда Японияга бутун Хитойда «очик эшиклар» ва «тенг имкониятлар» принципига амал қилиш, Маньчжурияни Хитой қўл остидаги автономия деб таниш, япон қўшинларини олиб чиқиб кетиш таклиф қилинди. Япония бу қарорни қабул қилмади. 1933 йил мартада Япония Миллатлар иттифоқидан чиқди. Шундай қилиб, Версаль-Вашингтон системаси барбод бўла бошлади. Япониянинг агрессив ҳаракати ва ғарбий давлатларининг қаршилик кўрсатмаслик сиёсати Европада, аввало Германияда реванш ва уруш тарафдорлари кучларини рағбатлантирди. 1933 йил январида Гитлер бошчилигида фашистик диктатура ўрнатилди. Уруш партияси бўлган фашистлар партияси давлат тепасига чиқиб олди. Фашистик диктатура ўтакетган реакцион, энг шовинистик ва ошкора террористик диктатура эди. Шундай қилиб, Европа марказида урушнинг иккинчи ва асосий ўчоғи вужудга келди.

1933 йил июлида Римда тўрт давлат; Англия, Франция, Германия ва Италиянинг «якдиллик ва ҳамкорлик» аҳдномаси тузилди. Бундан кузатилган асосий мақсад Германияни урушдан кейин тузилган шартномаларда кўрсатилган мажбуриятлардан қутқариш, унинг агрессиясига бемалол йўл бериб қўйиш, Германия билан Италияни СССРга қарши йўналтиришдан иборат эди.

1934 йил январида Германия билан Польша ўртасида ўзаро хужум қилишмаслик тўғрисида шартнома тузилди. Гитлерчилар ўз мақсадларини амалга оширишда Польша реакционерларидан фойдаланиб, кейин Польшанинг ўзини ҳам босиб олмоқчи эдилар.

1935 йил январида Версаль шартномасига мувофиқ, Саар областида плебисцит ўтказилди. Гитлерчилар ўз фойдаларига кўпроқ овоз олишга эришдилар. Саар области Германияга қўшилди.

1935 йилдан бошлаб Германия ҳарбий-ҳаво ва ҳарбий-денгиз кучларини ҳамда куруқликдаги қуролли кучларини кўпайтиришга астойдил киришди. Умумий ҳарбий мажбурият жорий қилинди. Германия бош штаби

тикланди.

1935 йил 18 июнда Англия билан Германия ўртасида денгиз битими тузилди. Битимда Германия ҳарбий денгиз флотини Англия сув усти ҳарбий-денгиз флотининг 35%и ҳажмида ва сув ости ҳарбий-денгиз флотининг 45%и ҳажмида қуриш, кейинчалик Германиянинг сув ости флотини Англия сув ости флотига тўла тенглаштириш ҳуқуқи кўзда тутилди. Бу битим амалда Версаль сулҳ шартномасига қарам-қарши ўлароқ Германиянинг ҳарбий-денгиз қуролланишига тўла имкон берди.

Узоқ Шарқда ва Европада уруш ўчоқларининг вужудга келиши халқаро вазиятни ўзгартириб ва кескинлаштириб юборди. Германия ва Япония жаҳонга ҳукмрон бўлишни даъво қилиб чиқдилар. Англия ва Франция эса мудофаа ҳолатига тушиб қолдилар. Шу тариқа, бир томондан, Германия, иккинчи томондан, Англия, Франция ва АҚШ ўртасида денгиз ва мустамлака масалаларида, Япония, АҚШ ва Англия ўртасида Узоқ Шарқ ва Тинч океанда зиддиятлар кучайиб кетди. 1932 йил июлида узоқ музокаралардан кейин СССР билан Польша ўртасида, 1932 йил ноябрида эса СССР билан Франция ўртасида ўзаро ҳужум қилишмаслик шартномалари тузилди. СССР билан Латвия, Эстония ва Финляндия ўртасида ҳам шундай шартномалар имзоланди.

Женевада чақирилган халқаро қуролсизланиш конференциясида (1932 йил февраль-1934 йил май) Франция ўз халқаро позициясини мустаҳкамлаш мақсадида Миллатлар иттифоқи ҳузурида халқаро армия тузишни, Германия хавфига нисбатан Англия ва АҚШдан гарантия олишни, АҚШ ва бошқа рақиблар кучини заифлаштиришни кўзлаб қуролли кучларнинг 1Ғ3 қисмини қисқартиришни таклиф қилди.

Англия томонидан киритилган таклифларнинг бирида Германия қўшинлари сонини 100 минг кишидан 200 минг кишига етказиш, Франция армиясини эса 500 минг кишидан 200 минг кишига келтириб, Европа қитъасида Германия билан Франция қўшинлари сонини тенглаштириш,

СССР кўшинлари сонини 500 минг кишидан оширмаслик зарурлиги кўрсатилди.

Германия делегацияси бошқа мамлакатларнинг қуроли кучларини герман қуроли кучлари даражасигача қисқартиришни ёки герман қуроли кучларини бошқа йирик мамлакатларнинг қуроли кучлари даражасига етказишни таклиф қилди. Германия таклифи қабул қилинмагач, унинг делегацияси конференция ишини барбод қилишга уринди ва 1933 йил кузида конференциядан чиқиб кетди. Конференция қатнашчилари мушкул аҳволга тушиб қолди.

Европада Германия ва Осиёда Япония жаҳонга ҳукмрон бўлишни даъво қилиб чиқаётганлигини ҳамда СССРнинг куч-қуввати ва халқаро роли ошиб бораётганлиги туфайли 1934 йил 15 сентябрда Миллатлар иттифоқининг 34 та аъзоси Совет Иттифоқига Миллатлар иттифоқига аъзо бўлиб киришни таклиф қилди ва СССР 1934 йил 18 сентябрда Миллатлар иттифоқига аъзо бўлиб кирди. 1933 йил 16 ноябрда СССР билан АҚШ ўртасида дипломатик муносабатлар ўрнатиш тўғрисида битим тузилди¹.

1933 йили СССР билан Испания ўртасида, 1934 йили СССР билан Чехословакия, Руминия, Венгрия, Болгария, Албания ўртасида, 1935 йили СССР билан Бельгия, Люксембург ва Колумбия ўртасида дипломатик алоқалар ўрнатилди.

Франция ҳукумати жамоатчиликнинг қатъий талаблари натижасида, ҳамда мамлакатда ўз мавқеини мустаҳкамлаш ва халқаро миқёсда Франция позициясини кучайтириш мақсадида 1935 йил 2 майда Парижда Совет Иттифоқи билан ўзаро ёрдам тўғрисида шартнома тузди. 16 майда СССР билан Чехословакия ўртасида ҳам шундай шартнома имзоланди. Айни маҳалда Франция билан Чехословакия ўртасида ҳам шу каби шартнома тузилди. Чехословакия ҳукуматининг талаби билан Совет-Чехословакия

¹ Иванян Э. А. От Джорджа Вашингтона до Джорджа Буша. Белый дом и пресса. М. 1991. стр- 278.

шартномасида агрессия юз берганда Франция ёрдам кўрсатган тақдирдагина ўзаро ёрдам бериш ҳақида модда киритилди.

Агрессив давлатлар-Германия, Япония ва Италияда иқтисодиёт ҳарбий мақсадларда қайта қурилганлиги натижасида ишлаб чиқаришнинг пасайиб кетишига йўл қўйилмади. 1938 йил Германия саноат маҳсулоти Англия ва Франциянинг саноат маҳсулотидан ошиб кетди. 1938 йил Японияда саноат маҳсулоти 1929 йилдагига нисбатан 185%ни, Германияда эса 121%ни ташкил этди. Япония, Италия, айниқса Германия бозор ва хом ашё манбаларини, мустамлакаларни қайта тақсимлашни талаб қила бошладилар.

1930 йилларнинг иккинчи ярмида капиталистик дунёда Германия АҚШдан кейинги қудратли давлат эди. У саноатнинг баъзи тармоқлари бўйича (синтетик маҳсулотлар, металл ишлаш ускуналари, алюмин тармоқлари) капиталистик мамлакатлар орасида биринчи ўринни эгаллаган эди. Машиналар экспорт қилишда ҳам Германия АҚШни қувиб етмоқда эди.

Европа, айниқса Марказий ва Шарқий Европа бозорларида Германиянинг иқтисодий позицияси кучайди ва бу районларида унинг ғарбий мамлакатлар билан конкуренцияси жуда кескинлашди. Англия, Франция ва АҚШнинг бу жиҳатдан позицияси заифлашди.

Германия Лотин Америкасида ҳам кучли позицияни эгаллади. Германиянинг Лотин Америкаси мамлакатлари билан савдоси 1938 йил 171% га етди, 1933 йилда эса 11,5% эди, холос. Германия бу мамлакатларнинг импортида биринчи ўринни эгаллади ҳамда АҚШ ва Англия позициясини заифлаштира борди.

1935 йил октябридаёқ Италия қўшинлари уруш эълон қилмай, Ҳабашистонга (Эфиопияга) ҳужум бошладилар. Италия-Ҳабашистон уруши тайёрланаётган жаҳон урушининг янги бир тугуни эди. Италиянинг агрессияси Англия ва Франция манфаатларига зарба берди ҳамда уларнинг Европадан Осиёга борадиган денгиз йўллари учун катта хавф туғдирди.

Шунга қарамай, Англия ва Франция ҳукмрон доиралари бу гал ҳам агрессорга қаршилик кўрсатмадилар. Фақат Совет делегациясининг қаттиқ туриши натижасида Миллатлар иттифоқи Италияни агрессор деб ҳисоблади ва унга қарши иқтисодий санкция (жазо чоралари) қўллаш, Италияга хом ашёлар ва ҳарбий материаллар киритишни чеклаш тўғрисида қарор қабул қилди. Лекин Англия ва Франция айби билан бу санкция тўла амалга ошмади. АҚШ ҳукумати 1935 йилда «бетарафлик» сиёсатини эълон қилиб, шу ниқоб остида агрессорларни рағбатлантирди¹. Италия бундан фойдаланиб, 1936 йил майида деярли бутун Ҳабашистонни босиб олди ва ўз мустамлакасига айлантирди.

1936 йил мартида Германия Версаль ва Локарно шартномаларини бузиб, Рейндаги демилитаризация қилинган зонага ўз қўшинини киритди. Йирик давлатлар бунга нисбатан юзаки норозилик билдириш билан чекланиб қолдилар.

1936 йил июлида генерал Франко бошчилигидаги испан фашистлари Германия ва Италия ёрдами билан Испания инқилобий демократик кучларига, республикага қарши исён кўтардилар. Тез орада Германия билан Италия Испания республикасига қарши очикдан-очик ҳарбий интервенция бошлади. 1936-1939 йиллар мобайнида Испанияга Италия 150 минг, Германия 50 минг солдат ва офицер, ҳарбий мутахассислар, техника ва авиация юборди. Улар Англия ва Франциянинг Африка ва Осиёга борадиган денгиз йўлларини эгаллаб ола бошладилар. Урушнинг янги тугуни вужудга келди.

Франция социалистик партиясининг лидери ўша вақтдаги Франция ҳукуматининг бошлиғи Леон Блюм 1936 йил август бошида Англиянинг Болдуин бошчилигидаги консерватив ҳукумати билан биргаликда, мамлакатларни Испаниядаги урушга «аралашмаслик»ка чақирди. Бир қанча мамлакатлар, ҳатто Германия ва Италия бу таклифга қўшилди. Улуғ

¹ История Италии. М. 1971. стр-289.

давлатларнинг Испания ишларига ҳақиқатан аралашмаслиги Испания республикачилари учун фойдали эканлигини назарда тутиб СССР ҳам бу таклифни қувватлади. 1936 йил 9 сентябрда Лондонда Англия дипломати лорд Плимут бошчилигидаги 27 давлат вакилларида иборат «Аралашмаслик комитети» тузилди. Комитет иштирокчилари бетарафликни сақлаб, Испанияга қурол сотмаслик ва Испания учун юбориладиган яроғ-аслаҳаларни ўз мамлакатлари территориясидан ўтказмаслик мажбуриятини олдилар. Лекин кўп ўтмай, амалда, «Аралашмаслик комитети»нинг сиёсати энг шармандали бир сиёсат эканлиги аниқланди. Фашистик давлатлар дастлаб ўз агрессив мақсадларини якка-якка амалга оширишга киришган бўлсалар, кейинроқ улар бу агрессив ҳаракатларини кенгайтириш учун ҳарбий-сиёсий блокада уюшдилар. 1936 йил октябрида Германия-Италия протоколи имзоланди. «Берлин-Рим ўқи» вужудга келди. Германия Италиянинг Эфиопияни босиб олганини тан олди ҳамда унинг Далмация, Албания ва Грецияни босиб олиш йўлидаги интилишларини қувватлади. Италия Германиянинг Австрияни қўшиб олиш мақсадларини маъқуллади. Италия ва Германия Испания масаласида биргаликда ҳаракат қилиш тўғрисида ҳам тил бириктирдилар.

Узоқ Шарқда эса Япония ифвогарлик билан Шарқий Хитой темир йўлига ва ундаги совет ходимларига кетма-кет хужумлар уюштирди. Совет ҳукумати Япония билан муносабатларнинг кескинлашуви сабаб бўлган баҳоналарни бартараф қилиш мақсадида КВЖДни Япония ва Маньчжоу-Гога сотди, бу ҳақда 1935 йил мартада шартнома тузилди. Лекин Япония 1935-1936 йилларда Мўғулистон Халқ Республикаси чегараларига бир неча марта хужум уюштириб, Узоқ Шарқда тинчликка таҳдид қила берди. СССР Мўғулистонни қўллаб-қувватлади ва 1936 йил мартада ўзаро ёрдам тўғрисида Совет-Мўғулистон шартномаси имзоланди. Бу шартнома Япония урушқоқ ҳарбийларини бирмунча тийиб қўйди.

1936 йил ноябрида Германия билан Япония ўртасида «Коминтернга

қарши аҳднома» тузилди, 1937 йил ноябрида Италия ҳам бу аҳдномага қўшилди. Уч фашист-агрессор давлатнинг - Германия, Япония ва Италиянинг Коминтернгагина эмас, балки шу ниқоб остида барча мамлакатларга қарши қаратилган, дунёни ўзаро қайта тақсимлашни кўзда тутган агрессив учлар блоки (агрессив «уч бурчак»)-«Берлин-Рим-Токио ўқи» ташкил топди. 1939 йил феврилида Венгрия ва Маньчжау-Го, мартда Франко Испанияси «Коминтернга қарши аҳднома»га қўшилди.

1937 йил июлида Япония милитаризми Хитой халқига қарши очикдан-очик кенг миқёсда уруш бошлаб юборди. Бу уруш Япониянинг Хитойдаги агрессиясининг янги босқичи эди. Япония қўшинлари Шимолий, Марказий, сўнгра Жанубий Хитойга бостириб кирдилар.

Японлар Хитойнинг Пекин, Тяньцзинь, Шанхай, Нанкин Ханькоу каби катта шаҳарларини, деярли ҳамма портларини ишғол қилдилар. Бирок япон ҳарбийларининг Хитойда «яшин тезлигида уруш» қилиш плани барбод бўлди.

Европада ғарбий давлатларнинг Гитлер Германияси ва фашистик Италия билан Мюнхенда тузган битимидан (1938 йил сентябрь) руҳланган Япония реакцияси 1938 йил ноябридаёқ «Шарқий Осиёда янги тартиб» эълон қилди, бу «янги тартиб» Шарқий Осиёда фақат Япониянинг мустамлакачилик ҳукмронлигини ўрнатишдан иборат эди.

1939 йил 24 июлда Токиода Англия билан Япония ўртасида «Крэйги-Арита битими», яъни «Узоқ Шарқ Мюнхени битими» тузилди. Крэйги-Англиянинг Япониядаги элчиси, Арита-Япония ташқи ишлар министри эди. Англия ва Япония бир-бирларининг Хитойдаги манфаатларига қарши ҳаракат қилмаслик тўғрисида, Хитойдаги озодлик курашини бостириш учун Англиянинг Японияга халақит бермаслиги тўғрисида келишиб олдилар. Япон милитаристлари Маньчжуриядан туриб 1938 йил 29 июлда Владивосток яқинидаги Ҳасан кўли районида Совет Иттифоқи чегарасига кўкқисдан ҳужум қилдилар. Улар Совет Узоқ Шарқи худудига бостириб

киришни мўлжаллаган эдилар. Совет Армияси япон босқинчиларини тор-мор келтириб чегарадан улоқтириб ташлади. Ўша йили 11 августда бу районда уруш ҳаракатлари тўхтади.

1939 йил май-август ойларида японлар Совет Иттифоқига бостириб кириш ва Сибирь темир йўлини ишғол қилиб, Совет Узоқ Шарқини СССРдан ажратиб қўйиш мақсадида Халхин-Гол дарёси районида Мўғулистон Халқ Республикасига ҳужум қилдилар. Совет ҳукумати билан Мўғулистон Халқ Республикаси ўртасида 1936 йилда тузилган ўзаро ёрдам шартномасига амал қилиб, СССР Мўғулистонни қўллаб-қувватлади. Совет Армияси мўғул Армиясига ёрдам кўрсатиб, бу гал ҳам япон босқинчиларига қатъий зарба берди.

Япония билан Германия ўртасида ҳам (гарчи бўлар «Коминтернга қарши аҳднома»нинг иштирокчилари бўлсалар-да) зиддиятлар мавжуд эди. Германия 1938 йил февралига қадар Маньжоу-Гони танимаган эди. Германия Хитойда бир қанча имтиёзларга эга бўлишни, Биринчи жаҳон урушидан кейин ўзининг Японияга ўтиб кетган Тинч океандаги собиқ мустамлакалари масаласининг қайта кўриб чиқилишини истарди. Германия яширин йўллар билан чан-кай-шичиларга қурол-яроғ ва маслаҳатчилар юбориб турди. Япония Германиянинг талабларига рози бўлмади. Шу тариқа, Япония-Германия муносабатларида ихтилофлар бўлиб турди. Гитлерчилар Германияси бир қатор тadbирлардан сўнг, 1938 йил 11 мартда зўрлик билан Австрияни босиб олди. Бу Версаль ва Сен-Жермен сулҳ шартномаларининг тўғридан-тўғри бузилиши эди. «Аралашмаслик» ва «бетарафлик» сиёсатлари ниқоби остида Англия, Франция ва АҚШ Австриянинг босиб олинишини маъқуллади ва таниди¹.

Империалистик давлатларнинг ҳукмрон доиралари Австрия масаласининг Миллатлар иттифоқида муҳокама қилинишини истамадилар.

¹ Язьков Е. Ф. История стран Европы и Америки в новейшее время. 1918-1949 гг. М. 2000. стр- 351.

Натижада гитлерчилар агрессияси Жануби-Шарқий Европанинг ичкарасига ёйилиб борди.

Герман фашистлари Австрияни босиб олганларидан кейин бутун диққатни Чехословакияга, аввало унинг Судет областига қаратдилар. Германияда Чехословакияга қарши ташвиқот авж олдирилди. Немис-фашист қўшинлари Чехословакия чегараларига тўплана бошлади. «Судет инқироzi», яъни Германия-Чехословакия жанжали бошланиб ва кескинлашиб кетди. Чехословакияга нисбатан хавф кучайди. 1938 йил 28-29 апрелда Лондонда Англия ва Франция бош министрлари ва ташқи ишлар министрларининг кенгаши бўлиб ўтди. Бу кенгашда Европада «тинчлик учун» кураш ва Чехословакияга «ёрдам» масаласи муҳокама қилинди ҳамда Судет области масаласини «тинч» йўл билан ҳал қилиш тўғрисида қарор қабул қилинди. Англия ҳукумати томонидан 1938 йил ёзида Чехословакияга юборилган Ренсимен ўтакетган юзсизлик ва мунофиқлик ролини ўйнади. У, Чехословакия ҳукуматидан Судет областини Германияга беришни, Совет-Чехословакия ўзаро ёрдам шартномасини бекор қилишни талаб этди.¹

Франция ҳукмрон доиралари 1938 йил феввалидаёқ, Чехословакия билан 1935 йилда тузилган шартнома ўз кучини йўқотди, дейишгача бориб етдилар ва Франция Чехословакияга Англиясиз ёрдам бера олмайди, дедилар. Гитлернинг Судет области ҳақидаги талаби тобора қатъийлашди; Чехословакиядаги гитлерчилар янада фаоллашди, 1938 йил 13 сентябрда Чехословакияда фашистик исён кўтарилди. Исён бостирилгач, Гитлер ғазабланиб, чегарадаги қўшинларни жанговар ҳолатга келтирди. Лекин Гитлер бу кучларни ишга солмасданок Ғарб давлатлари унга жуда эпчиллик билан ёрдам қилдилар. 1938 йил 15 сентябрда Англия бош министри Чемберлен Германияда Гитлер ҳузурида бўлиб, унинг Чехословакиядаги Судет области ва бошқа территориялар ҳақидаги талабини маъқуллади. 18

¹www.librusek.ru

сентябрда Лондонда Англия ва Франция ҳукуматларининг бош министрлари ва ташқи ишлар министрларининг яна кенгаши бўлиб, узил-кесил ёрдам беришга қарор қилдилар. Совет ҳукумати Чехословакия билан тузилган шартномага амал қилиб, унга ёрдам кўрсатишга тайёр эканлигини таъкидлаб келди ва бу ҳақда Гитлер ҳукуматини ҳам огоҳлантирган эди.

21 сентябрда Англия ва Франциянинг Прагадаги элчилари Бенеш ҳузурида бўлиб, агар Чехословакия Англия-Франция талабларини қабул қилмаса ва натижада Германия-Чехословакия уруши бошланиб қолса, Англия ва Франциянинг Чехословакияга ҳеч қандай ёрдам бермаслиги тўғрисида, агар Чехословакия СССР дан ёрдам олса ва натижада Германия Чехословакияга ва СССРга қарши уруш очса, Англия ва Франциянинг Германия томонида бўлиши тўғрисида огоҳлантирдилар.

Англия, Франция ва АҚШ сиёсатидан рағбатланган Гитлер 26 сентябрда сўзлаган нутқида, агар Чехословакия ҳукумати Германиянинг талабларини тезда ва сўзсиз бажармаса, Чехословакия яксон қилинади, деб дўқ қилди. 28 сентябрда эса Гитлер 10 кун ичида Судет областини бутун саноати, транспорти ва истехкомлари билан бирга Германияга беришни Чехословакиядан қатъий талаб этди.

1938 йил 29-30 сентябрда Мюнхенда халқаро фашист бандитлари-Германия ва Италия диктаторлари Гитлер ва Муссолини Англия ва Франция бош министрлари Чемберлен ва Даладье билан учрашдилар. Бу халқаро муносабатлар тарихида ўтакетган хиёнаткорона ва шармандали кенгаш Мюнхен конференцияси эди. Унда Чехословакия вакилларининг иштирокидан ташқари чехословак халқининг тақдири ҳал қилинди¹.

Мюнхенда гитлерчилар талаб қилган районларни Германияга топшириш, Польша ва Венгриянинг талабларини ҳам қондириш тўғрисида шармандали битимлар тузилди. 30 сентябрдаёқ Чехословакия ҳукумати ва

¹ Зубок Л, Яковлев Н. Новейшая история США. М. 1972. стр-43.

президент Бенеш Мюнхен конференциясининг қарорларини қабул қилди, ва Германия фашизми олдида хиёнаткорона таслим бўлди. Тез орада Мюнхен қарорлари амалга оширилиб, Чехословакия тақсимлана бошланди.

1938 йил октябрида Гитлер Германияси Судет областини ва Чехословакиянинг бошқа чегара районларини босиб олди. 1939 йилнинг мартада эса Германия қўшинлари бутун Чехословакияни ишғол қилди. Чехословакия парчалаб ташланди; Чехия ва Моравия Германиянинг «протекторати» деб, Словакия «мустақил» давлат деб эълон қилинди. Амалда бу «мустақил» давлат Гитлер Германиясининг мустамлакасига айланди. Закарпат Украинаси венгр хортистлари томонидан, Тешин Польша томонидан забт этилди.

Германия Австрия ва Чехословакияни босиб олганидан кейин, Европадаги сиёсий ва стратегик аҳвол Гитлер фойдасига ўзгариб кетди. 1939 йил мартада Испанияда фашистик тартиб ўрнатилди. Ўша йилнинг мартада Мемель областини (Клайпедани) Германияга топшириш тўғрисида Литва-Германия битими имзоланди. Руминия иқтисодиёти фашистик Германияга бўйсундирилди. Руминия, сўнгра Венгрия гитлерчилар блокига кирди. 1939 йил апрелида фашистик Италия Албанияга хужум қилиб, уни босиб олди. Германия фашизми эса Польшага нисбатан ҳудудий ва бошқа талабларни қўйди. 1939 йилда Гитлер Данцигнинг Германияга топширилишини, Польша коридори орқали Шарқий Пруссияга қадар тор изли темир йўл ва автострада қуришга рухсат берилишини қатъий талаб қилди. Германия ва Польша муносабатлари кескинлашди. Германия 1934 йилги шартномани бекор қилди. 1939 йил 22 майда Германия ва Италия ўртасида ҳарбий-сиёсий шартнома («Пўлат аҳд») имзоланди.

Германия ва Италиянинг янги агрессив ҳаракатлари натижасида халқаро муносабатларда жиддий инқироз бошланди. Европа уруш ёқасига келиб қолди. 1939 йил 15 апрелда АҚШ президенти Рузвельт Гитлер ва Муссолинига мурожаат қилиб, уларни Европа ва Яқин Шарқ

мамлакатларининг биронтасига ҳам хужум қилмаслик тўғрисидаги мажбурият олишга чақирди¹. Гитлер ва Муссолини бу талабни кескин суратда рад этдилар. Ғарбий Европа икки қарама-қарши ҳарбий-сиёсий блокка: Германия-Италия блокига ва Англия-Франция блокига ажралди.

1939 йил апрелида Англия билан Польша ўртасида Лондонда ўзаро ёрдам тўғрисида декларация имзоланди. Франция Польша билан илгари тузилган шартномага амал қилажагини билдирди.

1939 йил мартида СССР Еропада фашизм ва уруш хавфининг ғоятда кучайиб кетганлиги туфайли, агрессияга қарши биргаликда ҳаракат қилиш масалаларини муҳокама қилиш учун манфаатдор давлатларнинг конференциясини чақириб, музокаралар бошлашни таклиф этди.

Англия ва Франциянинг СССР билан музокаралари 1939 йил март ойидан августгача давом этди. Музокаралар дипломатик йўл билан, сўнгра ҳарбий вакиллар орқали олиб борилди. Совет раҳбарияти Франция ҳам, Англия ҳам коллектив хавфсизлик тизимини ташкил қилиш истаги ва бирор аниқ дастурига эга эмаслигига қатъий ишонч ҳосил қилди. Музокараларда ҳеч қандай истикбол кўзга ташланмади. Ғарб давлатлари Германия ва Совет Иттифоқини осонгина уруштириб қўйиши мумкин бўлган шартларни илгари сурдилар.

Музокараларда Англия ва Франция томони АҚШга таяниб тенг муносабатдан ва тенг мажбуриятлар олишдан бош тортиб, қаллоблик билан иш кўрди.

СССР билан музокаралар бораётган чоқда 1939 йил июнь-августидан Англия фашистлар Германияси билан яширин музокаралар (бош министр Чемберлен кўрсатмаси асосида ташқи ишлар министри Галифакс, савдо ишлари министри Хадсон ва Чемберленнинг маслаҳатчиси Гарольд Вильсон билан Гитлернинг иқтисодий ишлар маслаҳатчиси Вольтат ва Германиянинг Лондондаги элчиси Дирксен ўртасида музокаралар) олиб

¹ Зубок Л., Яковлев Н. Новейшая история США. М. 1972. стр-45.

борди.

Совет ҳукумати агрессия рўй берган тақдирда Англия, Франция ва Польшага ёрдам кўрсатиш учун совет кўшинларининг Польша территорияси орқали ўтказилишига Польша ҳукуматининг розилик бериши кераклигини билдирди. СССР Болтиқ бўйи мамлакатларини ҳам гарантия қилишни талаб этди. Англия ва Франция бу таклифлардан, ўзларига мажбурият олишдан сурбетларча бош тортди. Уларга суянган Польша ҳукумати эса, СССР билан ҳамкорлик қилмаслигини, совет кўшинларининг Польша ҳудудига киришига рози эмаслигини билдирди. Литва, Латвия ва Эстония ҳукуматлари ҳам гарантиядан бош тортдилар.

СССРнинг талаби билан 1939 йил 12-21 августда Москвада бўлган ҳарбий музокараларда ҳам Англия ва Франция СССРнинг конкрет таклифларига эътибор бермадилар.

1939 йил августидаги Москва музокаралари Англия-Франция томонининг айби билан боши берк кўчага кириб қолган ва империалистик давлатлар СССРни яккалантириб, фашистик Германияни унга қарши қўйиш учун зўр бериб уринаётган бир вақтда, СССР сиёсий жиҳатдан батамом яккалаб қўйилган ва СССРга нисбатан икки томондан: Ғарбда-Германия ва Узоқ Шарқда Япония томонидан уруш хавфи кучайиб кетган бир пайтда Совет ҳукумати Гитлер ҳукуматининг СССР билан Германия ўртасида ўзаро ҳужум қилмаслик аҳдномаси тузиш тўғрисидаги таклифини қабул қилмай иложи йўқ эди. 1939 йил 23 августда Москвада СССР билан Германия ўртасида ўзаро ҳужум қилишмаслик аҳдномаси тузилди.

Битимга мувофиқ иккала томон бир-бирига қарши ҳужум қилмаслик ва агрессия уюштирмаслик мажбуриятини оларди: учинчи давлат келишувчи томонлардан бирига ҳужум қилган тақдирда бошқа томон ҳужум қилган томонни қўллаб-қувватламаслиги лозим эди. Томонлар давлатларнинг келишаётган томонлардан бирига қарши иттифоқларига қўшилмаслик, ўрталаридаги барча баҳсларни тинч йўл билан ҳал қилиш мажбуриятини

олдилар.

Битимнинг эълон қилинмаган махфий бандлари Польшанинг икки давлат ўртасида бўлиб олиншини кўзда тутарди, Совет Иттифоқига Болтиқбўйи мамлакатлари -Литва, Латвия, Эстонияни ҳамда Бессарабияни қўшиб олишга рухсат берарди. Бу ҳудудлар олдин Россия империяси таркибига кирган бўлиб, Брест-Литовск битимига кўра, ундан зўрлик билан ажратиб олинган эди. Улар совет давлатининг стратегик хавфсизлиги нуқтаи назаридан жуда катта аҳамиятга эга эди, чунки ғарбий чегараларни 400-500 км.га нари силжитарди. Улар совет-герман урушида ҳал қилувчи аҳамият касб этди. Гитлерчилар бу ҳудудларни босиб ўтиш учун 2-3 ой вақт ичида Қизил армия Сибирдаги захираларини Ғарбга ташлаб улгурди.

Ғарб давлатлари Мюнхен сиёсатининг барбод бўлиши Германия, Япония ва Италия блоки билан Англия-Америка Франция блоки ўртасидаги зиддиятларни кескинлаштириб юборди. Бу зиддиятлар натижасида 1939 йил сентябрь бошларида Ғарб давлатлари ўртасида иккинчи жаҳон уруши бошланди.

1.2. Иккинчи жаҳон уруши арафасида кучлар нисбати

Иккинчи жаҳон уруши яқинлашган сари Гитлер Германиясининг урушга зўр бериб тайерланганлигини кўрамиз. 1939 йилнинг 30 августида Гитлер империяни ҳимоя қилиш бўйича министрлар кенгашини тузиш тўғрисида декрет чиқарди. Янги ҳарбий кабинетнинг қўлига уруш вазиятида бутун мамлакатнинг тақдири топширилди. Унга доимий аъзолар этиб, Геринг (раис), Гесс (портфелсиз министр), Функ (иқтисод министри), Фрик (ички ишлар министри), Даммерс (империя канцелярияси бошлиғи) ва Кейтеллар (қуролли кучлар бош қўмондонлиги штаби бошлиғи) киритилди.

Фашистик диктатура фаолиятида айниқса, миллий- социалистик партия

катта роль ўйнади. Бу партиянинг аъзолари Гитлерга қуйидагича қасамёд қилардилар: «Мен бузилмас садоқат билан Адольф Гитлерга сўзсиз итоат этишга қасамёд қиламан».

Фашистик партия мамлакатда бир қатор ташкилотларнинг ва уюшмаларнинг устидан раҳбарлик қиларди. Жумладан, штурмчи (СА) ва соқчи кўриқчи (СС) отрядлар, автомобилларнинг миллий-социалистик иттифоқини, гитлерчи ёшлар ташкилоти, немис талабалари ва доцентларининг миллий-социалистик иттифоқи, хотин-қизларнинг миллий-социалистик жамияти ва бошқа шунга ўхшаган ўнлаб ташкилотларнинг устидан назорат қилар эди. Гитлернинг 1937 йил охиридаги баёнотига қараганда миллий-социалистик партиянинг аъзолари унга буйсунган ташкилотлар, жамиятлар ва иттифоқларнинг аъзолари билан бирга 25 млн кишига етган эди.

Қуролланиш учун жуда катта маблағ ва ишчи кучи керак эди. Шунинг учун 1933-1939 йилларда ҳарбий харажатларга Рейхстагда Гитлернинг айтган сўзига қараганда 90 млрд. марка маблағ сарфланган. Ғарбий Германиялик молия ишлари мутахассиси Ф.Федераунинг маълумотига қараганда 1933-1939 йилларда ҳарбий харажатларга 60 млрд. марка маблағ сарфланган.

1939 йилнинг июнида Германиянинг ҳарбий саноатида (Австрия ва Судет билан бирга) 2 млн. 400 минг киши фаолият кўрсатар, бу эса ишчиларининг 21,9%ини ташкил этарди.

Ғарбий Германиядаги иқтисодий тадқиқотлар илмий-текшириш институтининг маълумотларига қараганда, 1933-1940 йилларда ҳарбий саноат 10 марта, самолётсозлик 23 марта ўсди. Лекин барибир, 1939 йилда Германиянинг ҳарбий саноатида 631 минг ишчи кучи етишмасди. Шунинг учун империянинг меҳнат министрлиги ишга яроқлилар ҳисобини олиб чиқди ва 1939 йилнинг 23 июнида аҳолини ёппасига сафарбар қилиш масаласини кўрди. Империянинг меҳнат министри Гитлерга ахборот бериб,

мамлакатда 43,5 млн. ишга яроқли киши борлигини маълум қилди ва шулардан вермахтда (куролли кучларда) 7 млн эркак ва 250 минг аёлни, иқтисодиётда ва бошқа соҳаларда 19,2 млн эркак ва 17,1 млн аёлни ишлатиш мумкинлиги тўғрисида кўрсатмалар берилди¹. Шунга ўхшаш барча уринишларга қарамай, Германиянинг молиявий аҳволи уруш арафасида оғир аҳволда эди. Унинг ташқи қарзи 60 млрд. маркани ташкил этар эди.

Уруш бошланиши арафасида Германияда пиёда қўшинларда 2 млн 700 минг киши, заҳира армияда эса 1 млн киши бор эди. Офицерлар корпуси 70524 кишини ташкил этиб, шундан 21 минг 768 киши сафда, 48 минг 756 киши заҳирада эди.

Уруш бошланган вақтда Германияда 4093 та самолёт бўлиб, 3646 таси жанговор ҳолатда эди, шундан 1176 таси бомбардимончи (Хе 111, До-17, Ю-88), 517 та шўнғувчи бомбардимончи Ю-87, 408 та қирувчи бомбардимончи Те-110; 771 та қирувчи самолёт, 40 та штурмчи самолёт; 613 та разведкачи самолёт; 552 та транспорт-самолёт ва 16 та гидросамолёт бор эди. 1939 йил августида ҳарбий-ҳаво кучларида 373 минг киши бўлиб, шундан авиация ва ҳаво-десанти қўшинларида 208 минг киши, зенит артиллерия қўшинларида 107 минг киши ва ҳаво-алоқа қўшинларида 58 минг киши бор эди. Шулардан 20 минг киши учувчилар эди. Офицерлар сони ҳарбий ҳаво кучларида 1939 йили июнида 12 минг кишидан 1939 йил августига келиб 15 минг кишига етди.

Уруш бошланганда Германиянинг ҳарбий денгиз кучларидаги тайёргарлик даражаси анча паст эди. М: у Англия флотидан 7 марта, Франция флотидан 3 марта паст даражада эди. Адмирал Дениц айтганидек, «Германия 1939 йилнинг ёзида Англия денгиз флотига қарши тура оладиган даражада кучга эга бўлган ҳарбий денгиз флотига эга эмас эди».

Уруш бошланганда Германиянинг ҳарбий денгиз флотида 150 минг

¹ Мельников Ю. США и гитлеровская Германия: 1933-1939. М. 1959. стр- 178.

557 та киши ва 107 та ҳарбий кема бор эди. Шундан 2 та линкор, 2 та оғир ва 6 енгил кейсер (тез юрар катта ҳарбий кема), 3 та «корманнўх» крейсер, 37 та мина ташувчи ва жойлаштирувчи кема, 57 та сув ости кемаси бор эди.

Италиянинг қуроли кучлари ҳам уч хил бўлиб, пиёда, ҳарбий ҳаво, ҳарбий денгиз кучларидан иборат эди. 1939 йил ёзида Италиянинг қуроли кучларида ҳаммаси бўлиб, 1 млн 753 минг киши бор эди. Қуруқликдаги қўшинлар 88 та дивизиядан иборат бўлиб, булардан 450 минг киши жанговор ҳолатга келтирилган эди. Италиянинг ҳарбий ҳаво кучларида уруш арафасида 2802 та ҳарбий самолёти бўлиб, шундан 2132 таси уруш фронтларида эди.

Италиянинг ҳарбий денгиз кучлари қудрат жиҳатидан Англия ва Франциядан кейин дунёда 3-чи ўринда турарди. Сув ости кемалари бўйича (105 та) дунёда 1-чи ўринда турарди. Уруш бошланганда Италия денгиз флотида 4 линкор, 22 та крейсер, 128 та эсминец ва мина ташувчи, 105 та сув ости кемаси бор эди.

Япониянинг қуруқликдаги қўшинларида 1939 йил мартида 1 млн 240 минг киши бор эди. Жанговор ҳарбий дивизиялар сони 40 та эди. Ҳар бир дивизияда 13-16 минг киши бўлган. 1000 та самолёти бўлиб, 44 минг киши жалб қилинганди. Ҳарбий денгиз флотида 1939 йилнинг охирида 10 та линкор, 6 та авианосец 396 та самолёти билан, 35 та крейсер, 121 та миноносец ва 56 та сув ости кемаси бор эди.

1939 йилнинг март-май ойларида сўнгра август ойида Англия ва Франциянинг ҳарбий бош штаблари агар Европада уруш бўлиб қолса биргалашиб ҳаракат қилиш тўғрисида келишиб олдилар. Унда Англия ва Франциянинг қуроли кучлари уруш бўлиб қолган тақдирда бир қўмондонлик остида ҳарбий ҳаракатларни ва операцияларни биргаликда олиб борадилар дейилганди. Келишувга мувофиқ Англия қўмондонлиги ҳарбий денгиз флотида ва авиация қўшинларида дастлабки кундан

бошлаб фаоллик кўрсатади, ҳамда Францияга 4 та пиеда дивизиясини юборади дейилганди. Франция эса куруқликдаги кўшинларнинг асосий қисмини (100 та дивизия) Европа уруши театрига ташлашни ўз зиммасига олди. Шунинг учун ҳам куруқликдаги кўшинларга кўмондонлик Франция зиммасида бўлиб, Англиянинг экспедицион кўшинлари унга бўйсунадиган бўлди.

1939 йилнинг майида Англия-Польша ва Франция-Польша ўртасида ҳарбий музокоралар бўлиб, Польшага ёрдам кўрсатиш масалалари кўрилди. 1939 йилнинг 25 августида имзоланган Англия-Польша ўртасидаги ўзаро ёрдам шартномаси, 4 сентябрда имзоланган Франция-Польша шартномаси Польшанинг Англия-Франция каолициясига расмий равишда қўшилганлигини билдирди. Бельгия ва Голландия бетарафлик позициясида турдилар.

1939 йилнинг апрелида Англия билан Франция шундай келишиб олдиларки, «Агар душман Голландия ва Бельгияга бостириб кирса, Англия билан Франция душманнинг хужумини тўхтатишга ҳаракат қилади ва ўзларининг илгарилаб бориш фронтини тузадилар»¹.

Агар Италия Шимолий Африкада ҳарбий ҳаракатлар бошласа, Европадаги «муваффақиятли мудофаа тактикасига» зарар етказмай қарши операциялар ўтказадилар дейилганди.

Англиянинг қуrolли кучлари асосан куруқликдаги кўшинлари, ҳарбий ҳаво кўшинлари ва ҳарбий денгиз кўшинларидан иборат қилиб тузилганди. Доимий ҳарбий кўшинлар 18 ёшдан 25 ёшгача бўлган кўнгиллилардан иборат бўлди. Қуrolли кўшинлар бош кўмондони расмий равишда қиrol ҳисобланиб, амалда унга премьер-министр бош кўмондонлик қилди.

1939 йилнинг июлида метрополияда мажбурий ҳарбий хизмат тўғрисида қонун қабул қилинди, унга мувофиқ 20 ёшга етган ҳар бир эркак 6 ой давомида доимий армияда хизмат қилиши мажбур қилиб қўйилди,

¹ Д. Батлер., Большая стратегия, М., 1959., стр-37.

кейин эса 3,5 йил давомида ҳудудий қўшин таркибида хизмат қиладиган бўлди.

Иккинчи жаҳон уруши бошида Англиянинг ҳарбий-денгиз флотида 7 та авианосец, 79 та крейсер, 184 та эсминец, 45 та тральщик (денгиздаги миналарни топиб зарарсизлантиради) ва қирғоқ қўриқчилари кемалари, 58 та сув ости кемаси бор эди. Қирғоқ қўмондонлиги авиациясида 232 та жанговор самолёт бўлиб, улар 17 эскадрилияга бирлашганди. 490 та самолёт эса захирада турарди.

Уруш бошида Англиянинг ҳарбий ҳаво кучларида 1456 та жанговор самолёт бўлиб, шулардан 536 таси бомбардимончи самолётлар эди. 2000 та самолёт эса захирада турарди. Бундан ташқари, Англиянинг мустамлака ва доминионларида ҳам 435 та самолёт бор эди.

Англиянинг қуруқликдаги қўшинлари 2 қисмга бўлинганди: Метрополиядаги ва Метрополиядан ташқаридаги ҳудудий қўшинларга бўлинди. Уруш бошланган вақтда Англия 9 та доимий ва 16 та ҳудудий дивизияга, 8 та пиеда, 2 та отлик, 9 та танк бригадаларига эга эди.

Франциянинг ҳам қуруқликдаги қўшинлари уч қисмга: қуруқликдаги, ҳарбий-ҳаво ва ҳарбий-денгиз қисмларига бўлинарди.

Мамлакатда 20 та ҳарбий округ бўлиб, ҳар бирида 1-2 ҳаракатдаги дивизиялар бор эди. Агар уруш бўлиб қолса, сафарбарлик режасига кўра ушбу қўшилмаларнинг базасида 80-100 та дивизияларни тузиш кўзда тутилганди. Франция қуруқликдаги қўшинларида 1939 йилга келиб 1 млн. киши хизмат қиларди. Уруш ҳолати бўлиб қолса, 6 млнга яқиндаги кишини сафарбар қилиш мумкин эди.

1 млн армиядан қуруқликдаги қўшинларда 865 минг, (550 минги метрополияда, 199 минги экспедицион армия ва 116 минги калонияларда тузилган эди) ҳарбий ҳаво қўшинларида 50 минг ва ҳарбий-денгиз қўшинларида 90 минг киши бор эди.

1939 йил август охирига келиб, қўшимча чақириқлардан кейин

қўшинлар сони 2 млн. 674 минг кишига етди. Шундан 2 млн. 438 минги қуруқликдаги 110 минги ҳарбий-ҳаво, 126 минги ҳарбий-денгиз қўшинларида эди. Мавжуд Франция армияси техник жиҳозланиши ва ҳарбий моҳарати жиҳатидан анча қолоқ эди. Ҳарбий ҳаво қўшинларида 3335 самолёт бўлиб, шундан 36%ни қирувчи самолётлар ташкил қиларди. 25%ни разведкачи, 39%ни бомбардимончи самолётлар ташкил қиларди.

Франция ҳарбий-денгиз флоти 4-чи ўринда турарди ва унинг таркибида 7 та линия кемаси, 1 та авианосец, 19 та крейсер, 32 та эскадрон мина ташувчи кема, 38 та мина ташувчи кема, 20 та тральшиklar ва 77 та сув ости кемаси бор эди.

Уруш арафасида Франция юқорида кўрсатилганидек салмоқли ҳарбий кучга эга эди, бироқ агрессорни шарққа, яъни СССРга йўналтириб юбориш учун олиб борилган сиёсат ва ўнг кучларнинг француз миллатига нисбатан хиёнаткорона сиёсат юритиши, мамлакатни урушга тайёрлаб боришнинг қониқарсиз олиб борилиши Франциюни 1940 йилги фожиага олиб келди.

АҚШнинг қуrolли кучлари қуруқликдаги қўшинларга ва ҳарбий-денгиз қўшинларига бўлинарди. Ҳарбий-ҳаво кучлари ва қуруқликдаги қўшинлар таркибига кирарди.

АҚШ қўшинларининг сони 1939 йилда 544 минг 700 кишини ташкил этиб, 190 минг киши доимий армияда, 200 минг киши миллий гвардияда ва 154,7 минг киши ҳарбий-денгиз қўшинларида хизмат қиларди.

АҚШнинг ҳарбий доктринасига мувофиқ, ҳарбий-денгиз қўшинларини такомиллаштиришга, уни янги замонавий кемалар ва авианосецлар билан жиҳозлашга кўпроқ эътибор қаратилди. Уруш бошланган вақтда АҚШнинг ҳарбий-денгиз қўшинларида 300 дан ортиқ жанговор кемалар бўлиб, шундан 15 таси линия кемалари, 5 таси авианосец, 36 таси крейсерлар, 181 таси эсминец, 99 таси сув ости кемалари, 7 таси канонер (бир нечта ўрта калибрли тўплар билан қуrolланган кичик кема) кемаси ва 26 таси мина топувчи тральшик (денгиздаги миналарни топадиган ва

зарарсизлантирадиган) кемалардан иборат эди. Ҳарбий денгиз кучлари таркибида 300 та жанговор самолётлар ҳам бор эди.

Ҳарбий-денгиз кучларининг асосий қисми Атлантика океанининг қирғоғидаги Норфолькда, Тинч океан қирғоғидаги Сан-Диегода ва Гавай оролларидаги Пёрл-Харборда жойлаштирилган эди¹.

Қуруқликдаги қўшинлар таркибига кирган ҳарбий-ҳаво кучларида 1939 йили 1576 та жанговор самолёт бор эди. Иккинчи жаҳон уруши бошланиши билан самолётсозликка катта маблағ ажратилди ва қисқа вақт ичида ҳарбий самолётлар сони 2 ҳисса ошди. Тезкорлик билан Панамада, Аляскада, Пуэрто-Рикада ва Гавай оролларида ҳарбий ҳаво базалари қурилди.

Польшанинг қуrolли кучлари: қуруқликдаги қўшинлар ва ҳарбий - денгиз қўшинларига бўлинган эди.

1939 йил 1 июнда Польшанинг қуrolли кучлари 439 минг 718 кишидан иборат бўлиб, шундан 418 минг 474 киши қуруқликдаги қўшинларда, 12 минг 170 киши авиацияда ва 9074 киши ҳарбий-денгиз қўшинларида хизмат қиларди. Заҳира армияда 1 млн 500 минг киши бор эди. Армиянинг асосий қисмини (70% ни) деҳқонлар ташкил этарди. Армиянинг 30-40% гачасини майда миллатларнинг (украинлар, белоруслар, литваликлар ва бошқаларнинг) вакиллари ташкил этарди. Армиянинг ташкилотчиси ва раҳбар кучи-офицерлар ва унтер-офицерларнинг ҳаммаси ҳукмрон миллат вакилларидан эди.

1939 йил июлида Польша қуrolли кучларида ҳаммаси бўлиб, 887 та енгил танк ва танкеткалар, 100 та зирҳли автомобиль, 10 та зирҳли поезд бор эди. 824 та ҳарбий самолёт бўлиб, 6 та авиация полкига, 2 та алоҳида енгил самолётларда учадиган батальонга, 2 та денгиз-ҳаво кучлари дивизиясига бўлинган эди.

¹ Лан В. США в военные и послевоенные годы. 1940-1960 гг. М., 1964. стр-231

Ҳарбий-денгиз кучлари ҳарбий флотга ва қирғоқ соқчилиги қисмларига бўлиниб, унинг таркибига 4 та эскадрилья мина ташувчи кема, 5 та сув ости кемаси, мина қўювчи заградитель (мина, сим ва ҳоказодан тўсиқ қуювчи ҳарбий кема) 6 та тральшик ва қирғоқ қўрувчи 8 та батальон кирган эди. Польшанинг қуrolли кучлари кўпгина соҳалар бўйича 1914 йилги даражада турарди. Армияни такомиллаштириш иши секинлик билан борди. Умумий сафарбарлик фақат 1939 йилнинг 31 августида эълон қилинди. 1939 йилнинг 1 сентябри эрталаб Польша қуйидаги ҳарбий кучларга эга эди: 21 та пиёда дивизия, 3 та заҳира дивизия, маторлаштирилган бригада, 8 та кавалерия бригадаси, 3 та тоғ-ўқчи бригадаси, 56 та миллий мудофаа батальонлари ва чегара қўшинлари қисмлари ҳамда денгиз қирғоқларини қўриқловчи соқчи қисмларга эга эди. Биринчи оператив эшелонда 840 минг солдат бор эди.

Польша кўпроқ Англия ва Франциянинг мадад беришига таянарди, аммо у ўйлагандай бўлиб чиқмади ва Германия томонидан бўлган кучли зарбага бардош беролмади.

2-БОБ. Иккинчи жаҳон уруши : ўйдирма ва ҳақиқат

1.2. Урушнинг бошланиши ва тавсифи

Иккинчи жаҳон урушини гитлерчилар Германияси бошчилигида тажовузкор гуруҳга бирлашган давлатлар тайёрлашди ва ўт олдиришди. Ўз навбатида бу муносабатлар Версаль тизимига бориб тақалар, у эса биринчи жаҳон урушида ғалаба қилган ва Германияни хўрланган ҳолатга тушириб қўйган мустабид давлатларнинг ҳукмронлик сиёсати билан боғлиқ эди. Ўшандаёқ Германияда қасос олиш ғояси пайдо бўлишга шароит яратилган ва Европа марказида милитаризм ўчоғи пайдо бўлган эди.

Германия империализми янги моддий-техника базасига таянган ҳолда ўзининг ҳарбий-иқтисодий пойдеворини қайта қурди ва кенгайтирди, бу борада унга ғарб мамлакатларининг йирик саноат концернлари ва банклари мадад берди. Германияда ва у билан иттифоқчи бўлган давлатлар Италия ҳамда Японияда террорчилик диктатураси тантана қилиб, ирқчилик ва шовинизм кучайиб бораётган эди.

«Иккинчи тоифадаги» халқларни қириб ташлаш ва йўқотиш сари йўналтирилган гитлерчилар «рейх»ининг босқинчилик дастурида Польшани дунё сиёсий харитасидан йўқ қилиш, Францияни тор-мор этиш, Англияни қитъада сиқиб қўйиш, Европа хом ашёсига эга бўлиш, кейин эса Шарққа юриш қилиб Совет Иттифоқини йўқотиш ва унинг ерларини эгаллаб «янги ҳаётий зарур ҳудуд»ларни қўлга киритиш каби мақсадлар ётар эди. Россиянинг иқтисодий бойликлари устидан назорат ўрнатгач, Германия навбатдаги босқинчиликни бошлашни ўйлар, немис монополияси ҳукмронлигини Осиё, Африка ва Американинг бепоён ҳудудларига ёйишни мўлжалларди. Гитлерчилар Германияси ва унинг иттифоқчилари томонидан бошланган уруш бошидан охиригача империалистик, босқинчилик ва адолатсизликдан иборат бўлган уруш эди.

Англия ва Франциянинг буржуа-демократик режимдаги ҳукуматлари

Ғарб жамиятининг анъанавий қадриятларини сақлашни ёқлашса-да нацизмнинг умумбашариятга солаётган хавф-хатарини тушуниб етмасдилар. Улар Германия ва Япониянинг Совет Иттифоқи билан тўқнашуви натижасида уларнинг ҳолдан тойиб, кучсизланишига рўй-рост ишонардилар. Аммо улар фашизм ва милитаризмни йўқ қилишни ҳаёлига ҳам келтирмас эдилар. Инглиз ва француз арбоблари Совет Иттифоқига ишончсизлик билан қараб Германия ҳукуматининг нацистик сиёсати билан Сталиннинг якка ҳукмронликка асосланган тоталитар сиёсатини бир поғонага қўярдилар¹. Ғарб давлатлари ҳукуматларининг уруш арафаси ва бошланиши пайтидаги ҳатти-харакатлари бу мамлакатларнинг халқларига катта зарар етказди.

1939 йил 31 август кунини кечкурун қуролланган СС чилар бир гуруҳи ўша даврда Польша билан чегарадош ҳисобланган немис шаҳри Глейвиц (Гливице) радиостанцияси жойлашган бинога бостириб кирди. Микрофон олдида бир қанча ўқ отганларидан сўнг, Германиянинг Польшага ҳужум қилишга мурожаати поляк тилида ўқилди. Шунга ўхшаш сунъий иғволар немис ва поляк чегараларининг бир қанча участкаларида ҳам уюштирилди. «Ишончли» бўлиши учун ССчилар поляк ҳарбий кийими кийгизилган кишиларни отиб ташлади. Бу кишилар соқчилар томонидан концлагерлардан олиб келинган поляк маҳбуслари эди. Тез орада Германия радиостанциялари, поляк ҳарбийларнинг немис чегараларига ҳужум қилганлиги тўғрисидаги шошилиш хабар тарқатилди. Ашёвий далил сифатидан отиб ташланган «поляк ҳарбийлари» кўрсатилди.

Орадан кўп ўтмай Оберзальцбергда Гитлер ўз генераллари билан бўлган суҳбатида сурбетларча шундай деб баёнот берди: «Мен урушни бошлаш учун мафкуравий сабаб топиб бераман. Бу сабаб ҳақиқатга тўғри келадими ёки йўқми, бунинг ҳеч қандай аҳамияти йўқ. Ғолибдан эса унинг гапи тўғри ёки нотўғрилигини сўрашмайди¹». Шундай қилиб бу сунъий

¹ М. А. Василица. Политология. М. Гардарики. 2001. стр- 356.

¹ История Второй Мировой Войны. Краткая история. М., Наука 1984.43-стр.

иғволар Гитлер учун баҳона бўлиб хизмат қилди. Англия ва Франциянинг Польшага ҳеч қандай ёрдам бермаслигига ишонган Германия 1939 йил 31 августда Данцигда ҳарбий тўнтариш қилди.

1939 йилнинг 1 сентябри соат 4 дан 45 минут ўтганда немис-фашист авиацияси Польшанинг аэродромларини, барча алоқа нуқталарини иқтисодий ва маъмурий марказларини қаттиқ бомбардимон қилди. Қуруқликдаги кўшинлари Шимолдан Шарқий Пруссия орқали, Ғарбдан Шарқий Германия орқали ва Жанубдан Словакия орқали Польша ҳудудига бостириб кирди. Германиянинг линкори «Шлезвиг-Гольштейн» олдиндан Польша қирғоқларига яқинлашиб келган эди ва у Вастерплатт ярим оролига қаратиб ўт очди. Германиянинг Польшага ҳужум қилиши билан 2-чи жаҳон уруши бошланиб кетди. Германия ташвиқоти «уруш Польшанинг айби билан, яъни эркин шаҳар Данцигни Германияга бермаганлиги учун, у ердан Шарқий Пруссияга ўтиш учун магистраль автомобил йўли ва тор изли темир йўл қуришга рухсат бермаганлиги учун бошланди» деб фашизм агрессиясини оқлашга ва хаспўшлашга зўр бериб уринди. Ҳақиқатда эса, уруш Данциг учун бошланмагани, бундан кўзланган мақсад фашистик Германиянинг узоқ-узоқларга бориб тақаладиган сиёсий ва ҳарбий стратегик режаларини амалга ошириш эди.

«Гап Данциг устида эмас, бизнинг ҳаётий манфаатларимиз бўлган Германия чегарасини кенгайтириш ва таъминлаш устида кетмоқда, гап Болтиқ масаласини ҳал қилиш устида кетмоқда»¹, - деб айтган эди Гитлер.

1939 йилнинг 1-сентябрида Чемберлен ва Даладье ҳукуматлари Англия, Франция, Германия, Италия ва Польша вакиллари иштирокида конференция чақиришга келишиб олдилар ва Версаль шартномасини қайта кўриб чиқишга рози эканликларини Гитлерга билдирдилар. Англия ва Франция ҳукуматлари чақирилажак конференцияда Германияга ён беришга

¹ История второй мировой войны. 1939-1945. М.,1989. Т-3 стр-13.

рози эканликларини билдирдилар. Бу сафар улар Польша ҳисобига ён беришни ва шу йўл билан ўзларига бўладиган хавфнинг олдини олмоқчи бўлдилар. Бироқ, буларнинг бу сафарги уринишлари бефойда кетди. Гитлер бунга рози бўлмади. Гитлер ўз иттифоқчиларига Чемберлен ҳақида гапириб: «Бу «соябонли одам» менинг ҳузуримга Берхтесгаденга келишга журъат қилиб кўрсин, мен уни орқасига тепки бериб зинапоядан тушуриб юбораман», - деган эди. Энди 3-чи рейх бошлиғини «Янги Мюнхен» шартлари ҳечам қониқтирмас эди, у ғолибона уруш олиб бориб Германиянинг ҳукмронлик қудратини тиклаш ниятида эди. Фашистик Германия Польшага қарши бошланган урушни жаҳонга ҳукмронлик қилиш учун олиб бориладиган урушнинг биринчи босқичи деб ҳисоблади.

Илгари Польшага ёрдам қилиш мажбуриятини олган Англия ва Франция ҳукуматлари Польшага ҳарбий ёрдам кўрсатиш ўрнига Германия кўшинларининг Польшадан олиб чиқиб кетилишини, уруш ҳаракатларининг тўхтатилишини «талаб қилдилар». 3 сентябрда бу талабни Германияга қатъий равишда баён қилдилар. Германия бунга эътибор бермагач, 3 сентябр соат 11 да Англия ҳукумати Германияга уруш эълон қилди, 6 соат ўтгандан кейин Франция ҳам Германияга уруш эълон қилди. Англиядан кейин Германияга қарши унинг доминионлари ҳам уруш эълон қилди: 3 сентябрда Австралия ва Янги Зеландия, 6 сентябрда Жанубий Африка Иттифоқи, 10 сентябрда Канада.

Баъзи бир Европа давлатлари, шунингдек АҚШ ўзларининг бетарафликларини эълон қилдилар. Италия ўзини «уришмайдиган» мамлакат қилиб кўрсатди. Бироқ, у Германияга ҳам сиёсий ҳам иқтисодий жиҳатдан ёрдам беришга тайёр турар эди.

Англия билан Франция Польшага ёрдам бериш учун ёки «фашизмга қарши курашиш учун» уруш эълон қилмадилар, улар Германия ўз куч-қудратига ишониб ўзининг яқиндаги хомийларига хавф сола бошлаганлиги учун ҳам уруш эълон қилдилар.

Жадвалдан кўриниб турибдики, Германия барча соҳалар бўйича устунликка эга эди. Танкетка - пулемётли тезюар кичкина танк.

Польшанинг иттифоқчилари Ғарбда тез ҳаракат қилмадилар, холбуки уларнинг ҳарбий кучлари Германияниқидан устун даражада эди. М: Франция уруш бошлангунча ўз армиясини махфий равишда Германия чегараларига олиб келиб жойлаштирган эди. 10 сентябрга келиб уларнинг сони 90 та ҳарбий тузилмаларга етган эди. Франция армияси танклар ва артиллерия жиҳатидан ҳам Германиядан устун эди. Генерал Гольдернинг маълумотича ғарбий фронтда немис кўмондонлиги дивизиялар артиллериясини қўшиб ҳисоблаганда 300 та замбарак, тўп ва артиллерия қуролларига эга эди. Холбуки Францияники 1600 та эди. Яна Француз армиясида 2000 та танк ҳам бор эди, немис-фашист кўшинларида эса битта ҳам танк йўқ эди.

Бундан ташқари ғарбий фронтда Англиянинг 1500 та самолёти, шундан 1144 таси бомбардимончи ва қирувчи самолётлар эди. Франция 1400 та жанговор самолётга эга эди.

Бу фактлар иттифоқчиларнинг ғарбда катта устунликка эга бўлганлигини, Германияга қарши салкам 3000 та самолётни қарши ташлаб, урушнинг боришини ўзгартиришлари мумкинлигини кўрсатади. Аксинча, улар катта устунликка эга бўлишига қарамай, қўл қовуштириб Польшанинг таслим бўлишини кутиб турдилар.

Германия бош кўмондонлиги штабининг бошлиғи генерал-фельдмаршал В.Кейтель: Агар Англия ва Франция ҳужум тактикасини қўллаганларида борми, уларга қарши арзимаган кучимизни мудофаага ташлашдан бошқа чорамиз қолмаган бўларди», - деган эди., урушдан кейинги эсдаликларида.

1939 йилнинг 16 сентябрида Польша ҳукумати мамлакат халқини ўз холига ташлаб Руминияга қочиб ўтди. Германия Польшага ҳужум бошлаганда Совет раҳбарияти СССРнинг «бетарафлигини» эълон қилган

эди.

Кейинчалик немис манбаларидан шу нарса маълум бўладики, Берлин СССРдан Полшага қарши ҳарбий ҳаракатларни бошлашни 1, 3, 5, 8, 12 сентябрлардаги ноталарида талаб қилади. Шундай бир вазиятда СССР 1939 йил 23 август битимининг махфий бандларига мувофиқ 1939 йилнинг 17 сентябрида Польша ҳудудга бостириб кирди ва 12 кун ичида Ғарбий Белоруссия Ғарбий Украинанинг 12 млн аҳолига эга бўлган 190 минг кв кмлик ҳудудини босиб олди. Совет томони Ғарбий Украина ва Ғарбий Белоруссия аҳолисининг ҳаёти ва мулкини ўз ҳимоясига олишда ўзини бурчли санади. Москванинг гўёки Польша давлати йўқ қилинганлигини асословчи фикри халқаро ҳуқуққа зид келарди, негаким, вақтинчалик оккупация бирор-бир давлатнинг мутлоқ йўққа чиқарилишига сабаб бўла олмас эди. Тарихий манбаларга асосланадиган бўлсак, Совет қўшинларининг Польшага бостириб кириши тўқнашувларсиз бўлмади. Дастлаб Львов ва Люблянке ҳудудларида қуролли тўқнашувлар содир бўлди. Лекин бу тўқнашувлар Германия ва СССР қўшинларининг Брестда ҳамкорликда ўтказилган ҳарбий парадига халақит бера олмади. Совет Иттифоқининг 1939 йил 17 сентябрда Польшага тақдим этган нотасига асосан, Польша ҳукумати СССР билан уруш ҳолатида эмаслигини маълум қилди. 17 сентябрда ҳали Польша ҳудудини тарк этмасданоқ Польша қўшинларининг бош қўмондони маршалл Ридз-Смигли қўшинларига қуйидаги мазмунда буйруқ берган эди: «Советлар кириб келишди. Руминия ва Венгрияга энг яқин йўллар билан тезликда чекинишни буюраман. Советлар билан жанг қилманглар, фақатгина улар томонидан тазйиқ ўтказилганда ёки ҳарбий қисмларимизни қуролсизлантиришга уринилгандагина жанг қилишга рухсат берилади. Варшавани немислардан ҳимоя қилиш вазифаси ўз кучида қолади. Советлар билан тўқнаш келиб қолган отрядлар улар билан тезликда музокоралар олиб борсин. Музокоралардан мақсад Венгрия ёки Руминия ҳудудларига етиб олиш».

Худди шундай буйрукни Львовнинг мудофаасига бошчилик қилган генерал В.Лянгер ҳам олган эди: «Биз фақатгина Германия билан урушаямиз, большевиклар бундан мустасно. Агар Совет қўшинлари хужум қилишмаса, уларга қарши ўқ отилмасин». Польша қўшинларининг бир қисми Қизил Армияга ўз қуроллариини топширишган бўлса, бир қисми ҳарбий ҳаракатларни тўхтатишмади. Совет қўшинлари Львовга етиб келгач генерал Лянгер улар билан музокоралар бошлаб юборди. Польшадаги сўнгги қаршилик жанглари 2 октябрда бўлди ва бир ойлик урушдан сўнг Польша оккупация қилиб олинди. Польша армиясидан 66,3 минг киши ўлди, 133,7 минг киши ярадор бўлди. 420 мингга яқин киши асир олинди. Немис фашистлар армиясидан 10,6 минг ўлди, 30,3 минг ярадор бўлди ва 3,4 минг киши бедарак йўқолди.

Ташқи ишлар комиссари В.М.Молотов 1939 йил 31 октябрда Совет қўшинларидан - 739 киши ҳалок бўлганлиги ва 1862 киши ярадор бўлганлиги тўғрисида ахборот берди¹. Полякларнинг талофотлари эса аниқ эмас эди. Совет матбуотида кўрсатилган маълумотларга қараганда, Украина fronti томонидан 181 минг аскар ва 10 минг зобитлар қуролсизлантирилди. Белоруссия fronti бўйича бу кўрсаткичлар эълон қилинмаган эди. Поляк манбаларида эса бу кўрсаткич, биров кўпроқ кўрсатилган: 230-250 минг киши қуролсизлантирилган (шуларнинг ичида 10-12 минг зобит бор эди). Ҳарбий Украина ва Ҳарбий Белоруссияда яшовчи аҳолига мансуб аскарлар ўз уйларига тарқатиб юборилди. Қолганлар эса лагерларга жойлаштирилди. 1939 йил октябрь ойидан репатриация (ўз ватанига қайтариш) бошлансада, бу Польша армиясининг зобитлар таркибига, полиция ва жандармериянинг юқори лавозимли кишиларига нисбатан қўлланилмади. Совет қўшинлари 1919 йилда белгиланган «Керзон чизиғи» чегарасида тўхтади. 1939 йил 28 сентябрда Москвада СССР ва

¹ Новая и новейшая история. М. 1989 № 5 стр- 35.

Германия ўртасида дўстлик ва чегара тўғрисида имзоланган шартномага мувофиқ «ҳар иккала давлат манфаатлари» чегараси Нарев, Сан ва Ғарбий Буг дарёлари бўйлаб белгиланди. Польшанинг катта ҳудуди Германия томонидан оккупация қилинди. Украина ва Белоруссия ерлари эса, СССРга қўшиб олинди. Икки давлат ўртасида чегараларнинг этник бўлиб олинишининг тан олиниши, халқаро ҳуқуқ нормаларининг қўпол равишда бузилганлигини билдирарди. Кейинги манбалардан шу нарса маълум бўладики, келишувлар 1939 йил 23 августда имзоланган шартноманинг қуйидаги яширин протоколларида ўз аксини топган эди¹.

1. Махфий протокол - Совет давлати ихтиёрига ўтадиган ва унинг манфаатларини ифодалайдиган ҳудудлардан немис миллатига мансуб бўлган кишиларнинг Германия ҳудудларига кўчишига, тўсқинлик қилмасликка Совет ҳукумати рози бўлди. Ўз навбатида, Германия ҳукумати ҳам Украина ва Белоруссияга нисбатан худди шундай мажбуриятни ўз зиммасига олди. 2. Махфий протокол-Литва ҳудуди СССРнинг давлат манфаатлари доирасига ўтди. Ўз навбатида, Германияга Люблин ва Варшава воеводиналари ҳудудлари ўтди. 3. Махфий қўшимча протокол-ҳар иккала давлат Польша томонидан ўзларининг манфаатларига зид бўлган ташвиқотларнинг олиб борилишига йўл қўймасликка келишиб олдилар. Шундай қилиб, Польша Германия ва СССР томонидан сурбетларча тақсимлаб олинди. 1939 йил сентябрь ойида Польшанинг мағлубияти поляк халқи учун энг фожеали воқеа бўлди. 1939 йил 8 октябрда фашист ҳукуматининг Декрети билан 9,5 млн кишилик аҳоли яшайдиган ҳудудни немис ўлкалари деб эълон қилди. Польшанинг катта қисми 3- Рейхга қўшиб олинди. Польша давлати энди йўқ эди. Совет қўшинлари унинг тақдирида ҳеч қандай ўрин тута олмади. Шу орада Совет армияси томонидан полякларнинг қуролсизлантирилган, асирга олинган солдат ва зобитларининг тақдири тўғрисида тўхталиб ўтсак.

¹ Новая и новейшая история. М. 1993. № 1 стр- 3.

1939 йил 17 сентябрда бошланган ҳаракатлар натижасида, Совет кўшинлари томонидан Польшанинг бир неча минг сонли зобитлари қуролсизлантирилди ва асирга олинди. Уларнинг кўпчилиги ўқитувчи, шифокор ва чегара хизматчиларига мансуб кишилар эди.

Бериянинг Сталинга берган маълумотига кўра, 1940 йилнинг март ойида Совет ҳарбий лагерларида 14736 та поляк маҳбуслари бўлганлигини кўрамиз. Бундан ташқари Украина ва Белоруссиянинг Ғарбий вилоятларидаги қамоқхоналарда яна 10685 та поляк ҳарбийлари бор эди. Русларнинг поляк зобитлари сақланаётган йирик лагерлари Козельск, Осташков ва Старобельскда жойлашган эди.

1940 йилнинг баҳорида Польша жамоатчилиги ўртасида бу лагерлар ёпилганлиги ва асирлар номаълум йўналишга олиб кетганлиги ҳақида миш-мишлар тарқалди. 1943 йилда Гитлерчилар Германияси томонидан оккупация қилинган Смоленскка қарашли Катин ўрмонида полякларнинг оммавий тарзда кўмилган мозорлари топилди. Кейинги йилларда, НКВД ва КГБга тегишли бўлган махфий ҳужжатларда бу қирганбаротнинг Совет ҳукумати томонидан амалга оширилганлиги аниқ бўлди. Сталин, Молотов, Ворошилов, Микоян, Калинин Каганович ва Берияларнинг бевосита бошчилигида поляк ҳарбийларидан 21857 киши отиб ташланган эди. Мана шу маълумотларнинг ўзидан ҳам Совет ҳукуматининг босқинчиликдан иборат бўлган ташқи сиёсатини англаб олиш қийин эди.

1939 йил сентябридан 1940 йил апрелигача 7 ой давомида ғарбий фронтда фаол уруш ҳаракатлари бўлмади, фақат денгизлардагина бирмунча уруш ҳаракатлари бўлиб турди.

Англия ва Франция 1939 йил 3 сентябрда гитлерчилар Германиясига уруш эълон қилган вақтида, Польшада урушнинг учинчи куни давом этмоқда эди. К.Клаузецнинг сўзлари билан айтганда Ғарб давлатларининг раҳбарлари «қаламни қиличга» алмаштирди-ю, бироқ бу қилич билан душман кўксига зарба беришга шошилмади.

Барча жанговор ҳолатга келтирилган ҳарбий қисмлар чегараларда ўз ўрнини эгаллаб, бирон-бир ҳарбий ҳаракатга киришмадилар. У.Черчилль бу даврга қуйидагича изох берди: «Ғар фронтдаги тинчликни фақатгина баъзида отилган замбарак ўқлари-ю, разведкачи патруллар бузишарди. Барча давлатларнинг армиялари ҳеч бир давлат томонидан истило қилинмаётган замин узра бир-бирига қараб туришарди».

Франция журналисти Держелес бу урушга «ғалати уруш» номини берди ва шундан сўнг бу давр чет эл матбуотида «Ғалати уруш» деб атала бошлади. Черчилль бу даврни «қош қорайган пайт» (сумерки войнў) деб атади. Германияда ғарбдаги урушни «зицкриг», яъни ўтроқ уруш деб аташган. Аслида бу урушда ҳеч қандай ғалатилик йўқ эди, чунки Англия ва Франциянинг Чемберлин ва Даладье бошлиқ ҳукуматлари Германияга нисбатан ҳарбий жиҳатдан устун бўлсаларда, Германияга қарши уруш қилишни истамадилар. Чунончи, 1939 йил сентябрида Германиянинг ҳаммаси бўлиб 105 дивизияси, 4.400 самолёти, 100 та ҳарбий кемаси, Англия ва Франциянинг эса бирга қўшиб ҳисоблаганда 125 дивизияси, 7300 самолёти, 500 ҳарбий кемаси бор эди. Германия ўша вақтда уруш қилишга тўла тайёр эмас эди. Унинг чегара истехкомини («зигфрид чизигини») ёриб ўтиш мумкин эди. Аммо, ғарб давлатлари янги Мюнхен сиёсати билан СССРга қарши тил бириктириш мўлжалида бўлдилар. Франция ва Италия ўртасида Германия билан ярашиш тўғрисида ғайри расмий музокоралар бўлди. 1939 йил 19 октябрда Англия ва Франция Туркия билан Финляндия урушига аралашдилар.

Германия Польшани босиб олгандан кейин ўзининг агрессиясини Ғарбий Европага қаратди. Ғарбий Европадаги «ғалати уруш»дан фойдаланиб, Гитлер Германияси ўз ҳарбий кучларини (135 та пиёда аскарлар дивизиясини, 10 та танк дивизиясини, 4000 самолётни) бемалол ғарбий чегараларга тўплади ва ҳужум режаларини ишлаб чиқди. Гитлерчилар Германияси Англия ва Франция давлатларининг антисовет қарашлари ва

куролли кучларнинг ҳаракатсизлигидан жуда устамонлик билан фойдаланди¹. Фашистларнинг ташвиқот машинаси вермахт куролли кучларининг «енгилмаслиги» тўғрисида афсоналар тарқатдилар. Шу билан бир вақтда Германиянинг «тинчликсеварлиги» ва иттифоқчилар кўз ўнгида антисовет фитнага қатнашиши мумкинлиги ҳақидаги фикрлар жуда кўп бор айтилди.

1939 йил сентябрь-октябрь ойларида Гитлер бир неча бор Германия ғарб давлатлари билан урушишни истамаслигини ва Франция чегарасини энг охирги нукта деб ҳисоблашини таъкидлаб ўтган эди. Бундан ташқари, Англия Германияга биринчи жаҳон уруши даврида тортиб олинган мустамлакаларини қайтариб беришига умидвор эканлигини ҳам эслатиб ўтди.

Аммо, ҳақиқатда, аҳвол бошқача эди. 1939 йил 27 сентябрда Германия куролли кучлари бош қўмондонлари ва штаб бошлиқларининг Кенгашида Гитлер Ғарбга ҳужум уюштириш режаларини тезкорлик билан ишлаб чиқишга фармойиш берди. Урушдан мақсад, Англияни тиз чўктириш ва Францияни тор-мор келтиришдан иборат эди.

1939 йил 9 октябрда ишлаб чиқилган № 6 директива муҳим аҳамият касб этди. Вермахт куруқлик қўшинларининг Бош қўмондони 1939 йил 19 октябрда қўшинларнинг ғарбга ҳужум уюштиришларини кўзда тутган «Гельб (Сарик) операцияси» номли режани ўз ичига олган директивага қўл қўйди. Директива немис қўшинларининг ғарбий фронтнинг шимолий йўналиши орқали Голландия, Бельгия, Люксембург ва Шимолий Францияга бостириб киришни кўзда тутган эди. Аммо, ҳужумга яхши тайёргарлик кўрмаганлик, об-ҳавонинг ноқулайлиги, ғалаба қозонишга тўла ишончнинг йўқлиги сабабли ҳужум 1940 йилнинг 29 мартига қолдирилди. Бу орада Германияда ҳарбий куроллар асосан танк, самолёт ва оғир артиллерия

¹ Иккинчи жаҳон уруши. Т 1- М. 1973

тўплари ишлаб чиқариш кескин ўсди. Қуролли кучларнинг таркиби ҳам кучайди.

1940 йил баҳорида Германия 156 дивизияга, Англия ва Франция эса биргаликда 142 дивизияга эга эди. 142 дивизиядан 102 таси Германияга қарши қаратилган эди. Гитлер ҳам қатъий ва шиддатли ҳаракат қилди. У Фарбда аста-секин қуролли кучларни тўплаб, 1940 йил баҳорида Бельгия ва Франция чегараларида 135 дан ортиқ дивизияни жамлади, аскарлар сони техника ва авиацияда соҳасида жуда катта устунликни қўлга киритди. Бироқ, Германия қўмондонлиги олдин Скандинавияда ҳарбий-денгиз ва ҳаво базаларини барпо этишга қарор қилди, чунки улардан туриб Англия флотининг фаол ҳаракатларига қаршилик кўрсатиш мумкин эди.

1940 йил 1 мартда Гитлер Норвегия ва Данияни босиб олишни кўзда тутган «Везерюбунг» («Везердаги машқлар») номли ҳарбий режани ўзида мужассам этган директивага қўл қўйди. «Везерюбунг» режасига кўра гитлерчилар ҳаво ва денгиз десант қўшинларини қўллаш орқали ҳар иккала давлатга бир вақтнинг ўзида ҳужум қилмоқчи эди. Бу режани амалга ошириш учун мўлжалланган куруқликдаги қўшинлар (9 та дивизия ва бригада) генерал Н.Фалькенхорст қўмондонлигидаги 21 армия қўшилмасига бирлаштирилди. Бу операцияни амалга ошириш учун 96 та ҳарбий ва транспорт кемалари, 35 та сув ости кемасидан ташкил топган ҳарбий денгиз флоти ҳамда 500 та транспорт самолётидан иборат 5-ҳарбий ҳаво кучларига қарашли 10-авиация корпусининг ҳам қатнашиши мўлжалланган. Бундан ташқари немис фашист қўмондонлиги Германиянинг Норвегиядаги эски агенти Квислинг бошчилигидаги маҳаллий фашистларнинг ҳам ёрдамига катта умид боғлади. Норвегия қуролли кучлари анча кучсиз эди. Жумладан, куруқлик қўшинлари 150 минг кишидан иборат бўлиб, захирада 100 минг киши бор эди. Ҳарбий ҳаво кучлари эски русумдаги 180 та самолётдан, ҳарбий денгиз кучлари 4 та оғир крейсер, 30 та мина ташувчи 9 та сув ости кемаси, 11 та (минних

заградителей) ва бир неча 10 лаб қўшимча кемалардан иборат эди.

1940 йил апрель-майида Германия шимолий ва ғарбий Европада шиддатли операцияларини бошлаб юборди.

1940 йил 9 апрелда «Везерюбунг» операцияси бошланди, бироқ қўшинлари қаршиликка дуч келмай мамлакат ичкарига шиддат билан кириб бора бошлади. Шу билан бир вақтда немисларнинг денгиз десанти Зееланд, Фюнел ва Фальстер оролларига туширилди.

Дания қироли Кристиан X томонидан чақирилган кенгашда немисларга қаршилиқ кўрсатмаслик ва таслим бўлиш ҳақидаги қарор қабул қилинди. Дания қисқа вақт ичида таслим бўлди, бироқ Норвегия қаршилиқ кўрсатишни давом эттирди. Скандинавия ярим оролининг босиб олиниши натижасида немислар жуда муҳим стратегик пунктга эга бўлишини англаган Англия ва Франция қўшинлари ҳаракатга кела бошладилар. 14 апрелда 24 инглиз пиёда бригадаси Нарвикка келиб тушди. Бундан ташқари инглизларнинг 146-пиёда бригадаси, французларнинг 5-бригадалари ҳам ёрдамга етиб келишди. Аммо немисларнинг 10 майда бошлаган ҳужумлари туфайли, иттифоқчи қўшинлар ўз ҳудудларини ҳимоя қилиш мақсадида олиб кетилди. Немислар томонидан Тронхейн ва Норвикда ҳарбий базалар барпо этилди. Уларда Германия денгиз флотининг асосий қўшилмалари ҳақида сув ости флотининг асосий қисми жамланди. Бундан ташқари, Берген ва Тронхейнда ҳарбий-ҳаво базалари барпо этилди. Англия билан Франция Норвегияга ёрдам беришни ваъда қилсада, бироқ улар амалий ёрдам қилмадилар. Норвегия ҳам таслим бўлгандан кейин Германия ғарбга қараб юришини бетараф давлатлар территориясидан бошламоқчи бўлди. Бунинг учун у провакация ишлатди. Фашистлар самолёти Германиянинг шаҳри Фрейбургга қараб учиш қилди. Германия бу учишни Бельгия, Голландия ва Люксембург авиациясига тўнкади ва фашистик ҳукумат 40-йилнинг 10 майида бу давлатларга бостириб кириш тўғрисида буйруқ берди. Бир вақтнинг ўзида Францияга ҳам ҳужум бошланди.

1940 йил 10 майда бу уч давлатни тор-мор келтиришни кўзда тутувчи «Гельб» операцияси бошланди. «Ғалати уруш»(1939 йил сентябрь - 1940 йил май)даври тугади. Немис қўшинларининг босқини Голландия, Бельгия, Люксембург ва Франциянинг аэродромлари, қўмондонлик пунктлари, ҳарбий омборлари ва муҳим саноат марказларига кучли ҳаво ҳужуми билан бошланди. 14 майда Голландия таслим бўлди. Англия-Франция ва Бельгиянинг катта ҳарбий кучлари немис қўшинлари томонидан денгизга Дюнкерк яқинида қисиб қўйилди. Фақат уларнинг бир қисми Британия оролларига эвакуация қилинди, 28 майда Бельгия таслим бўлди.

Денгиз бўйидаги иттифоқчилар қўлида бўлган сўнгги йирик порт Дюнкерк хавф остида қолди. Англия қўмондонлиги ўз қўшинлари ва Бельгия-Франция қисмларини эвакуация қилишга қарор қилди. 1940 йил 4 июнгача давом этган Дюнкерк операцияси давомида 338000 га яқин киши, шу жумладан 123 минг француз ва бельгияликлар олиб чиқиб кетилди. Бор оғир ҳарбий техника эвакуация ҳудудига ташлаб кетилди ва гитлерчиларнинг қўлига тушди. Англияликлар эвакуация даврида 224 та кема ва транспорт (судна), ҳамда 106 та самолётдан ажралиб қолди.

Вермахтнинг ғарбий Европадаги биринчи ҳарбий операцияси мана шундай тугади. Унга кўра, гитлерчилар Голландия ва Бельгиянинг ҳарбий кучларини таслим эттирди ва 28 та француз дивизиясини тор-мор келтирди.

Немис-фашист қўшинлари Франциянинг шимолдаги қўшинларига кетма-кет зарбалар бериб, Франция шимолидан жануб ва жануби-ғарбий томонларга кириб бордилар. Франциянинг асосий ҳарбий кучлари Франция-Германия чегарасида, «Можино чизиги»да қолиб кетаверди.

5 июнда Германия Париж томон ҳужум бошлади, 10 июнда Италия ҳам Англия билан Францияга уруш эълон қилди. Франция ҳукумати немис-фашист қўшинларига қатъийлик билан қарши чиқолмади ва у Париждан Тур шаҳрига қочиб ўтди. Франция армиясининг бош қўмондони Вейган

ярашиш таклифини киритди. Бироқ, Париж немислар томонидан 14 июнда ишғол қилинди. Париж олингандан кейин, Франция ҳукумати Бардо шахрига қочиб ўтди ва 17 июнда Франция премьер министри Петэн Германия ҳукуматига жуда оғир мажбуриятлар ва шартлар билан бўлса ҳам ярашишни илтимос қилди. 19 июнда Франциянинг 10-армияси ҳарбий ҳаракатларини тўхтатди.

1940 йилнинг 22 юни соат 18 дан 32 минут ўтганда Франция ҳукумати номидан генерал Хонтцигер сўзсиз таслим бўлиш актига имзо чекди. 1918 йилнинг 11 ноябридаги ҳолат қайтарилди. Маршал Фошнинг вағони музейдан Компьен ўрмонига олиб борилди. Бу маросимда Гитлернинг ўзи ҳам қатнашди. Германия томонидан актга Кейтель имзо чекди. Германия Франциянинг бутун Шимолий қисмини ва Атлантика океанига туташган барча қирғоқларини ишғол қилди.

Ишғол қилинмаган қисми Германияга вассал бўлиб қолди ва хом ашё, озиқ-овқат ҳамда ишчи кучи етказиб бериб турадиган бўлди. Ярашишга биноан Франциянинг ҳарбий-денгиз ва ҳарбий-ҳаво флоти қуролсизлантирилди, аммо Германиянинг ихтиёрига берилмади. Германия билан келишувга ва ярашишга мувофиқ Франциянинг баъзи бир ҳудудлари демилитаризация қилинди, яъни қуролсизлантирилди ва ҳарбий саноатдан маҳрум қилинди.

Франциянинг тор-мор келтирилиши Европа давлатларининг уруш бошлашиши арафасидаги Германияга қарши коалицияси барбод бўлганлигини билдирарди. Англия ва Франция ҳукуматларининг Мюнхен битими бўйича қилган ҳаракатлари, уларнинг нацистлар агрессиясига қарши курашда халқ оммасига таянишни истамаслиги, иттифоқчилар ўртасидаги қарама-қаршиликларнинг мавжудлиги, стратегиянинг сусткашлиги - буларнинг барчаси инглиз-француз иттифоқи ҳалокатининг асосий сабабларидир. СССРнинг навбатдаги босқинчилик режаси Болтиқ бўйи республикаларига қаратилди. СССР 28 сентябрда Эстония билан, 5

октябрда Латвия билан ва 10 октябрда Литва билан тазйиқ ўтказиш йўли орқали ўзаро ёрдам ахдномаларини имзоладилар.

Келишувларга кўра, Совет Иттифоқи Эстония ва Латвия ҳудудларида ҳарбий денгиз базалари ва аэродромлар қуриш, Литва ҳудудининг маълум жойларида пиёда қўшинлар ва ҳарбий-ҳаво кучларини сақлаш ҳуқуқини қўлга киритди. Литва билан битимга кўра Совет Иттифоқи Литва республикасига унинг 1920 йилда Польша қўшинлари томонидан босиб олинган қадимий пойтахти Вильнюсни ва Вильнюс вилоятини топширди.

Бироқ бу билан СССР қаноатланиб қолмади, бу республикаларни СССР таркибига қўшиб олиш унинг мақсади бўлганлиги учун 1940 йилнинг 14-16 июнида Совет ҳукумати Болтиқ бўйи мамлакатлари ҳукуматларидан ўзаро ёрдам шартномаларига амал қилишни талаб этди, ҳамда антисовет иғволарга йўл қўймаслик учун бу мамлакатлар ҳудудига Совет ҳарбий қисмларини киритди. 1940 йилнинг ёзида бу республикаларда сунъий равишда «социалистик инқилоблари» амалга оширилди ва август ойи бошида СССР таркибга олинди¹.

Совет ҳукумати 1939 йил кузидан Финляндия халқаро реакция кучларининг СССРга қарши плацдармига айланиб қолган, Финляндия томонидан СССРнинг шимолий чегараларига, хусусан чегарадан 32 км берида бўлган Ленинградга, шунингдек, Кронштадт ва Мурманскка хавф солинмоқда, Карелия бўйида ғарб давлатларининг ёрдами билан кучли ҳарбий истеҳкомлар («Маннерлейм чизиғи») қурилган ва фин армияси энг янги қуруллар билан қурулганиб, СССРга қарши урушга тайёрланмоқда деган баҳоналар билан Финляндияга қарши компанияни бошлаб юборди. Совет ҳукумати 1939 йилнинг октябр-ноябр ойларида Финляндия ҳукуматига дастлаб ёрдам актини тузишни, сўнгра Ленинград ва Мурманск темир йўли хавфсизлигини таъминлаш чораларини кўришни (Кареля

¹ В. П. Островский. ССЖИ тарихи саҳифаларига янгича ёндашув. Т. Ўқитувчи. 1992.21-б.

бўйидаги ҳудуднинг бир қисмини СССРга беришни, Фин кўрфазига киришга яқин жойда ҳарбий-денгиз базаси учун ижарага кичик ҳудуд берилишини) талаб қилди ва бу масалалар юзасидан Москвада музокоралар олиб борилди. Финляндия ҳукумати СССРнинг зўравонликка асосланган талабларига қўнмади ва ўз чегараси бўйлаб умумий сафарбарлик эълон қилди. 1939 йилнинг 29 ноябрида Совет ҳукумати Финляндия билан дипломатик алоқани узишга ва ўз қўшинларига чегарадан ўтишга буйруқ берди. Уруш ҳаракатлари 30 ноябрда бошланди. Совет-Финляндия уруши (1939 йил 30 ноябрь-1940 йил март)да Англия Финляндияга 101 самолёт, 200 дан ошиқ тўп, бир неча юз минг снаряд, авиабомба ва танкка қарши миналар; Франция эса 175 самолёт, 500 га яқин тўп, 5 мингдан ортиқ пулемёт, 1 мингга яқин снаряд, қўл гранатаси ва бошқалар етказиб берди. АҚШ эса Финляндияга 30 млн доллар хажмда икки марта заём бериб, ҳарбий материаллар юборди¹. Гувер бошчилигида АҚШда «Финляндияга ёрдам комитети» тузилди. Бундай комитетлар Англия ва Францияда ҳам тузилди. Булардан ташқари 1940 йил баҳорида Финляндияга Англиядан яна 100 самолёт, Франциядан 50 минг кишилик экспедицион армияни юбориш мўлжалланди. СССР агрессорликда айбланиб 1939 йилнинг декабрида Миллатлар иттифоқидан чиқарилди. Швеция ҳукумати урушнинг Скандинавияга ёйилиб кетишидан хавфсираб икки ўртада воситачилик ролини ўйнади. 2-3 ҳафтага мўлжалланган уруш 105 кунга чўзилиб кетди. Узоқ тортишувлардан сўнг 1940 йилнинг 12 мартда СССР билан Финляндия ўртасида Москвада сулҳ шартномаси тузилди ва янги чегара чизиғи белгиланди. Ленинград, Мурманск ва Мурманск темир йўлининг хавфсизлиги таъминланди. Финляндиянинг Ханко Ярим ороли ва унга ёндош ороллар 30 йил муддат билан СССРга ижарага берилди ва у ҳарбий базага айлантирилди. СССР ҳудуди таркибига Выборг шаҳри, Выборг

¹ Лан В. США в военные и послевоенные годы. 1940-1960 гг. М., 1964. стр-307.

кўрфази ва ороллари билан Карелия бўйни, Ладога кўлининг Шимолий ва Ғарбий қирғоқлари, Кандалакшининг ғарбий қисми, Баренц денгизи бўйидаги Рибачий ва Средний ярим ороллариининг ғарбий қисми қўшилди. Чегара Карелия бўйнидан 120 км шимолга сурилди. Шартномага кўра ҳар иккала томон ҳам бир-бирига ҳужум қилмаслик, бир-бирларига қарши иттифоқларга қўшилмаслик мажбуриятларини олдилар. Финляндиядан СССРга ўтган ерлар ўша вақтда ташкил топган Карело-Фин Совет Социалистик Республикасининг бир қисмини ташкил этди.

1940 йилнинг июни охирида 1918 йил январидан бери буржуа Руминияси кўлида қолиб келаётган Бессарабия масаласини ҳал қилиш керак эди. Бу масала тинчлик йўли билан ҳал қилинди. 1940 йилнинг 28 июнида Бессарабия ва Шимолий Буковина Руминиядан олинди. Шимолий Буковина ва Бессарабиянинг жанубий районлари Украинага қўшилди. Бессарабия эса Молдавия АССРга қўшилиб, у 1940 йилнинг августи бошида Молдавия ССРга айлантирилди.

Шундай қилиб, мустабид Совет тузими даврида «Совет чегараларининг мустаҳкамланиши» деб номланган босқинчилик тадбирлари СССР томонидан шу тариқа амалга оширилганди.

1940 йил ёзи ўрталаригача немис-фашистлар Норвегия, Дания, марказий ва шимоли-ғарбий Европадаги давлатлар устидан ўз ҳукмронлигини ўрнатиб бўлган эди ва шу билан бир қаторда стратегик мавқеи ҳам ошиб борди. Ғарбий Европадаги ҳужум давомида вермахт кўшинлари катта ҳарбий тажриба тўплади. Енгил ғалабалардан сармаст бўлган немис-фашист ҳукуматининг раҳбарияти Совет Иттифокига уруш бошлаш имкони пайдо бўлди деб баҳолай бошлашди. Бунинг учун эса Ғарбий Европада тўла ҳукмронликни қўлга киритиш, Англияни тор-мор келтириш керак эди. Германия ихтиёрида энди урушни ғалаба билан тугаллаш учун манба етарли эди. 1940 йил 16 июлда Олий кўмондонликнинг «Зеелеве» («Денгиз шери») номли десант ташлаш операциясини тайёрлаш

тўғрисидаги директивани эълон қилишди. Операция 1940 йил 15 августга белгиланган эди, бироқ, у Англия флоти яққол устунликка эга бўлгани учун, амалга ошмай қолди. Бундан ташқари, гитлерчиларга Англия осмонида устунликка эришиш имкони бўлмади. Немис-фашист қўшинларини Ла-Манш орқали Буюк Британия оролларига олиб бориш учун воситалари ҳам етишмас эди. Хуллас, бу режа қоғозда қолиб кетди ва Англияни ваҳимага солиш воситаларидан бири бўлиб хизмат қилди.

Фашист раҳбарияти Британия ороллари сурункали бомбардимон қилишни бошлаб, шу йўл билан Англия ҳукуматини таслим бўлишга мажбур қилишни кўзлади. Германия Люфтваффе қўмондонлигидаги Г.Геринг ўз авиациясининг имкониятларини жуда юқори баҳолади.

1940 йил август ойида инглизлар ҳаво ҳужумидаги муҳофаза тизимини анча мустаҳкамлашга эришдилар. Душманга қарши туриш учун 4 та авиация гуруҳлари ташкил этилди. Авиа гуруҳларни бирлаштирган, қирувчилар қўмондонлиги ихтиёрида 700 та жанговор самолёт 290 та захира самолёт ҳам бор эди. Бундан ташқари, Англиянинг Германияга қарши ҳужумлар уюштириш имкониятига эга бўлган 430 та бомбардимончи жанговор самолётлари ҳам бор эди.

Англия ҳаво ҳужумидан муҳофаза тизими 2000 га яқин зенит артиллерия тўплари билан қуролланган бўлиб, радорлар душман самолётларини 160 км масофадан аниқлаб олиш имкониятига эга эди.

Немис қўмондонлиги йирик ҳаво босқинида қатнашиш учун иккита ҳарбий-ҳаво флотини жалб қилди. 1480 та бомбардимончи, 980 та қирувчи ва 140 та разведка билан шуғулланувчи самолётлар ҳужум учун шай қилиб қўйилди. Ҳужум 1940 йил 13 августда йирик ҳаво босқини билан бошланиб, унда 800 та бомбардимончи ва 1140 қирувчи самолётлар қатнашди. Ўша куни Англиянинг Жануби-Шарқий ҳудудларидаги аэродромлар ва радиолокацион станциялар бомбардимон қилинди. Кейинги кунларда, деярли ҳар куни Британия ороллари 1500 га яқин самолёт бомбардимон

қиларди.

Ҳавода устунликка эришиш учун олиб борилган жанглар 7 сентябргача давом этди. Эндиликда ҳар куни 1000 га яқин жанговор самолётлар Британия оролларини бомбардимон қиларди. Аммо, инглиз учувчи ва зенитчиларининг мардонавор курашлари туфайли, немислар ҳам катта талофатлар кўришга мажбур бўлар эди. Британия оролларининг мудофаасида поляк ва чех учувчилари ҳам фаол қатнашди. Сентябрь ойининг бошларига келганда, немис фашист қўшинларининг қўмондонлиги, инглиз авиациясини тор-мор келтириш ва осмонда устунликка эга бўлиш учун қилинган ҳарбий ҳаракатлар муваффақиятсиз чиққанлигига амин бўлди. Немис авиациясининг кейинги ҳарбий ҳаракатлари режаси кескин ўзгартирилди; 5 сентябрда ҳарбий-ҳаво флотлари эндиликда ҳаво ҳужумларини авиация иншоотларига эмас, балки йирик шаҳарларга йўналтириш тўғрисидаги буйруқни олди. Асосан, йирик саноат ва маъмурий марказлар Лондон, Ковентри, Бирмингем ва бошқа шаҳарлар 7 сентябрдан ноябрь ойининг ўрталаригача сурункали ҳаво ҳужумларига дучор бўлди. Масалан, 15 сентябрда биргина Лондон шаҳрини 1000 га яқин жанговор самолётлар бомбардимон қилди. Шаҳар кўчалари ва майдонларида кунига минглаб бомбалар портлар эди. Минглаб тинч аҳоли ҳалок бўлди.

Ноябрь ойининг ўрталаридан бошлаб гитлерчилар авиациясининг асосий йўналишлари Лондондан, йирик иқтисодий ва порт шаҳарларга қаратилди. Бундан мақсад Англиянинг ҳарбий саноат базаси ва савдо флотини заифлаштиришдан иборат эди. 1940 йил ноябрь ойининг ўрталаридан 1941 йил февраль ойининг ўрталаригача ҳаво ҳужумлари натижасида Англияда кўплаб турар жой бинолари вайрон этилди, 40 мингга яқин киши ҳалок бўлди ва 46000 га яқин киши яраланди. 15 ноябрь куни тунда уюштирилган ҳаво ҳужуми натижасида, йирик саноат шаҳарларидан ҳисобланган Конвентри ер билан яксон қилинди. 1941 йил

майигача 190 мингга яқин бомба ташланди. Бироқ, Гитлер раҳбариятининг ҳаво уруши йўли билан Англия қаршилигини енгиш борасидаги стратегик режаси пуч бўлиб чиқди.

Англия жанг қилишни биларди. Халқнинг маънавий руҳи синмади, урушни ғалабагача етказиш нияти янада қатъийлашди. Англия ҳаво ҳужумидан мудофаа тизими ихтиёридаги кенг тармоқли радиолакация тармоқлари жуда катта фойда келтирди. Люфт Ваффет қўмондонлигининг кўққисдан қилинган ҳужумлар билан шошириш режаси чиппакка чиқди. Германия авиацияси энди ҳар бир ҳужумда 10-15 самолёт йўқотарди. Умуман, Англияга нисбатан уюштирилган ҳаво ҳужумлари туфайли, немислар 1700 (203 таси поляк учувлари ва 71 таси чех учувчилари томонидан уриб туширилди) инглизлар эса 900 та самолётидан ажралди. Англия Германия авиациясининг буюк қудрати ҳақидаги афсонасини йўққа чиқарди.

Гитлер Германияси ҳаводан ҳужум қилиш ва ҳарбий ваҳималарни тарқатиш асосида Англия билан келишиб олишга ва уни ўз сиёсатига итоат эттиришга эришмоқчи бўлди. Бироқ инглиз халқининг антифашистик кайфияти кучли эди, Черчилль ҳукумати жамоатчилик фикри билан ҳисоблашишга мажбур бўлди ва Англиянинг миллий мустақиллиги учун кураш олиб борди. Англия ҳукумати Германияга тобе ҳолда у билан иттифоқчи бўлишни хоҳламас эди. Гитлер эса ўзининг асосий кучини СССРга қарши урушга сақлаб турганлиги учун Ла-Маншдан ўтишга ботинолмади.

2.2. Совет Иттифоқининг Улуғ Ватан уруши: ўйдирма ва ҳақиқат

1941 йил 22 июнда эрта тонгда Гитлер Германияси хиёнаткорона равишда СССРга хужум бошлади. Германия билан бирга Италия, Руминия, Венгрия, Финляндия ва Словакия ҳам СССРга қарши уруш бошладилар. Германия ва унинг иттифоқчилари ўз қуролли кучларининг 65-70 %ни СССРга қарши қўйдилар. Германия ўзининг ўша вақтдаги 214 дивизияси ва 7 бригадасидан 152 дивизияси ва 2 бригадасини, яъни 5,5 млнга, яқин солдат ва офицерини, иттифоқчилари 38 дивизияни ҳаммаси бўлиб 190 дивизияни, танк ва механизациялашган 35 дивизияни (3,5 минг танкни) 5000 га яқин самолётни, 50 мингдан ортиқ тўп ва миномётни СССРга қарши ташладилар. Фашист Испанияси «Зангори дивизияси» билан, Виши ҳукумати «Кўнгиллилар Легиони» билан СССРга қарши урушда иштирок этди. Подшо Болгарияси Германияга ёрдам кўрсатиб турди. Бир қатор бетараф мамлакатлар-Швеция, Швейцария, Туркия, Португалия гитлерчиларга ҳарбий-стратегик материаллар билан ёрдам бериб турдилар. Душманнинг уруш тажрибасига ва энг замонавий қуролларга эга бўлган «Норвегия», «Шимол», «Марказ» ва «Жануб» номли группировкалари уч асосий йўналишда хужум бошладилар. 15 кун ичида душман 400 км ичкарига кирди. Бутун мамлакат ҳарбий легарга айланди. Шу ерда ҳақли равишда савол туғилади; нима учун қисқа вақт ичида бундай талофат ва кутилмаган даражадаги фожиали чекиниш юз берди?

Уруш тўғрисида ёзилган кўпчилик ишлар, жумладан «Иккинчи жаҳон уруши» (1939-1945 гг. Т 1-12. М. 1973-1982 гг) «Совет Иттифоқи Улуғ Ватан уруши тарихи» (1941-1945 гг. Т. 1-6 М. 1960-1965 г) «Совет Иттифоқи Улуғ Ватан уруши», қисқача очерк. М. 1970., Г.К.Жуков. Воспоминания и размышления. Т. 1-3. М. 1988 ва бошқа адабиётларда 1941 йил фожиасини кўпинча Совет армиясини тўла қуроллантириш учун вақт етишмаганлиги билан, янги турдаги самолётлар ва танклар ишлаб чиқариш учун етарли вақт бўлмаганлиги билан изоҳлайдилар. Бу ҳақиқатда тўғри эмас. Совет давлати ташкил топгандан кейинги йилларда армияни қуроллантириш учун ҳеч

қандай маблағини аямади. Агар 1920 йиллар охирида Қизил армия ҳаммаси бўлиб, 89 та танкка ва 1394 та самолётга эга бўлган бўлса, 1941 йилнинг ёзига келиб, СССР танклар ва ҳарбий самолётлар жихатидан Германия, Италия, Руминия, Финляндия, Венгрия ва Япония армиясини бирга қўшиб ҳисоблаганда ҳам улардан устун турарди. Бу кўрсаткичларга қисқа вақт ичида 1929 йилдан 1941 йилгача бўлган вақтда эришилди.

Хўш, унда 1941 йил фожиасининг сабаби нимада? Бунинг асосий сабаби шундаки, Сталин режими даврида Совет Армияси ўз кўмондонларидан, ўз бошлиқлари ва саркардаларидан ажралганди.

Бу ҳақда 1941 йил январиди Гитлер қуролли кучлар раҳбарлари ва вакиллари билан бўлган кенгашда ҳам гапирганди, хусусан у В. Браухич, В.Кейтель, А.Йодл, Ф.Паулюс, А.Хайзингер ва бошқаларга қарата: «Россия ҳар қандай йўл билан бўлса ҳам мажақланиши керак, бунинг ҳозир қилиш керак, айниқса, рус армияси раҳбарсиз қолган ҳозирги пайтда», - деб таъкидлайди.

Қизил армиянинг раҳбарларидан қанча киши қатағон қилинди, бу ҳақда аниқ бир маълумот айтиш қийин, фактлар бир-бирига қарама-қарши. М: Мудофаа халқ комиссари К.Е.Ворошилов 1938 йилнинг 29 ноябрида ҳарбий Совет кенгашида гапириб, «1937-38 йилларда Қизил Армияни тозалаш вақтида биз 40 мингдан кўпроқ одамни қатағон қилдик» деган эди. Мудофаага Халқ комиссари муовини Б.А.Шаденконинг маълумотномасида 1937 йилдан 39 йилгача фақат қуруқликдаги кўшинлардан 36898 киши қатағон қилинганди, шундан 11178 киши кейинчалик ВКП (о) МКнинг қарори билан ўз вазифасига қайтарилади.

1937 йилнинг майидан 1938 йилнинг сентябригача флотдан 3 мингдан ортиқроқ киши қатағон қилинади. 1937-1939 йилларда ҳарбий округ кўмондонларининг ҳаммаси алмаштирилади, ўринбосарларининг 90%, дивизия ва корпус раҳбарларининг 80%и, полк командирлари ва ўринбосарларининг 91 %и алмаштирилади. Иккинчи бор 1939-1941

йилларда ҳарбий округ қўмондонларининг 82%, армия қўмондонларининг 53,6%, корпус қўмондонларининг 68,6%, дивизия қўмондонларининг 71 %и янгиланди. Фақат 7 ва 8 март (1941 й) кунлари 4 та армия қўмондони, 42 та корпус қўмондони, 117 та дивизия қўмондонлари ўз вазифаларига қайтарилади.

Бунинг устига Совет Армиясини раҳбар кадрлар билан таъминлаш қониқарсиз аҳволда эди. Қўмондонлар етишмас эди, кўпинча қўмондонликка ҳарбий билим юртларини битириб борган ва тажрибага эга бўлмаган кадрларни қўйишга тўғри келди. Бу эса қўмондонлар таркибининг сифатини пасайтириб юборди. Натижада, уруш бошланганда ҳам армияни раҳбар кадрлар билан тўла таъминлашнинг иложи бўлмади¹. М. Қуруқликдаги қўшинларга 66900 та раҳбар кадр керак эди ёки 16 %га таъминланмаган эди, ҳарбий ҳаво кучларида 32,3% учувчи техниклар етишмас эди. Ҳарбий-денгиз флотида эса қўмондонлик етишмовчилиги 22,4% ни ташкил этарди.

Совет Армиясини жой-жойига қўйиб тақсимлаш, уни мамлакатнинг ғарбига кўчириб ўтказиш, яъни сафарбарлик масаласи ҳам кечиктириб амалга оширилди. 1941 йилнинг июнь ойи ўрталарида Германия ва унинг Европадаги иттифоқчиларига ҳаммаси бўлиб 240 дивизияни қарши ташлаш кўзда тутилган эди. Шундан 186 дивизия 1-чи эшелонни ташкил этиши керак эди, 54 та дивизия 2-чи эшелонни ташкил этиб бу Бош қўмондон захирасида туриши керак эди. 1-чи стратегик эшелон асосан мамлакатнинг ғарбий чегара районларидаги ҳарбий округлардан тузилиши керак эди. Бу 170 та дивизия эди. Қолган 16 таси мамлакатнинг ичкарасидан, Байкал орти районларидан келтирилиши керак эди.

Бироқ уруш арафасидаги вазият шуни кўрсатдики, Совет ҳарбий раҳбарияти қўшинларни ушбу тартибда сафарбар қилишни ўз вақтида

¹ Перечнев Ю. Г. О некоторых проблемах подготовки страны и Вооруженных Сил к отражению фашистской агрессии // Военно- исторической журнал . 1988. № стр-42.

амалга оширолмади. Сталин ва унинг атрофидаги кишилар-Молотов, Берия, Ворошилов ва олий бош қўмондонлардан Тимошенко, Жуковлар Германиянинг хужуми тўғрисида аниқ маълумотни олган бўлсалар ҳам бу ишни пайсалга солдилар. 1941 йилнинг май ойи охири ва июнь ойи бошларида чегара қўшинлари ҳарбий округларидан Германия ўз ҳарбий кучлари ва техникасини чегара туманларига зарбдор суратда тезкорлик билан жойлаштираётганлиги тўғрисида ташвишли хабарлар кела бошлади. Ўшанда ҳам ҳарбий округларни жанговор ҳолатга келтириб чегара районларига жойлаштириш иши кечиктирилди. 14 июнь куни Жуков билан Тимошенко Сталин ҳузурига кириб, ташвишли хабарлар ҳақида маълумотлар бердилар ва чегара қўшинлари ҳарбий округларини жанговор ҳолатга келтириб қўйишни айтишди. Бироқ, Сталин олинган маълумотларга ишонмади, чегара қўшинлари ҳарбий округларини жанговор ҳолатга келтириш Германия учун баҳона бўлиши мумкин деб рад жавобини берди. У уруш 1941 йилда бошланмайди деб қаттиқ ишонганди.

1941 йилнинг 21 июнида СССРнинг Германиядаги элчиси В.Г. Деканозов, Франциянинг Виши шаҳридаги Совет ҳарбий кишилари И.А.Суслепаров ва Берлиндан В.И.Тупиковлар Германиянинг СССРга 22 июнда ҳужум қилиши тўғрисида аниқ маълумот берадилар.

Ўша куни Берия Сталинга ёзма маълумот йўллаб ёлғон маълумот жўнатаётган ва СССР билан Германия ўртасидаги муносабатни бузиб урушни келтириб чиқаришга ҳаракат қилаётган В.Г. Деканозовни Берлиндан чақириб олиш тўғрисида илтимос қилади.

22 июнга келиб, мамлакатнинг ғарбий туманларидаги дивизиялар сони 186 тага етган бўлса ҳам улар чегарага олиб бориб жойлаштирилмади.

Бунга қарши душман томон 176 дивизияни чегара туманларига тўплаб жанговор ҳолатга келтириб қўйганди. Шундан Германияники 157 та ва иттифоқчилариники 19 та эди. Буларда 3 млн 400 минг киши бор эди, 31,1 минг миномет ва тўп, 4 минг атрофида танк ва БТР, 4,9 минг самолёти

бор эди.

Шундай қилиб, уруш арафасида, Совет армияси билан душман армиясини солиштирганимизда, душман армиясининг фақат сон жиҳатдан устунлигини ва раҳбар қўмондонлар билан таъминлаш масаласининг тўла ҳал қилинганлигини айтиб ўтиш кифоядир.

Совет армияси фақат одам сони жиҳатидан кам бўлса-да, бироқ техника ва қуроллар сони жиҳатидан устун эди. Аммо бу қуроллар ва техникалар Германияниқидан сифат жиҳатидан анча орқада эди. Шу сабабли урушнинг дастлабки ойларида Совет Армияси ўз бошидан катта қийинчиликларни кечирди, кўп талофотлар кўриб орқага чекинди.

Совет-Герман fronti иккинчи жаҳон урушининг ҳал қилувчи fronti бўлиб қолди. 1942 йил ноябрида Гитлер Германиясининг ва унинг шерикларининг Совет-Герман frontiдаги дивизиялари сони 268 та, 1943 йил август-сентябрида 230 та эди. 1943 йил августида Гитлер Германиясининг 294 дивизиясидан 196 таси, 1945 йил 313 дивизияси ва 32 бригадасидан 185 таси ва 21 бригадаси СССРга қарши қўйилди. Холбуки, Ғарбий фронтда 1941 йилда Германиянинг 10-11 та дивизияси, 1941-1942 йилларда Шимолий Африкада Германия ва Италиянинг 15 та дивизияси, 1945 йил январида Ғарбий фронтда ва Италияда 108 дивизияси ҳаракат қилди, холос.

1941 йилнинг ёзида Англия ва «Озод Франция» қўшинлари гитлерчиларнинг Ироқ, Сурия ва Ливандаги қўпоровчилик фаолиятига, СССР ва Англия гитлерчиларнинг Эрон территориясидаги ҳатти-ҳаракатига зарба бердилар.

1921 йилги Совет-Эрон шартномасининг 6-моддасига мувофиқ, 1941 йил 25 августда Совет қўшинлари Эроннинг Шимолий вилоятларига киритилди, Жанубига инглиз қўшинлари, кейинроқ АҚШ қўшинлари ҳам

киритилди¹. СССР ва Англия ҳукуматининг талаби билан Афғонистон ҳукумати ўз мамлакатидан Гитлер агентларини чиқариб юборди ва фашист давлатлари билан дипломатик алоқани узди.

Иккинчи жаҳон урушининг доираси кенгайиб борди. 1941 йил 7 декабрда Япония уруш эълон қилмай, АҚШ ва Англиянинг Тинч океандаги ҳарбий-денгиз ва ҳарбий-ҳаво кучларига ҳужум қилиб, жиддий зарар етказди. Пирл-Харбор (Гавай ороллари)га ҳужуми натижасида АҚШнинг Тинч океандаги ҳарбий кемаларининг деярлик ярмиси йўқ қилинди. АҚШнинг Пирл-Харбордаги талофати жуда оғир талофат бўлди: шу базадаги 8 линкорн ишдан чиқарилди, унинг ярмиси чўктириб юборилди; 316 самолёти шикастланди ва яксон қилинди; 3 мингга яқин америкаликлар ҳалок бўлди.

Япония тезлик билан ҳужум бошлаб, 1941 йил охири - 42 йил бошида Таиланд, Бирма, Гонконг, Индонезия ороллари, Сингапур, ва Филиппинни ишғол қилди. АҚШ ва Англиянинг Тинч океандаги бир қатор оролларини (Гуам, Уэйк, Янги Британия, Янги Гвинеянинг бир қисми ва бошқаларни) эгаллади. Япония Тинч океанда уруш ҳаракатларини бошлаб юборгандан кейин, ўша 1941 йил 11 декабрда Германия ва Италия АҚШ га қарши, 8 декабрда АҚШ Японияга, сўнг Германия ва Италияга қарши, Англия ўз доминионлари билан бирга Японияга қарши уруш эълон қилдилар. Хитой расмий равишда Япония, Германия ва Италияга қарши уруш эълон қилди. Уч агрессив давлат- Германия, Италия ва Япония 1941 йил 11 декабрда Учлар аҳдномасига (1940 й) қўшимча янги ҳарбий аҳдни имзоладилар: биргаликда ва барча воситалар билан Англия ва АҚШга қарши уруш олиб бориш, ўзаро розиликсиз улар билан ярашмаслик ва сулҳ тузмаслик мажбуриятларини олдилар. Улар ҳаракат зоналарини ҳам белгилаб олишди. 1942 йил 18 январь келишувига мувофиқ Япониянинг зонаси қилиб, Урол тоғларидан АҚШнинг ғарбий қирғоқларигача бўлган жойлар белгиланди,

¹ Иванов Р. Сталин и союзники. 1941-1945. М. 2000. стр-68.

Германия ва Италиянинг зонаси қилиб, Уролдан Ғарбга - АҚШнинг шарқий қирғоқларигача бўлган ерлар ва Америка қитъаси белгиланди. Мафкуравий ва ижтимоий-сиёсий тузуми турлича бўлишига қарамай, СССР-Англия-АҚШ давлатларининг гитлерчиларга қарши қудратли коалицияси ташкил топа бошлади. 1941 йил 12 июлда СССР ва Англия ўртасида Германияга қарши урушда бирга ҳаракат қилиш тўғрисида битим тузилди. 1941 йил 2 августда АҚШ ҳукумати агрессияга қарши курашда СССРга иқтисодий ёрдам қилишга қарор қилганини баён қилди. 16 августда Англия билан СССР ўртасида савдо ва кредит тўғрисида битим тузилди; Англия СССРга 10 млн фунт стерлинг ҳажмда 3%ли кредит берди. 9-14 августда Рузвельт ва Черчилль Атлантик океанда (Ньюфаунленд оролида) учрашиб, СССРга ёрдам кўрсатиш масаласини ҳам муҳокама қилдилар. 1941 йилнинг 29 сентябр-1 октябрларда СССР, АҚШ, Англия вакиллариининг Москва кенгаши бўлиб, бунда ўзаро ёрдам режалари ишлаб чиқилди. АҚШ-Англия 9 ой ичида СССРга бериладиган қурол-аслаҳалар ва стратегик материаллар тўғрисида, СССРнинг эса уларга етказиб берадиган стратегик ашёлари тўғрисида келишиб олинди. 7 ноябрда АҚШ Ленд-Лиз ҳақидаги қоннуни СССРга ҳам тадбиқ этиб, 1 млрд. доллар ҳажмида фоизсиз кредит берди. Шундай қилиб, 1941 йил охирига келиб СССР, Англия ва АҚШдан иборат антифашистик коалиция вужудга келди¹. Рузвельт билан Черчиллнинг 1941 йил 9-14 августда Ньюфаунленддаги учрашуви Атлантик хартия деган ҳужжатнинг қабул қилиниши билан тугади. Бу ҳужжатда бировларнинг ерини босиб олмаслик, халқларнинг мустақил бўлиб яшаш ҳуқуқини тан олиш, савдода тенглик, иқтисодий ҳамкорлик, нацистлар зулмини битириш, агрессорларни қуролсизлантириш, тинчлик ўрнатиш тўғрисида вазифалар баён қилинди. 1941 йилнинг 24 сентябрида СССР Хартиянинг асосий принципларига розилигини билдирди ва унга қўшилди. 1942

¹ Иванов Р. Сталин и союзники. 1941-1945. М. 2000. стр-68.

йилнинг 1 январида Вашингтонда фашизмнинг ёвуз кучларига қарши кураш тўғрисида 26 давлатнинг Декларацияси қабул қилинди. Давлатлар Атлантик Хартияни маъқуллаб, бир-бирлари билан ҳамкор бўлиш, душман билан сепарат ярашув ёки сулҳ битимлари тузмаслик мажбуриятларини олдилар. Эрон ҳам антифашистик коалицияга қўшилди. 1942 йил 29 январда СССР, Англия ва Эрон ўртасида иттифоқлик шартномаси тузилди; Эрон территориясининг бутунлиги ва сиёсий мустақиллиги таъминланди. Декларацияга қўшилган давлатлар «Бирлашган миллатлар» деб аталди. 1942 йил 26 майида СССР ва Англия ўртасида иттифоқлик ва урушдан кейинги ҳамкорлик ва ўзаро ёрдам тўғрисида (20 йилга) шартнома, 1942 йил 11 июнда СССР билан АҚШ ўртасида агрессияга қарши уруш олиб боришда ўзаро ёрдамга доир принциплар тўғрисида битим тузилди. Бу шартнома ва битимларни тузиш пайтида Англия билан АҚШ Европада Гитлер Германиясига қарши 2-чи фронтни 1942 йилда очиш тўғрисида мажбурият ҳам олгандилар. Антигитлер коалициясининг тузилиши фашистик блок устидан ғалаба қозонилишини тезлаштирди.

2.3. Иккинчи фронт ва АҚШнинг Иккинчи жаҳон урушидаги роли

Бироқ, Англия ва АҚШнинг урушда Германия ва СССРни кучсизлантириб уларни тобе бўлган мамлакатларга айлантириб қўйиш фикри ҳам йўқ эмас эди. Ўша вақтда АҚШ сенатори (кейинчалик Рузвельтдан сўнгги президент) Гарри Трумэн империалистларнинг қабих ниятларини ифодалаб шундай деган эди: «Агар биз Германиянинг қўли устун келаётганини кўрсак, Россияга ёрдам беришимиз керак, агар Россия ютиб чиқадиган бўлса, у ҳолда Германияга ёрдам беришимиз керак. Шу тариқа улар бир-бирларини мумкин қадар кўпроқ ўлдираверишсин».

Иккинчи фронтни очиш масаласи пайсалга солинди. Черчилль 1942 йил август ойида Москвада олиб борилган музокораларда 1942 йилда 2-чи

фронт очиш мумкин эмаслигини исботлашга уриниб, 1943 йилда албатта очишга ваъда берди. Бироқ, 1943 йилда ҳам у очилмади. Англия ва АҚШ вакиллари яширин суратда Германия билан ҳам музокоралар олиб бордилар. М: 1941 йил сентябрида Лиссабонда Англия вакили билан Германия вакили ўртасида, 1943 йил февралида Женевада АҚШнинг вакили Даллес билан Германия князи М.Гогенлоэ ўртасида музокоралар бўлди. Бундай яширин музокоралар 1945 йил баҳоригача давом этди. 1942 йил октябрида Черчилль Рузвельтга ёзган хатларида СССРга ҳарбий материаллар юборишни тўхтатиш, Кавказга Англия-АҚШнинг куруқлик ва ҳарбий ҳаво кучларини юбориш тўғрисида хиёнаткорона истакларни билдирди.

АҚШ ҳарбий кучлари уруш йилларида 12 млн 245 минг кишига, Англияники 9 млн 500 минг кишига етди, шунга қарамай, улар Европада 2-чи фронтни очмай, асосий ҳарбий кучларини 2-чи даражали бўлган Тинч океани ва Африкада уруш кетаётган районларга тўпладилар¹.

Гитлерчилар Совет-Герман фронтининг энг асосий вазифаси Москва томон бориш деб билиб, 80 га яқин дивизиясини ва катта ҳарбий-ҳаво кучларини шу томонга ташлади. Улар ноябрнинг охири ва декабрь ойининг бошларида Москвага 23-25 кмгача яқинлашиб келдилар, 1941 йилнинг 5-6 декабрида бошланган қарши ҳужум натижасида душманнинг 50 тача дивизияси мажақланди ва 1942 йилнинг 23 февралигача душман Москва ёнидан 120-400 км ғарбга улоқтириб ташланди. Немис-фашист армиясининг «енгилмаслиги» тўғрисидаги афсона «Барбаросса режаси» узил-кесил барбод бўлди.

Иккинчи жаҳон уруши йилларида АҚШ капитализми иқтисодий кризис ҳолати оқибатлардан чиқиб, ишлаб чиқариш қувватини анча оширди. Ўсишнинг йиллик ҳажми давлат аппаратининг 15% ни ташкил этди.

¹ Сивачев Н, Язьков Е. Новейшая история США. М., 1980 . стр- 287.

АҚШнинг уруш милитаризация қилиш майдонларидан узоқда бўлиши ҳамда ҳарбий буюмларни ва қуроолларни фашизмга қарши давлатларга кўплаб сотиши унинг ўсишини таъминлади. Бунинг устига АҚШнинг уруш харажатлари анча кам эди. У урушда кўп одам йўқотмаган эди. Ҳаммаси бўлиб АҚШ 292,1 минг киши йўқотди.

Уруш АҚШ саноати қувватини янада юксалтириб юборди. 1943 йилдаёқ саноат маҳсулоти 1929 йилдагига нисбатан 2 барабар кўпайди, бу барча капиталистик мамлакатлардаги саноат маҳсулотининг учдан икки қисмини ташкил этди. 1945 йилда АҚШнинг савдо флоги 1941 йилдагига нисбатан 2,3 барабар кўпайди.

АҚШ уруш натижасида 60 миллиард доллар фойдага, капиталистик мамлакатлардаги саноат ва ҳарбий стратегик ашёлар запасининг 50% ига, жаҳон олтин запегининг (СССРсиз) 73% ига эга бўлдилар. АҚШ дунёнинг кредиторига айланди. Америка капиталининг экспансияси кучайиб кетди. Уруш йилларида саноат қуввати 40% ўсди. Айниқса, ҳарбий саноат ривожланди. 1946 йилда АҚШ нинг жаҳон капиталистик саноат ишлаб чиқаришидаги сал-моғи маҳсулот ишлаб чиқаришига нисбатан озайган бўлишига қарамай 62% ни, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқариш эса 32% ни ташкил этди. АҚШнинг жаҳон капиталистик экспортидаги ҳиссаси, 1945 йил ёзида 40% ни ташкил этди, унинг капиталистик дунёдаги етакчилик роли ошиб кетди¹.

Ҳарбий хизматга сафарбарлик туфайли ишсизлик камайди. Америка ўзининг бош мақсадларидан бирига — урушда СССРни кучсизлантиришга эриша олмади, аксинча СССРнинг куч-қуввати ва халқаро роли ошиб кетди.

АҚШ нинг урушнинг дастлабки йилларида Европадаги фронтларда фаол ҳарбий ҳаракат олиб бормаганлиги фашистик давлатлар учун қулай эди. Душман 1942 йилнинг июнь охирида катта куч билан яна ҳужумга ўтди.

¹ Нуриддинов З.Р. Ғарб мамлакатларининг энг янги тарихи. Т. Ўқитувчи. 1976.

Бироқ, Совет қўшинларининг янги шиддатли жанглари натижасида 1942 йилнинг 19 ноябридан 1943 йилнинг 2 февралигача немис-фашистларнинг 330 минглик 2 та армияси тор-мор қилинди. Булардан 147 минги ҳалок бўлди, 91 мингдан ортиғи фельдмаршал Паульс бошчилигида асир олинди. Италиян, румин ва венгер дивизиялари яксон қилинди, ҳаммаси бўлиб душман 800 мингдан ортиқ солдат ва офицерини, 2000 танк, 3 минг самолёт, 70 минг автомашинасини йўқотди. Германияда умумий мотам эълон қилинди.

Немис тарихчилари Сталинград остонасида немис-фашистларнинг мағлубиятини кучлар тенг бўлмаганлигининг натижаси билан изоҳлайдилар, яъни «Совет Армияси одам сони жиҳатидан 21 баровар устун эди»-деб изоҳлайдилар. Аслида 1942 йилнинг ноябрида Сталинградда кучлар нисбати деярлик тенг эди: Совет қўшинлари 1 млн 5 минг жангчига, немис-фашистлар 1 млн 11 минг жангчига эга эдилар; танк ва артиллерияда Совет қўшинлари устунликка эга эди, самолётларнинг сони жиҳатидан эса душман қўли баланд эди. Сталинград жанги 11-жаҳон урушида тубдан бурилиш жанги бўлди, бу жанг Япония билан Туркиянинг СССРга қарши уруш бошлаш режаларини барбод қилди.

Бироқ, немис-фашистлар 2-чи фронтнинг очилмаганидан фойдаланиб, 1943 йилнинг ёзида Совет-Герман frontiда ўзларининг 257 дивизиясини тўпладилар. Курск ёнида улар «Цитадель» деб номланган операцияни амалга ошириш учун 900 минг солдат ва офицерини, 10 мингга яқин тўп ва миномётни, 3 мингга яқин танк ва ўзи юрар тўпларни, 2 мингдан ортиқ самолётни ташладилар. 1943 йилнинг 5 июлида улар ҳужум бошладилар, бироқ, 12 июлда Совет қўшинлари қарши ҳужумга ўтиб 23 августгача душманнинг катта кучини тор-мор қилиб ташлади. Душман ўзини ўнглаб ололмайдиган даражага келиб қолди. Курск остонасидаги жанг 2-жаҳон урушининг энг катта жангларида бири ҳисобланиб, тубдан бурилиш тугалланди. Фақат Курск остонасида душманнинг 30 га яқин дивизияси

яксон қилинди.

Ғарб давлатларининг лидерлари Совет-Герман фронтининг жаҳон урушидаги салмоғини ва Қизил Армиянинг ролини тобора тан олишга мажбур бўлдилар. Гитлерчиларнинг Москва остонасидаги мағлубиятини шархлаб, Черчилль «русларнинг қаршилиқ кўрсатиши герман армиясининг белини синдирди» деди¹.

1942 йилнинг октябрида Рузвельт Черчиллга ёзган хатида «Рус fronti бизнинг энг буюк умидимиздир» деди. Немис-фашистларининг Сталинград остонасида сўнгра Курск ёнида бўлган катта мағлубияти Европада фашизмга қарши миллий-озодлик курашининг бошланишига олиб келди. Югославия, Франция, Италия, Чехословакия, Польша, Болгария, Албания, Греция, Руминия, Норвегия, Голландия ва бошқа мамлакатларда бундай курашлар ўсди. Осиёда ва Тинч океан ҳавзасида-Хитойда, Кореяда, Ҳинди-Хитойда, Филиппин оролларида, Бирма, Малайя ва Индонезияда эркесвар халқлар Япония босқинчиларига қарши миллий-озодлик курашини бошладилар.

1941 йил кузида Англия-Америка қўшинларининг асосий қисми Шимолий Африкада эди. Душман асосий кучларининг Совет-Герман frontiда бўлиши Англия-Америкага Шимолий Африкада ҳужумга ўтиш имкониятини туғдирди. 1941 йил кузида Шимолий Африкада Германия ва Италия 100 минг кишилиқ ҳарбий кучга, Англия эса 150 минг кишилиқ ҳарбий кучга эга эди. 1941 йил ноябрида ген. Монтгомери қўмондонлигидаги инглиз қўшинлари ҳужумга ўтиб, 1942 йил январида Киренаикани эгалладилар. Лекин ген. Роммель қўмондонлигидаги немис-итальян қўшинларининг қарши ҳужумлари натижасида инглизлар яна Мисрга Аль-Аламаинга чекиндилар. 1942 йилнинг 23 октябрида инглиз қўшинлари қарши ҳужумга ўтиб, агрессорларни Мисрдан суриб

¹ «Правда», 1961, 30 октябр.

чиқардилар, Киренаика ва Триполитанияни эгалладилар. 1942 йилнинг 8 ноябрида Америка генерали Эйзенхауэр бошчилигидаги 700 минг кишилик инглиз-америка кўшинлари уч гуруҳга бўлиниб хужум бошлади ва Шимолий-Гарбий Африка, Франция Марокаши ва Жазоир худудларини эгаллаб Тунис худудига кирдилар.

1943 йилнинг 20-21 мартада иттифоқчилар хужумни давом эттирдилар. Италиян-немис кўшинлари кўп талофат кўриб, Ўрта ер денгизи қирғоқларига чекиндилар. Англия-Америка армияси Тунисни ишғол қилдилар ва ниҳоят 1943 йилнинг 12 майида Шимолий Африкада италян-немис кўшинлари таслим бўлди. Бу ғалаба иттифоқчилар учун 2-чи фронтни очиш учун имконият туғдириб берди^{1/}. Бироқ, улар 2-чи фронтни очишни пайсалга солишни давом эттирдилар. Улар Шимолий Африкадаги ғалабаларини бўрттириб макташдилар, Аль-Аламайн ёнидаги жангни 2-чи Сталинград деб аташдилар. Холбуки, Сталинград остонасидаги жангда душманнинг 1 млнга яқин армияси иштирок этган бўлса, Аль-Аламайн ёнидаги жангда душманнинг 80 минг кишилик армияси қатнашди. Демак, 2-чи Сталинград жанги деб кўкларга кўтариб макташ, бўрттириш бўлган экан. Гитлер Германияси иттифоқчиларининг, айниқса, фашистик Италиянинг аҳволи ғоят даражада ёмонлашиб кетди. Совет-Герман frontiда Италия 11 та дивизиясидан маҳрум бўлди. Шимолий Африкада у катта талофат кўрди. Мамлакат иқтисодий тангликни бошидан кечирмоқда эди, хом ашё етишмасди. У Германиянинг қарамига айланди, 500 минг ишчи Германияга олиб кетилган эди. Молиявий аҳвол оғирлашиб, аҳоли сулҳни талаб қилиб чиқа бошлади. Италия солдатлари тўда-тўда бўлиб иттифоқчилар томонига ўтиб кета бошлади. Италиянинг танг аҳволда қолганлигидан фойдаланиб, Курск жанглари кетаётган пайтда Иттифоқчилар армияси 1943 йил июлида Сицилия оролига кўшин туширди

^{1/}Современные США. Энциклопедический справочник. М. Наука. 1988. стр-299.

ва уни эгалладилар. 1943 йил 19 июлда Верона шаҳрида Муссолини Гитлер билан учрашиб, ундан ёрдам сўради, бироқ Гитлер буни рад қилади ва Шимолий Италиянигина «бирга ҳимоя қилиш»ни таклиф қилади. У бу билан Германияни жануб томондан ҳимоя қилишда Италиянинг қолган кўшинларидан фойдаланишни кўзда тутган эди. Веронадаги кенгаш Италия фашистик партия Советига маъқул бўлмади.

Совет 24 июлда Олий бош қўмондонлик лавозимини Муссолини кўлидан олиб королга топшириш тўғрисида қарор қабул қилди. Муссолини барча лавозимларидан маҳрум қилинди ва Маршал Бадальо бошчилигида янги ҳукумат тузилди. Муссолини қамоққа олинди. 15 августда Бадальо ҳукумати ген. Эйзенхауэр билан музокоралар олиб борди ва 3 сентябрда ярашув ва сўзсиз таслим бўлиш актига имзо чекди. Шу куни Англия-Америка кўшинлари Жанубий Италияга туширилди. Гитлерчилар ваҳимага тушиб, Италиянинг шимолий ва марказий районларини, шунингдек жанубнинг бир қисмини ишғол қилдилар. Король ва Бадальо ҳукумати иттифоқчи кўшинлар паноҳига қочди.

12 сентябрда Гитлер Муссолинини қамоқдан озод этиб, самолётда Германияга олиб борди. Гитлер билан музокоралар бўлиб ўтгач Муссолини гитлерчилар ёрдами билан Шимолий Италияда кўғирчоқ ҳукуматни тузди. Гитлерчилар таслим бўлган итальян кўшинларини қуролсизлантириб, уларга нисбатан шафқатсизлик билан муносабатда бўлдилар. 13 сентябрда Бадальо ҳукумати фашистик Германияга қарши уруш эълон қилишга ва антигитлер коалицияга қўшилишга мажбур бўлди. Бироқ, иттифоқчилар Италиянинг Шимолига қараб ҳужум қилишни тезлаштирадилар, фақат 1943 йилнинг ноябридагина Неаполь шимолидаги немислар ишғол қилган позицияларга етиб бордилар.

Маълумки, милитаристик Япония 1941 йил декабрь - 1942 йил майида Жануби-Шарқий Осиёнинг катта қисмини ва Тинч океанда бир қанча ороллари эгаллаган эди. У Австралияга ҳужум қилишга тайёрланмоқда

эди. Бирок, америкаликлар ташаббусни эгаллаб, 1942 йилнинг майида Янги Гвинеяда ва Маржон денгизида Япониянинг ҳарбий кемаларига зарба берди. Япония 2 йирик ҳарбий кемадан ва 80 га яқин самолётидан маҳрум бўлди. 4-5 июнда Гавай оролларида бўлган жангда ҳам Япония мағлубиятга учради ва у Тинч океанда мудофаага ўтишга мажбур бўлди. 1943 йилда ҳам Тинч океанда бўлган урушларда Япония муваффақиятсизликка учради. 1944 йил июлида Тинч океанда урушни олиб борган генерал Тадзио ҳукумати кулади. Япониянинг Тинч океанда ва Осиёдаги аҳволи ёмонлаша борди¹.

1943 йил 19-30 октябрда Москвада СССР, АҚШ ва Буюк Британия ташқи ишлар министрларининг конференцияси бўлиб ўтди. Конференция СССР таклифи билан урушнинг бориши, унинг муддатини қисқартириш ва урушдан кейинги тартиб тўғрисидаги масалаларни муҳокама қилди. Конференция уруш даврида ва урушдан кейин иттифоқчи давлатлар ҳамкорлиги тўғрисида Декларация қабул қилди. Декларация душман таслим бўлгунча урушни давом эттириш, урушдан кейин бутун кучларни тинчлик ва хавфсизликнинг мустаҳкамлашга қаратиш, халқаро тинчлик ва хавфсизлик ташкилотини тузиш, урушдан кейин жанжалли масалаларни ҳал қилишда ўзаро келишмай туриб ҳарбий воситаларни ишга солмаслик каби масалаларни баён қилди.

Конференция Сталин, Рузвельт ва Черчилль имзоси билан эълон қилинган гитлерчиларни жавобгарликка тортиш тўғрисидаги Декларацияни ҳам қабул қилди.

1943 йил 28 ноябрь-1 декабрда Техронда уч буюк давлат - СССР, АҚШ, Буюк Британия ҳукуматлари раҳбарлари, ташқи ишлари министрлари ва Бош штаб бошлиқлари иштирокида конференция бўлиб ўтди. Конференцияда ҳарбий ҳамкорлик, 2-чи фронт масаласи, урушдан кейинги Германия масаласи муҳокама қилинди. Тегишли хужжатлар, Декларациялар

¹ История Второй Мировой Войны. Краткая история. М., Наука 1984. 143-стр.

қабул қилинди.

Совет делегациясининг қатъий талаби билан 1944 йил 1 майдан кечиктирмай Ла-Манш бўғози орқали Шимолий Францияга ўтиб, Европада 2-чи фронтни очиш тўғрисида битимга келинди. Германия масаласида эса бир фикрга келилмади. СССР урушдан кейин Германияни ягона демократик давлат бўлиб қолиши тўғрисида баённома берди. АҚШ Германияни беш давлатга бўлиб юбориш таклифини киритди. Англия эса Пруссияни Германиянинг бошқа қисмидан ажратиб юборишни, Германиянинг Жанубий вилоятларини «Дунай федерацияси» таркибига киритиш таклифини киритди.

Эрон тўғрисида декларацияда унга иқтисодий ёрдам кўрсатиш, унинг мустақиллигига, ҳудудий бутунлигига зиён етказмаслик ҳақида мажбуриятлар олинди. Айрим келишмовчиликларга қарамай Техрон конференцияси Гитлерга қарши қаратилган коалицияни мустаҳкамлашда катта роль ўйнади. Гитлернинг антифашистик коалицияни бўлиб юбориш учун қилган ҳаракатлари бефойда кетди.

1944 йилнинг ёзи ва кузида Совет қўшинлари немис-фашист қўшинларини қувиб бориб, ўзининг Шимолий денгиздан Қора денгизгача бўлган давлат чегарасини тиклади ва фашизм қуллигига тушиб қолган давлатларни озод қилиш учун ҳолоскорлик миссиясини бошлади.

АҚШ ва Англия 1944 йилнинг 6 июнида ниҳоят 2-чи фронтни очдилар. Генерал Эйзенхауэр қўмондонлигидаги инглиз-америка қўшинлари Ла-Маншдан ўтиб, Франциянинг шимолидаги Нормандияга кирдилар¹. 15 августда Англия, Франция ва АҚШ қўшинлари Франциянинг жанубига Тулан районига туширилди. 13 августда Франциянинг шимолида олиб борилган бир қатор операциялардан кейин немис-фашистларнинг 100 мингга яқин қўшинлари асир олинди. 1944 йил 25

¹ Г. А. Ҳидоятлов. Жаҳон тарихи. Т.Шарқ. 2000.342-б.

августда француз ватанпарварлари томонидан озод қилинган Парижга кирдилар ва Франция республикаси муваққат ҳукумати Лондондан Парижга келди.

1944 йилнинг сентябрида иттифоқчиларнинг қўшинлари Францияни, Люксембургни, Бельгияни ва Голландиянинг бир қисмини озод қилдилар, ҳамда Германия чегарасига ўтдилар.

Ғарбдаги фронт фашистик Германиянинг 85 та дивизиясини ўзига жалб қилди, холбуки 1944 йил ёзида ҳам душмanning 228 дивизияси ва 28 та бригадаси Совет Герман frontiда эди. Шу сабабли 1944 йил сентябрида Черчилль «шу рус армияси Герман ҳарбий машинасининг ичак чавоғини олиб ташлади ва ҳозирги дақиқада ҳам ўз frontiда душмanning тенгсиз катта қисмига бардош бермоқда», деб иқрор бўлишга мажбур бўлган эди.

1944 йил охири ва 1945 йил бошига келганда кучлар нисбати тўла Совет армияси фойдасига ўзгарганди. Лекин душман ҳали кучли эди, унинг 204 дивизияси Совет-Герман frontiда эди, фақат 70 дан камроқ дивизияси Ғарбий Европа frontiда эди.

Шунга қарамасдан 1944 йил 16 декабрида немис қўшинлари Ғарбий фронтда ҳужум бошлаб, Англия-Америка қўшинлари фронтини ёриб ўтди ва Франциянинг Шимоли-Шарқига туташган Бельгиянинг Арденн тоғ районларида Англия-Америка қўшинларини оғир аҳволда қолдирди. Иттифоқчиларнинг қўшинлари 100 кмча орқага чекинди ва кўп талофат кўрди. 1945 йил январида немис-фашистлар Эльзасда ҳам ҳужумга ўтди. Черчилль 1945 йил 6 январда Сталинга мурожаат қилиб, Совет қўшинлари ҳужумини тезлатишни ва шу йўл билан ёрдам берилишини сўради. 20 январга мўлжалланган ҳужум 12 январда бошланди ва 1200 км кенгликда душман кучларига қақшатқич зарбалар берилди. Бу ҳужум операцияларида 150 та Совет дивизияси қатнашди. Совет қўшинлари одам ва техника жиҳатидан душмандан анча устун эди. Гитлер қўшинлари бир неча юз километр ғарбга улоқтириб ташланди ва 60 та немис дивизияси тор-

мор қилинди. 17 январда Варшава, 13 февралда Будапешт, 4 апрелда Братислава озод қилинди. 9 апрелда Кенгсбург, 13 апрелда Вена ишғол қилинди. Совет қўшинларининг бу хужумлари немис-фашист қўшинларининг ғарбий фронтдаги хужумларининг тўхтатилишига олиб келди. Гитлер қўмондонлиги бир қанча дивизияларни ғарбий фронтдан олиб Шарқий фронтга ташлашга мажбур бўлди. Англия-Америка қўшинлари ўзларини ўнглаб олиб 1945 йил мартдан немисларга қарши хужумга ўтишга муваффақ бўлдилар.

1945 йил 4-12 февралда Қримнинг Ялта шаҳрида уч буюк давлат- СССР, АҚШ, Буюк Британия ҳукумат бошлиқлари-Сталин, Рузвельт, Черчилль ва уларнинг маслаҳатчилари иштирокида конференция бўлиб ўтди. Конференцияда Германияга қарши биргаликда уруш ҳаракатларини тезлаштириб олиб бориш режалари, уруш ҳаракатларини Германия сўзсиз таслим бўлгандан кейин тўхтатиш ҳақида битим қабул қилинди. Конференцияда АҚШнинг Германияни 5 қисмга, Англиянинг эса Германияни 3 қисмга бўлиш тўғрисидаги таклифлари рад этилиб, келгуси Германияни ягона давлат сифатида сақлаб қолиш тўғрисида ҳам бир битимга келинди.

Конференция гитлерчилар келтирган зарарлар ва харобалар учун Германиядан 20 млрд. доллар (СССРга 10 млрд) миқдорида репарация олиш тўғрисида келишиб олдилар. Конференцияда тинчлик ва хавфсизликни сақлаш ва таъминлаш учун Бирлашган миллатларнинг халқаро ташкилотини тузиш тўғрисида ҳам келишиб қарор қабул қилдилар.

Конференцияда Германия сўзсиз таслим бўлгандан кейин 2-3 ой ичида СССРнинг Японияга қарши урушга кириши тўғрисида яширин битим тузилди; Жанубий Сахалинни, унга яқин оролларни ва Курил оролларини Япониядан СССРга берилиши масаласи, Порт-Артурни СССРнинг ҳарбий-денгиз базаси сифатида қайта ижарага бериш ва бошқа масалалар кўрилди.

1945 йил апрель ўрталарида гитлерчилар Совет қўшинларига қарши 214 дивизия ва 14 бригада, иттифоқчиларга қарши 60 дивизияга эга эди. 1945 йилнинг 16 апрелидан Берлин операцияси бошланди. 23 апрелда Совет қўшинлари Берлинга кирдилар, 25 апрелда Берлин ҳамма ёқдан қуршаб олинди. Ғарбдан иттифоқчи қўшинлар Рейндан ўтиб, Эльба дарёси томон юрдилар ва 25 апрелда Совет қўшинлари Америка қўшинлари билан учрашдилар.

Берлин операцияси иккинчи жаҳон урушининг энг буюк жангларида бири бўлди. Берлинни штурм қилишда Совет томонидан 2,5 млн киши, 41 минг 600 замбарак ва миномёт, 6300 танк ва ўзи юрар тўплар, 7500 жанговор самолёт ва бошқа ҳарбий техникалар қатнашди; немис-фашистлар томонидан 1 млн киши, 10 минг 400 замбарак ва миномёт, 3300 самолёт ва бошқа ҳарбий техникалар қарши қўйилди. 30 апрелда Совет қўшинлари Рейхстагни штурм қилиб олдилар ва соат 14 дан 25 минут ўтганда Рейхстаг биноси устига Ғалаба байроғини ўрнатдилар. Шу куни Гитлер, ундан кейин эса Геббельс ўзини-ўз отиб ўлдирди. 2 майда фашистларнинг Берлин горнизони таслим бўлди ва Берлин Совет қўшинлари томонидан батамом ишғол қилинди.

Ғарб тарихчилари Берлин операцияси вақтида немис-фашист армияси русларга қаршилиқ кўрсатмадилар деб хаспўшлайдилар, холбуки 1945 йил 16 апрелидан 2 майгача Берлин учун бўлган жангларда Қизил Армия 102 минг кишисидан ажралди.

1945 йил 25 апрелда Шимолий Италиядаги халқ қўзғолони натижасида Муссолини режими битирилди, қўлга тушган Муссолини партизан суди ҳукми билан 28 апрелда осиб ўлдирилди.

Гитлернинг васиятига кўра 1 майда Шимолий Германияда адмирал Дениц бошчилигида янги фашистик ҳукумат тузилди.

1945 йил 8 майда СССР, АҚШ, Англия ва Франция қўмондонликларининг вакиллари иштирокида Германия қўмондонлигининг

вакиллари (Кейтель ва бошқалар) Германиянинг сўзсиз таслим бўлганлиги тўғрисидаги актга имзо чекди. 1945 йил 23 майда Совет кўмондонлигининг талаби билан Дениц ва унинг «хукумати» қамоққа олинди.

1945 йил 5 июнда Берлинда Германиянинг мағлубияти ҳақидаги қабул қилинган Декларацияга мувофиқ Германияда олий ҳокимият 4 иттифоқчи давлат ихтиёрига ўтди. Германия 4 зонага: СССР, АҚШ, Англия ва Франция қўшинлари оккупация зонасига, Берлин эса 4 секторга бўлинди¹.

Қрим конференцияси қарорларига кўра 1945 йил 25 апрелдан 26 июнгача антифашистик коалицияга кирган давлатларнинг-Бирлашган Миллатларнинг Сан-Францискода конференцияси бўлиб ўтди. 46 мамлакатдан 300 га яқин вакиллар қатнашди, кейинроқ яна 4 давлатдан делегациялар борди, шу жумладан Украина ССР ва Белоруссия ССР вакиллари ҳам қўшилди. Конференцияда халқаро тинчлик ва хавфсизликни мустаҳкамлаш ва таъминлаш учун Бирлашган Миллатлар Ташкилотини тузиш масаласи кўрилди. Ниҳоят 1945 йил 26 июнда БМТнинг устави қабул қилинди. Ўша йили 24 октябрда БМТ аъзоси бўлган давлатлар томонидан Устав тасдиқланди. 24 октябрь - БМТ куни деб аталди.

1945 йил 17 июль - 2 августда уч буюк давлат - СССР, АҚШ, Буюк Британия ҳукуматлари бошлиқларининг-Сталин, Г.Трумэн (1945 йил 12 апрелда президент Рузвельт вафотидан кейин вице-президент Г.Трумэн президентлик лавозимини эгаллайди), У.Черчилль, 25 июлдан бошлаб К.Эттли (Англия парламент сайловларида ғалаба қилган лейбористлар партиясининг вакили) ва уларнинг маслаҳатчилари иштирокида Берлин яқинида Потсдамда конференция бўлиб ўтди. Потсдам конференцияси ғоят муҳим қарорлар қабул қилди. Конференциядаги бош масала- Германия масаласи эди. Сиёсий принциплар бўйича Германияни тўла қуролсизлантириш (демилитаризация), фашизмни битириш (денацификация),

Германиянинг сиёсий ҳаётини демократик асосда қайта қуриш (демократизация), иқтисодий принциплар бўйича ҳарбий-иқтисодий потенциални ва картелларни тугатиш чоралари, оккупация даврида ҳам Германияни «иқтисодий томондан яхлит» деб қараш кўзда тутилди. Ҳарбий жиноятчиларни қамоққа олиш ва суд қилиш тўғрисида келишиб олинди. Халқаро ҳарбий трибунал тузилди. Конференцияда репарация масаласи кўриб чиқилди ва 50 % (10 млрд доллари) СССР фойдасига деб белгиланди. Уч давлат Германиянинг ҳарбий-денгиз ва савдо флотини тенг бўлиб олиш тўғрисида келишиб олдилар.

Конференцияда Польшанинг ғарбий чегаралари қилиб, Одер ва Нейсе дарёлари белгиланди. Кенигсберг шаҳри ва унинг атрофидаги жойлар СССРга бериладиган бўлди.

Потсдам Конференциясида милитаристик Японияни тезликда тор-мор қилиш масаласи ҳам кўриб чиқилган эди.

1945 йил 6 ва 9 августда президент Трумэн буйруғи билан Япониянинг Хиросима ва Нагасаки шаҳарларига атом бомбасини ташладилар. Хиросима бутунлай вайрон қилинди. Ҳаммаси бўлиб 300 мингга яқин киши ҳалок бўлди, 200 мингга яқин киши ярадор, майиб-мажруҳ бўлиб қолди. Хиросимага ташланган бомбанинг қуввати 12 килотон эди.

Совет ҳукумати Япониянинг уруш давридаги антисовет позициясини ҳисобга олиб, 1945 йил 8 августда 9 августдан бошлаб Японияга қарши уруш бошлаяжagini билдирди.

9 августда Совет кўшинлари шиддатли ҳужумларини бошлаб юборди ва 1945 йилнинг 2 сентябрида Япония сўзсиз таслим бўлиш актига имзо чекди. Жанубий Сахалин ва Курил ороллари СССРга ўтди. Япониянинг таслим бўлиши билан 2-чи жаҳон уруши ҳам тугади.

2-жаҳон уруши 6 йил давом этди ва деярли барча мамлакатларни ўзига

¹ П. Кальвокоресси . Мировая политика после 1945 года. М. Международные отношения. стр-201.

торти. Урушда 61 давлат иштирок этди, 40 та мамлакат худудида уруш ҳаракатлари бўлди. Жаҳон аҳолисининг 80 % урушда фаол қатнашишга мажбур бўлди. Ҳаммаси бўлиб, 110 млн киши қуроллантирилди, 60 млнга яқин киши ҳалок бўлди, 35 млн киши майиб-мажруҳ бўлиб қолди. Европадаги қамоқ ва ўлим лагерларида 12 млндан ортиқ киши ҳалок бўлди. Урушда АҚШ 300 минг, Англия 250 минг, СССР 24 млн, Германия 12; млн, Польша 6 млн кишисидан ажралди.

2-жаҳон уруши келтирган зарарлар 3 триллион 300 млрд долларга етди. Ҳарбий ҳаражатларни ҳам қўшиб ҳисоблаганда 4 триллион долларга тенглашди. СССР кўрган зарар 2 триллион 600 млрд. сўмга етди. Совет-Герман frontiда ҳаммаси бўлиб, 507 та немис дивизияси ва унинг иттифокчиларининг 100 та дивизияси тор-мор қилинди. СССР иттифокчилари-АҚШ ва Англия душманнинг 176 дивизиясини тор-мор қилдилар. Душманни тор-мор қилишда Шарқий фронтнинг роли катта бўлди. АҚШнинг собиқ давлат секретари Стетиннус ўз асарларининг бирида (1950 й) шундай деб ёзади: «Америка халқи ўзининг 1942 йилда ҳалокат ёқасида турганини эсдан чиқармаслиги керак. Агар Совет Иттифоқи ўз фронтини ушлаб қолмаганда, немислар Буюк Британияни забт этиш имкониятига эга бўлардилар. Шунингдек, улар Африкани босиб олишга сўнгра эса Лотин Америкасида плацдарм яратишга қодир бўла олар эдилар¹».

«Сталинграддаги жасорат деган эди Ф.Рузвельт - барча эркесвар кишилар қалбини мангу руҳлантиради».

1945 йил 8 августда Лондон шаҳрида СССР, АҚШ, Англия ва Франция вакилларининг конференцияси бўлиб, бунда Халқаро ҳарбий трибунал тузиш ва унинг низомини ишлаб чиқиш масаласи кўрилди, ҳамда фашистик ҳарбий жиноятчилар устидан суд жараёнини олиб борадиган Халқаро ҳарбий трибунал тузилганлиги тўғрисида битим туздилар. Қисқа вақт ичида бу

битимга 19 та давлат қўшилди. Трибуналда асосий қораловчи давлатлар СССР, АҚШ, Англия ва Франциядан иборат Қораловчилар комитети тузилди.

29 августда фашист бош айбдорларининг рўйхати эълон қилинди, улар 24 та бўлиб, нацист сиёсатчилари, ҳарбийлари, дипломатлари, идеологлари ва ишлаб чиқаришдаги мутахассисларидан иборат эди. Жумладан, Геринг, Гесс, Риббентроп, Борман, Кейтель, Лей, Крупп, Кальтенбруннер, Розенберг, Франк, Фрик, Штрейхер, Шахт, Функ, Дениц, Редер, Ширах, Заукель, Иодль, Папен, Зейсс-Инкварт, Шпеер, Нейрат ва Фричлардан иборат эди.

18 октябрда қораловчилар Комитети томонидан уларнинг рўйхати барча хужжатлари билан Халқаро ҳарбий трибуналга топширилди, унинг секретариати орқали ҳар бир қораловчига ҳам етказилди. Трибунал раиси, Англиялик судья лорд Дж. Лоренс «Трибунал бош қораловчилар Комитети томонидан тайёрлаб топширилган ишлардан мамнунки у етарли даражада барча хужжатлар асосида тайёрланган», -деган эди.

Нюрнберг жараёни, халқаро жамоатчилик кўзи олдида ошкора олиб борилди. 403 та очик суд мажлиси бўлиб ўтди. Суд залига 60 мингта рухсатнома тарқатилган эди. Радио, кино, матбуот миллионлаб кишиларни бўлаётган суд жараёнидан хабардор қилиб борди. Бунинг учун оммавий ахборот воситаларининг вакилларига залдан кўп ўрин ажратилди, 350 ўриннинг 250 таси уларга берилди.

Нюрнберг жараёни 22 та бош немис-нацистлари устидан 2500 та хужжатли фактлар келтирдик, уларнинг оқловчи-ҳимояловчилари ҳам бирон-бир иш қилолмай қолдилар. Нима учун 22 та дедик, шунинг учунки, Борман делоси у яширинганлиги учун сиртдан кўрилди ва ҳукм чиқарилди, Крупп камерада ўзини уриб, шол қилиб ташлайди, шунинг учун унинг иши тўхтатилади.

¹ «Правда». 1961. 8-октябр.

Лей қораловчи хужжатнинг хулосаси билан танишиб чиққандан кейин камерада ўзини-ўзи осиб қўяди.

Нюрнберг суд жараёни 10 ой давом этди ва 1946 йилнинг 1 октябрида Халқаро ҳарбий трибунал ўзининг ҳукмини чиқарди: Геринг, Риббентроп, Кейтель, Розенберг, Франк, Фрик, Штрейхер, Заукель, Йодл, Зейс-Инкварт, Кальтенбруннер ва Борман (сиртдан) осиб ўлдириш билан ўлим жазосига ҳукм қилинди; Гесс, Редер ва Функ - умрбод қамоққа, Ширах ва Шпеер - 20 йилга; Нейрат - 15 йилга; Дениц - 10 йилга қамоқ жазосига ҳукм қилинди. Шахт, Папен ва Фричлар оқландилар.

СССРдан қораловчи Руденко ва Трибунал аъзоси И.Т.Никитченколар Шахт, Папен ва Фричларнинг оқланишига норози бўлганлигини ва Гессга енгил жазо берилганлигини маълум қилдилар. Трибуналнинг Низоми принциплари ва ҳукми 1946 йилнинг 11 декабрида БМТнинг Бош Ассамблеяси томонидан тасдиқланди.

Халқаро ҳарбий трибуналнинг Низомига мувофиқ, суд жараёнлари мамлакатларнинг миллий ҳуқуқий органлари томонидан ҳам ўтказилди.

1945 йилнинг декабридан 1946 йилнинг январигача фашист жиноятчилари устидан Киев, Минск, Рига, Ленинград, Смоленск ва Брянск шаҳарларида суд жараёнжари ўтказилди, 1952 йил феврилида СССР Олий судининг ҳарбий коллегияси генерал - фельдмаршаллар Э.Фон Клейст ва Ф.Шернерларни узоқ муддатга озодликдан маҳрум этди. Шарқий Германияда СССР ҳарбий маъмуриятининг суд органлари 48 минг киши устидан тергов ишларини олиб борди ва шундан 17 минг 175 киши турли муддатларга озодликдан маҳрум этилди. (10063 таси ССчилар, 1988 таси гестопачилар, 806 таси СД чилар, 4317 таси бошқа фашистик ташкилотда хизмат қилганлар эди.) Совет оккупацион зонасида 390 минг киши сиёсий ва жамоат ишларида иштирок этишдан маҳрум этилди. 1981-1986 йилларда СССРда 60 та собиқ гитлерчи-жиноятчилар устидан суд жараёни бўлди ва улар турли муддатларга озодликдан маҳрум қилинди.

Европанинг бошқа мамлакатларида ҳам шундай суд жараёни бўлиб ўтди.

М: ГДРда 1945 йил 8 майдан 1984 йил 31 декабргача 12 минг 873 та гитлерчи-жиноятчилар устидан суд жараёни ўтказилиб, кўпчилиги тегишли жазоларини олдилар. Польшада 1945-1965 йилларда 8000 та собиқ нацистлар устидан суд жараёни ўтказилди, шундан 5400 таси «Учинчи Рейх»нинг фуқаролари эди. АҚШга келсак, Нюрнбергнинг ўша саройида Америка ҳарбий суди, 12 та суд жараёнини ўтказди ва 176 та нацист жиноятчиларини тегишли жазолади. Умуман олганда АҚШ ҳарбий суди томонидан 1941 та гитлерчи-жиноятчилар суд қилинди, шундан 324 таси ўлимга, 367 таси оқланди, 57 та дело тугалланмай қолди. Англия суди 1085 та жиноятчи устидан суд жараёни ўтказди ва шундан 240 тасини ўлимга ҳукм қилди. Франция суди 2107 та делони кўриб чиқди ва 104 тасини ўлим жазосига ҳукм қилди. Кўпчилик Ғарб мамлакатларида ўлимга ҳукм қилинганларнинг аксарият қисми умрбод қамоқ жазоси билан алмаштирилди.

1957-1958 йилларда деярли барча ҳуқуқий жиноятчилар АҚШ, Англия ва Франция турмаларидан чиқариб юборилди. Кўпчилик нацистларга «яшириниш» учун имконият берилди, шундан 10000 таси АҚШдан бошпана топди.

Суд жараёни ГФР ҳудудида ҳам олиб борилди. 1945 йил 8 майидан 1982 йил 31 декабригача ГФРда 87 минг 765 киши устидан жиноий иши кўзғатилиб, шундан 6456 киши жавобгарликка тортилди. Иккинчи жаҳон уруши инсониятга умумбашарий хавфсизлик ва тинчликка қарши фаол ҳамкорлик ўрнатиш зарурлигини яна бир карра эслатиб қўйди.

2.4. Иккинчи жаҳон уруши натижалари

Иккинчи жаҳон уруши ўтгандан сўнг кун тартибида урушдан кейинги дунё қурилиш масаласи кўндаланг бўлиб қолди. Буни ҳал қилиш учун антигитлер коалициясида иштрок этган барча иштирокчи давлатлар Ялта ва Потсдам конференциясида имзоланган ва кейинчалик қўшма қарорлар билан тўлдирилган ҳужжатлардаги тадбирларни амалга ошириши зарур эди. Потсдам конференцияси қарорига кўра Ташқи ишлар вазирлиги Кенгаши таъсис этилиб, унга тинчлик ўрнатиш бўйича тайёргарлик ишларини амалга ошириш юклатилди. 1946 йилнинг июл октябрида бўлиб ўтган Париж тинчлик конференциясида Ташқи ишлар вазирлиги Кенгаши тайёрлаган тинчлик лойҳаларини кўриб чиқди, уларда Германиянинг собиқ иттифокчилари, Болгария, Венгрия, Италия, Руминия, Финляндия билан муносабатлар аниқлаштирилди. Бу ҳужжатлар 1947 йилнинг 10 феввалида имзоланди¹.

Шартномалар Европа давлатларининг урушгача бўлган чегараларини ўзгартиришлар билан тиклади. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ташкил топиши жаҳон ҳамжамияти билан умумбашарий хавфсизлик, демократия ва умуминсоний қадриятларни асраш, мустаҳкамлаш учун курашнинг ривожланиши инсоният тарихида энг илғор жиҳатлардан бўлиб қолди. Шунга қарамадан капиталистик ва социалистик давлатлар ўртасидаги қарама-қаршилик сақланиб қолди.

Иккинчи жаҳон урушидан кейин халқаро муносабатларда мутлақо янги тартиб шаклланди. АҚШ ҳар томонлама дунёнинг энг қудратли давлатига айланди. Иккинчи жаҳон уруши йилларида АҚШ капитализми иқтисодий инқироз ҳолати оқибатлардан чиқиб, ишлаб чиқариш қувватини анча оширди. Ўсишнинг йиллик ҳажми давлат аппаратининг 15% ни ташкил

¹ С. С. Волк. Энг янги тарих. Т. Ўқитувчи. 1995 . 313-б.

этди. АҚШнинг уруш милитаризация қилиш майдонларидан узоқда бўлиши ҳамда ҳарбий буюмларни ва қуролларни фашизмга қарши давлатларга кўплаб сотиши унинг шундан ўсишини таъминлади. Бунинг устига АҚШнинг уруш харажатлари анча кам эди. У урушда кўп одам йўқотмаган эди. Ҳаммаси бўлиб АҚШ 292,1 минг киши йўқотди.

Уруш АҚШ саноати қувватини янада юксалтириб юборди. 1943 йилдаёқ саноат маҳсулоти 1929 йилдагига нисбатан 2 барабар кўпайди, бу барча капиталистик мамлакатлардаги саноат маҳсулотининг учдан икки қисмини ташкил этди. 1945 йилда АҚШнинг савдо флоги 1941 йилдагига нисбатан 2,3 барабар кўпайди.

АҚШ империалистлари, уруш натижасида 60 миллиард доллар фойдага, капиталистик мамлакатлардаги саноат ва ҳарбий стратегик ашёлар запасининг 50% ига, жаҳон олтин запегининг (СССРсиз) 73% ига эга бўлдилар. АҚШ дунёнинг кредиторига айланди. Америка капиталининг экспансияси кучайиб кетди. Уруш йилларида саноат қуввати 40% ўсди. Айниқса, ҳарбий саноат ривожанди. 1946 йилда АҚШ нинг жаҳон капиталистик саноат ишлаб чиқаришидаги сал-моғи маҳсулот ишлаб чиқаришига нисбатан озайган бўлишига қарамай 62% ни, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқариш эса 32% ни ташкил этди. АҚШнинг жаҳон капиталистик экспортидаги ҳиссаси, 1945 йил ёзида 40% ни ташкил этди, унинг капиталистик дунёдаги етакчилик роли ошиб кетди.. Бунинг устига муштамлақачилик тизимининг емирила бошлаши, капитализмнинг ҳукмронлик доирасининг қисқариши, социалистик жаҳон бозорининг вужудга келиши туфайли жаҳон бозорининг бўлиниб кетганлиги АҚШ саноат ишлаб чиқаришини жиддий қийинчиликлар гирдобига келтириб қўйди. Ҳарбий саноатлар борган сари кўп ривожлантирилди.

Уруш натижасида капиталистик мамлакатлар ўртасида кучлар нисбатининг ўзгариб кетиши (АҚШнинг асосий рақобатчилари бўлган Германия, Япония ва Италиянинг мағлубиятга учраганилиги, Англия ва

Франция позициясининг бўшашиб кетиши), бир қатор Европа мамлакатларининг уруш харобалари натижасида саноат ва қишлоқ-хўжалик маҳсулотларига бўлган эҳтиёжларининг ошиши ва Америка халқининг ўзининг истеъмол товарларига эҳтиёжларининг ошиб кетганлиги натижасида ҳам 1946 йил охиридан 1948 йил кузигача бўлган даврда АҚШ саноати жонланиш фазасини ўтди. АҚШ зўр бериб қуролланишни янада кучайтирди.

Фашизм мағлуб этилган бўлсада дунё тинч ва осойишта эмас эди. Фашизмга қарши антигитлер коалициясига бирлашган СССР ва Ғарб давлатлари ўртасидаги тараққиёт моделларининг бир-бирига умуман қарама-қаршилиги шароитида эски зиддиятлар янада авж олди. Урушдан кейин Совет Иттифоқининг нуфузи янада кучайиб кетди. Мустамлакачилик тизими парчалана бошлади. Ғарб давлатларининг мавқеини заифлаштириш мақсадида Совет Иттифоқи мустамлакалардаги миллий озодлик ҳаракатларини қўллай бошлади. Қолаверса Европанинг ўзида АҚШ ва Ғарб давлатлари анъанавий капиталистик тараққиёт моделини сақлаб қолиш ва кенгайтиришга ҳаракат қилган бўлса, Совет Иттифоқи “совет наъмунаси” бўйича социализм қуриш стратегиясини амалга ошириш ва шу орқали қитъада гегемонлик қилиш стратегияси мавжуд эди. Мана шу тарихий жараёнлар буердаги халқаро вазиятни белгилаб берарди. Европа давлатлари ўта ривожланган АҚШ ва нуфузи бениҳоя кучли СССР соясида қолиб кетди. Айнан мазкур икки қудратли давлатнинг манфаатлари Европада ҳам тўқнаш келди. Европада барқарорлик ўрнатиш, буердаги давлатларнинг тақдирини ҳал қилиш борасида зиддиятлар пайдо бўлиши табиий ҳол эди. АҚШ ҳукмрон доиралари дунёнинг энг йирик сиёсий ва иқтисодий маркази бўлган Европада “коммунистик хатар” нинг ёйилишининг олдини олишда турли стратегия ва тактикаларни амалга ошира бошлади. Бу ҳол АҚШ ва Европа давлатлари муносабатларини белгиловчи омиллардан бўлиб, Европанинг капиталистик тараққиёт йўлидан бораётган давлатлари АҚШ

нинг юқоридаги стратегиясини фаол қўллаб у билан мустаҳкам ҳамкорликни йўлга қўйиб борса, Совет Иттифоқига эргашаётган совет намунаси бўйича социалистик йўлдан бораётган Европа давлатлари бу сиёсатга қарши бўлиб қолдилар. Демак АҚШ ҳукмрон доиралари Европа давлатларининг тараққиёт йўналишларига қараб муносабат билдирган. АҚШнинг уруш туфайли бойиб кетиши унинг Европа йўналишида ҳам фаол ташқи сиёсат олиб боришига сабаб бўлди.

1945 йил августида АҚШ атом бомбасини Японияга нисбатан қўллаши билан ядро қуроли билан дунёга гегемонлик қилмоқчи эканлигини билдирди. Кўп ўтмай “совуқ уруш” бошланди. Унинг ташаббускори У. Черчилл эди. У “Шарқий коммунизм” билан кураш масаласини қўйди. Бу социалистик давлатлар томонидан совуқ урушнинг эълон қилиниши сифатида қабул қилинди ¹.

АҚШ ҳукумати Совет ҳукуматининг ўзаро алоқаларни ривожлантириш, қуроолларни қисқартириш, атом-водород қуроолларини тақиқлаш, бундай оммавий кириш қурооллари устидан қатий халқаро назорат ўрнатиш, Германия, Япония, Корея, Вьетнам масалаларини тинчлик билан ҳал қилиш, АҚШ иштирокида Европада коллектив хавфсизлик тўғрисида Умумевропа шартномасини тузиш каби таклифларини рад этиб келди.

1947 йил 12 мартда президент Трумэннинг конгрессга СССРни «агрессор» деб айблаб, уни Греция ва Туркияга таҳдид қилмоқда, деб кўрсатиб, бу мамлакатларга кечиктирмай ҳарбий-иқтисодий ёрдам бериш учун 400 миллион доллар ажратишни ва умуммамлакатларга ҳарбий маслаҳатчилар юборишни талаб қилиб ёзган мурожаати асосида агрессив «Трумэн доктринаси» келиб чиқди. Бу доктринага биноан АҚШ Греция ва Туркияга «ёрдам» кўрсатиш ниқоби остида бу мамлакатларни АҚШнинг Ўрта Ер денгизининг шарқий қисмидаги СССРга ва бошқа социалистик

¹ С. С. Волк. Энг янги тарих. Т. Ўқитувчи. 1995 . 313-б.

мамлакатларга қарши ўзининг ҳарбий плацдармига айлантиришга киришди. 1947 йил 5-июнда АҚШ давлат секретари генерал Д. Маршалл Гарвард университетида нутқ сўзлаб Европа мамлакатларининг иқтисодиётини тиклаш тўғрисида гапирди. АҚШ ҳукурон доиралари «Ҳимматли Американинг» «беғараз», ҳатто «олижаноб ёрдамлари» тўғрисида айтдилар. Маршалл нутқи асосида янги, «Маршалл плани» бунёдга келди. 1948 йил апрелида АҚШ конгресси бу планни расмий суратда қабул қилди.

СССР ва социалистик мамлакатлари «Маршалл плани»ни рад этдилар. Ҳарбий Европанинг 16 мамлакати эса «Маршалл плани»ни қабул қилди, АҚШ шу баҳонада Европа иқтисодиётининг кўтаришга, капиталистик укладни сақлаб қолиб, ўз маҳсулотлари учун Европа бозорини оёққа турғизишга муваффақ бўлди. Ҳаммаси бўлиб 1948—1952 йилларда Ҳарбий Европа мамлакатларига 13 млрд. доллар ёрдам кўрсатилди. АҚШ томонидан кўрсатилган молиявий ёрдамлар эвазига Европа давлатлари АҚШ дан келтирилган маҳсулотларга божни 50% га камайтиришлари оқибатида халқаро савдо гуркираб ривожланди¹.

Совуқ уруш ҳарбий-сиёсий блокларнинг ташкил топишига олиб келди. Маршалл режасини қабул қилган кўпчилик мамлакатлар 1949 йилнинг 4-апрелида Вашингтонда “Шимолий Атлантика Шартномаси Ташкилоти” (НАТО) га бирлашдилар. НАТО аъзолигига АҚШ, Буюк Британия, Канада, Франция (вақтинча), Белгия, Италия, Голландия, Люксембург, Норвегия, Дания, Исландия ва Португалия кирди. 1952 йил Греция ва Туркия, 1955 йил ГФР, 1982 йилда Испания аъзо бўлди. Ташкилотнинг бирлашган армиясига АҚШ генераллари раҳбарлик қилди. Биринчи раҳбари-Д. Эйзенхауер.

Ташкилот социалистик давлатларга қарши қаратилган бўлиб, АҚШ иродасига мос халқаро тартибни мустаҳкамлаш йўлида тузилган эди.

¹ М. Лафасов, У. Жўраев. Жаҳон тарихи. Т. Турон-Иқбол. 2005. 162-б.

СССР НАТОга қарши жавоб тариқасида социалистик давлатлар ҳарбий-сиёсий блокини яратиш йўлидан борди. Бу борада асосий эътибор Ғарб ва СССР ўртасидаги асосий тўқнашувчи минтақа Шарқий Европа мамлакатлари билан блоклашув стратегияси ишлаб чиқилди. 1949 йилда Шарқий Европа ва СССР ўртасида иқтисодий муносабатларни ривожлантириш учун ҳукматлараро иқтисодий ташкилот- “Ўзаро Иқтисодий Ёрдам Кенгаши” ташкил этилди. Дастлаб унга Албания, Болгария, Чехославакия, Венгрия, Руминия, Польша ва Совет Иттифоқи кирди. ГДР 1950 йилда, Монголия 1962 йилда, Куба 1972 йилда, Ветнам 1978 йилда аъзо бўлди.

АҚШ ва Ғарб давлатлари Германия масаласидаги 1945 йилги Қрим ва Потсдам қарорларини қўпол равишда бузиб, Германияни иқтисодий; сўнг сиёсий жиҳатдан бўлиб юборишга эришди. Ғарбий зонада 1949 йил 21 сентябрда Германия Федератив Республикаси ташкил топди. Совет зонасида эса 1949 йил 7 октябрда Германия Демократик Республикаси ташкил топганлиги эълон қилинди. Шундай қилиб 40 йилга чўзилиб кетган Германиянинг парчаланиши амалга оширилди¹.

Ғарбий Германия СССРга, социалистик лагерга қарши ҳарбий-стратегик базага айлантирила бошланди. Маршалл режасига мувофиқ АҚШ ГФРга 1948-1949 йилларда 1, 4 млрд доллар молиявий ёрдам кўрсатди. Оккупация режими бемуддат қилиб қўйилди. Ҳарбий -ҳаво ва ҳарбий-денгиз флоти тиклана бошлади. 1955 йилда ГФРнинг НАТОга аъзо бўлиши Шарқий Европани, айниқса гитлерчилар тажовуздан катта зарар кўрган давлатларни хавотирга солиб қўйди. Бундай шароитда Совет Иттифоқи Шарқий Европа ҳукуматларини НАТОга қарши бирлаштиришга ишонтириши қийин бўлмади. 1955 йилнинг 14 майида СССР, Польша, Венгрия, Руминия, Болгария, Чехославакия, ГДР ҳарбий –сиёсий иттифоқ-Варшава Шартномаси

¹ Аюпов О. Энг янги тарих. ГулДУ. 2006. 6 –б.

Ташкилотини туздилар.Шундай қилиб дунё, жумладан Европа иккига бўлинди¹.

Варшава Шартномасига кўра аъзо давлатлар дўстлик ва ҳамкорликни мустаҳкамлаш билан бирга, аъзо давлатлардан биронтасига қуролли ҳужум бўлган ҳолда, ўзаро ҳарбий ёрдам кўрсатиш кўзда тутилди.

АҚШ томонидан Европанинг капиталистик давлатларига Маршалл режаси асосида берилган молиявий ёрдамлар Европанинг тезда иқтисодий жиҳатдан ўнгланиб ривожланиб, бошқа минтақаларга намуна бўлга Европа интеграциясини тезлашувини тامينлади. Бу Маршалл режасининг катта аҳамияти ҳисобланади.Европа интеграцияси натижасида ташкил топган ташкилотлар: Европа Кенгаши, Европа Иқтисодий Ҳамжамияти, Кўмир ва Пўлат Европа Бирлашмаси, МАГАТЭ ва бошқа шу каби ташкилотлар АҚШ билан фаол сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий ҳамкорликни янада мустаҳкамладилар.

¹ Г. А. Хидоятлов, Х. Г. Гуламов. Всемирная история. Новейший период. Европа и США после второй мировой войны. Т. 1999 стр-10.

ХУЛОСА ВА ТАВСИЯЛАР

Иккинчи жаҳон уруши ҳақидаги таҳлил қилинган маълумотлардан келиб чиқиб, қуйидаги хулоса чиқариш мумкин:

1. Океанортида танҳо гегемонлигини ўрнатган, катта урушлардан узоқда жойлашган ва биринчи жаҳон урушидан кейин дунёнинг энг бой давлатига айланган АҚШ Европадаги вазиятга ўзининг манфаатларидан келиб чиқиб ёндашиши табиий эди. Бу борада АҚШ вазиятга тезда мослашиб, кучлар нисбатини инобата олиб, дунёнинг энг йирик молия ва саноат маркази бўлган Европада моҳир геосиёсий стратегия ва тактикаларни амалга ошириб борди. Европа давлатлари билан турли шартномаларни тузиш, фашистик давлатларнинг иқтисодиётига сармоя киритиш, қуроллантириш, Европадаги кескинликни кучайтириш, махфий равишда фашизмдан коммунизмга қарши қурол сифатида фойдаланиш, ўзини гўёки бетараф кўрсатиш АҚШ геосиёсий ўйинларига хос жиҳатлар ҳисобланарди.

2. АҚШ капитализмни асраб қолиш учун унга қарши чиқаётган нацизм ва коммунизмни йўқ қилиш учун Германия ва СССР ўртасида янги жаҳон урушини бошлаш ва иккаласини ҳам заифлаштириш ва шу орқали капитализмни Европада ва дунёда ҳукмрон тизимга айлантиришга интиларди. 1941 йил 11 мартда Конгресс АҚШ мудофааси учун ҳаётий муҳим ҳисобланган қурол ва ҳарбий анжомлар қарзга (ленд), ёки ижарага (лиз) бериш учун имкон яратган ленд-лиз ҳақидаги қонунни қабул қилди. АҚШ ленд-лиз бўйича амалда Англияга, Совет Иттифоқи ва Хитойга қурол билан катта ёрдам берди.

3. Империалистик зиддиятларнинг кучайиб бориши шароитида АҚШ ҳукумати Японияга дипломатик норозилик билдирди. Америка маҳсулотлари учун бозорларни кенгайтиришга уринди. Иқтисодий ва ҳарбий тайёргарлик янада кучайтирилди. Ташқи сиёсат масалалари юзасидан АҚШнинг ҳукмрон лагерида мунозара зўрайди. Агрессор давлатларнинг,

хусусан Германиянинг жаҳонда ҳукмронлик қилиш учун зўр бериб курашаётганини ҳисобга олиб ва бунинг АҚШ манфаатларига хавфли эканлигини англаб президент Ф.Рузвельт 1939 йил мартда «бетарафлик» тўғрисидаги қонунни қайта кўриб чиқишни таклиф этди. Бу масала конгрессда қизгин равишда муҳокама қилинди. Вакиллар палатасида изоляционистлардан иборат кўпчилик (188 овозга қарши 200 овоз билан) «бетарафлик» тўғрисидаги қонунни ўз кучида қолдирди. Бу билан фашист агрессорлари учун қулай шароит сақланиб қолди.

4. Иккинчи жаҳон урушининг доираси кенгайиб борди. 1941 йил 7 декабрда Япония уруш эълон қилмай, АҚШ ва Англиянинг Тинч океандаги ҳарбий-денгиз ва ҳарбий-ҳаво кучларига ҳужум қилиб, жиддий зарар етказди. Пирл-Харбор (Гавай ороллари)га ҳужуми натижасида АҚШнинг Тинч океандаги ҳарбий кемаларининг деярлик ярмиси йўқ қилинди. 5. Япония тезлик билан ҳужум бошлаб, 1941 йил охири - 42 йил бошида Таиланд, Бирма, Гонконг, Индонезия ороллари, Сингапур, ва Филиппинни ишғол қилди. АҚШ ва Англиянинг Тинч океандаги бир қатор ороллари (Гуам, Уэйк, Янги Британия, Янги Гвинеянинг бир қисми ва бошқаларни) эгаллади.

6. Япония Тинч океанда уруш ҳаракатларини бошлаб юборгандан кейин, ўша 1941 йил 11 декабрда Германия ва Италия АҚШ га қарши, 8 декабрда АҚШ Японияга, сўнг Германия ва Италияга қарши, Англия ўз доминионлари билан бирга Японияга қарши уруш эълон қилдилар. Хитой расмий равишда Япония, Германия ва Италияга қарши уруш эълон қилди. Уч агрессив давлат- Германия, Италия ва Япония 1941 йил 11 декабрда Учлар аҳдномасига (1940 й) қўшимча янги ҳарбий аҳдни имзоладилар: биргаликда ва барча воситалар билан Англия ва АҚШга қарши уруш олиб бориш, ўзаро розиликсиз улар билан ярашмаслик ва сулҳ тузмаслик мажбуриятларини олдилар. Улар ҳаракат зоналарини ҳам белгилаб олишди. 1942 йил 18 январь келишувига мувофиқ Япониянинг зонаси қилиб, Урал

тоғларидан АҚШнинг ғарбий қирғоқларигача бўлган жойлар белгиланди, Германия ва Италиянинг зонаси қилиб, Уралдан Ғарбга - АҚШнинг шарқий қирғоқларигача бўлган ерлар ва Америка қитъаси қилиб белгиланди.

7. Мафкуравий ва ижтимоий-сиёсий тузуми турлича бўлишига қарамай, СССР-Англия-АҚШ давлатларининг гитлерчиларга қарши қудратли коалицияси ташкил топа бошлади. 1941 йил 12 июлда СССР ва Англия ўртасида Германияга қарши урушда бирга ҳаракат қилиш тўғрисида битим тузилди. 1941 йил 2 августда АҚШ ҳукумати агрессияга қарши курашда СССРга иқтисодий ёрдам қилишга қарор қилганини баён қилди. 16 августда Англия билан СССР ўртасида савдо ва кредит тўғрисида битим тузилди; Англия СССРга 10 млн фунт стерлинг ҳажмда 3%ли кредит берди. 9-14 августда Рузвельт ва Черчилль Атлантик океанда (Ньюфаунленд оролида) учрашиб, СССРга ёрдам кўрсатиш масаласини ҳам муҳокама қилдилар. 1941 йилнинг 29 сентябр-1 октябрларда СССР, АҚШ, Англия вакиллариининг Москва кенгаши бўлиб, бунда ўзаро ёрдам режалари ишлаб чиқилди. АҚШ-Англия 9 ой ичида СССРга бериладиган қурол-аслаҳалар ва стратегик материаллар тўғрисида, СССРнинг эса уларга етказиб берадиган стратегик ашёлари тўғрисида келишиб олинди. 7 ноябрда АҚШ Ленд-Лиз ҳақидаги қоннуни СССРга ҳам тадбиқ этиб, 1 млрд. доллар ҳажмида фойсиз кредит берди. Шундай қилиб, 1941 йил охирига келиб СССР, Англия ва АҚШдан иборат антифашистик коалиция вужудга келди.

8. Рузвельт билан Черчиллнинг 1941 йил 9-14 августда Ньюфаунленддаги учрашуви Атлантик хартия деган ҳужжатнинг қабул қилиниши билан тугади. Бу ҳужжатда бировларнинг ерини босиб олмаслик, халқларнинг мустақил бўлиб яшаш ҳуқуқини тан олиш, савдода тенглик, иқтисодий ҳамкорлик, нацистлар зулмини битириш, агрессорларни қуролсизлантириш, тинчлик ўрнатиш тўғрисида вазифалар баён қилинди. 1941 йилнинг 24 сентябрида СССР Хартиянинг асосий принципларига розилигини билдирди ва унга қўшилди. 1942 йилнинг 1 январидан

Вашингтонда фашизмнинг ёвуз кучларига қарши кураш тўғрисида 26 давлатнинг Декларацияси қабул қилинди. Давлатлар Атлантик Хартияни маъқуллаб, бир-бирлари билан ҳамкор бўлиш, душман билан сепарат ярашув ёки сулҳ битимлари тузмаслик мажбуриятларини олдилар. АҚШ ҳарбий кучлари уруш йилларида 12 млн 245 минг кишига, Англияники 9 млн 500 минг кишига етди, шунга қарамай, улар Европада 2-чи фронтни очмай, асосий ҳарбий кучларини 2-чи даражали бўлган Тинч океан ва Африкада уруш кетаётган районларга тўпладилар. Бу билан улар кам ҳаражат ва қурбонлар бериш, СССРни урушда тобора заифлаштиришни режалаган эдилар.

9. АҚШ ва Англия 1944 йилнинг 6 июнида ниҳоят 2-чи фронтни очдилар. Генерал Эйзенхауэр қўмондонлигидаги инглиз-америка қўшинлари Ла-Маншдан ўтиб, Франциянинг шимолидаги Нормандияга кирдилар. 15 августда Англия, Франция ва АҚШ қўшинлари Франциянинг жанубига Тулан районига туширилди. 13 августда Франциянинг шимолида олиб борилган бир қатор операциялардан кейин немис-фашистларнинг 100 мингга яқин қўшинлари асир олинди. 1944 йил 25 августда француз ватанпарварлари томонидан озод қилинган Парижга кирдилар ва Франция республикаси муваққат ҳукумати Лондондан Парижга келди. Иттифоқчи қўшинларнинг фаоллашуви оқибатида Германия ҳам мағлуб бўлди. Иккинчи жаҳон урушидан кейин халқаро муносабатларда мутлақо янги тартиб шаклланди. АҚШ ҳар томонлама дунёнинг энг қудратли давлатига айланди. АҚШ ҳукмрон доиралари дунёнинг энг йирик сиёсий ва иқтисодий маркази бўлган Европада “коммунистик хатар” нинг ёйилишининг олдини олишда турли стратегия ва тактикаларни амалга ошира бошлади. 1945 йил августида АҚШ атом бомбасини Японияга нисбатан қўллаши билан ядро қуроли билан дунёга гегемонлик қилмоқчи эканлигини билдирди. Кўп ўтмай “совуқ уруш” бошланди. Унинг ташаббускори У. Черчилл эди. У “Шарқий коммунизм” билан кураш масаласини қўйди. Бу социалистик давлатлар

томонидан совуқ урушнинг эълон қилиниши сифатида қабул қилинди.

10. 1947 йил 12 мартда президент Трумэннинг конгрессга СССРни «агрессор» деб айблаб, уни Греция ва Туркияга таҳдид қилмоқда, деб кўрсатиб, бу мамлакатларга кечиктирмай ҳарбий-иқтисодий ёрдам бериш учун 400 миллион доллар ажратишни ва умуммамлакатларга ҳарбий маслаҳатчилар юборишни талаб қилиб ёзган мурожаати асосида агрессив «Трумэн доктринаси» келиб чиқди. Бу доктринага биноан АҚШ Греция ва Туркияга «ёрдам» кўрсатиш ниқоби остида бу мамлакатларни АҚШнинг Ўрта Ер денгизининг шарқий қисмидаги СССРга ва бошқа социалистик мамлакатларга қарши ўзининг ҳарбий плацдармига айлантиришга киришди. 1947 йил 5-июнда АҚШ давлат секретари генерал Д. Маршалл Гарвард университетида нутқ сўзлаб Европа мамлакатларининг иқтисодиётини тиклаш тўғрисида гапирди. АҚШ ҳукурон доиралари «Ҳимматли Американинг» «беғараз», ҳатто «олижаноб ёрдамлари» тўғрисида айтдилар. Маршалл нутқи асосида янги, «Маршалл плани» бунёдга келди. 1948 йил апрелида АҚШ конгресси бу планни расмий суратда қабул қилди.

11. СССР ва социалистик мамлакатлари «Маршалл плани»ни рад этдилар. Ҳарбий Европанинг 16 мамлакати эса «Маршалл плани»ни қабул қилди, АҚШ шу баҳонада Европа иқтисодиётининг кўтаришга, капиталистик укладни сақлаб қолиб, ўз маҳсулотлари учун Европа бозорини оёққа турғизишга муваффақ бўлди. Ҳаммаси бўлиб 1948—1952 йилларда Ҳарбий Европа мамлакатларига 13 млрд. доллар ёрдам кўрсатилди. Бироқ совуқ уруш шаротида икки тузум ўртасидаги келишмовчилик натижасида Германия иккига бўлиниб кетди. АҚШ Маршалл режасини олган давлатлар билан НАТОга бирлашди. Маршалл режаси асосида иқтисодиёти тикланган Европа давлатлари фаол интеграцияга киришдилар. Бу Маршалл режасининг Европада замонавий бозор иқтисодиётига асосланган демократик тартибларнинг мустаҳкамланишига олиб келди.

Умуман олганда, Иккинчи жаҳон уруши тугаган кундан буен мана 69 йил ўтган бўлсада, ҳамон дунёнинг у ёки бу бурчагида локал урушлар ва қуролли можаролар вужудга келмоқда. Уларнинг кўпчилиги “катта сиёсий ўйинлар”нинг натижасидир. Ҳозирги кунда ҳам Ливия, Сирия Ливан, Украина каби мамлакатларда биродарқушлик урушлари олиб борилмоқда. Иккинчи жаҳон урушида асосий роллардан бирини АҚШ ўйнаганидек, ҳамон аланга олаётган можаролар бу мамлакат билан боғланмоқда. Тарихчиларнинг тахминича, урушлардан “қудратли давлатлар”нинг манфаатлари қондирилмоқда чунки у ерлардаги қурол-яроғ ишлаб чиқариш, ҳарбий гуруҳлар, янги хомашё манбаларини ва бозорларни излаш, бошқа мамлакатлар ҳисобига ўз муаммоларини ҳал қилиш каби манфаатлар урушлар вужудга келишининг негизида туради.¹ Демак, уруш ва тинчлик муаммоси инсоният тарихида ҳар доим ўткир муаммолардан бўлиб келган ва бўлиб келмоқда. Айнан ана шу муаммо атрофида халқаро сахнадаги, З.Бжезинский таърифи билан айтганда, “Буюк Шохмот тахтаси”да мафкуравий кураш ҳам авж олдирилмоқда. Қудратли давлатлар ўз мақсадларига эришиш йўлида ҳарбий кучларини, қурол яроғларини такомиллаштирмоқдалар. Жаҳонга ва тинчликка фан ва техника эмас, балки замонанинг агрессив кучларининг сиёсати таҳдид солмоқда.

Тавсиялар тариқасида тарих дарсларида хариталар билан ишлаш тўғрисида фикр юритмоқчимиз.

Тарихий воқеа маълум бир вақтда ва маълум бир жойда содир бўлади. Ўқувчиларда воқеа содир бўлган жой ҳақида тасаввур яратиш таълимда муҳим ўрин тутди. Тарихий харита билан ишлаш географик муҳитга

¹ Реутов Г.Н. Правда и вымысел о второй мировой войне (Английская буржуазная историография о происхождении второй мировой войны, внешней политике Англии и международных отношениях 1939—1945 гг.) – М.:Международные отношения, 1967. С.292

характеристика беришнинг асосий усулини ташкил этади.

Географик муҳит жамият ривожланишининг ҳаракатлантирувчи кучи бўлмасда тарихий ривожланиш тезлашиши ва секинлашишига жиддий таъсир кўрсатиш мумкин.

Географик муҳитнинг жамият ривожланишидаги ролига, айниқса қадимги дунё тарихи дарслигида катта ўрин берилган.

V-VI синфларда ўқувчиларга географик муҳит билан одамларнинг машғулоти ўртасидаги алоқани очиб бериш, халқларнинг тарихий ривожланишига географик муҳитнинг таъсирини кўрсатиш учун катта имконият бор.

Харита ёрдамида бирор мамлакатнинг тарихий босқичларидаги аҳволни аниқ тасвирлаб бериш ўқувчиларда биринчидан ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиши ҳақида аниқ тасаввур яратишга иккинчидан инсон авлодлари меҳнатининг ўзгарувчилик кучини пухта тушуниб англаб олишларига ёрдам беради. Бинобарин, харита билан ишлаш жуда катта таълимий ва тарбиявий аҳамиятга эга. Дарсда харитадан фойдаланиб тарихий воқеа содир бўлган жойни кўрсатиш, ўқувчиларда географик муҳитнинг роли ҳақида тасаввур яратиш балки тарихий воқеаларнинг моҳиятини уларнинг қонуниятларини, ўзаро алоқалари, сабаб-натижаларини очиб беришда ҳам муҳим рол ўйнайди.

Харитадан тарихий воқеани тушунтириб беришдагина, эмас балки уни таҳлил қилишда ва умумлаштиришда ҳам фойдаланилади.

Харита ёрдамида тарихий воқеаларнинг сабаб алоқалари очиб юборилади. Масалан, “Амир Темир давлатининг юксалиши”.

Харита дарснинг бошида ўрганилган материални таҳлил қилиш, умумлаштириш тарихий ривожлантиришнинг қонуниятларини очиб беришга ёрдам кўрсатади. Харита бир қатор тарихий воқеалар ва ҳодисаларнинг натижаларини кўрсатиб ўрганишга имкон беради.

Тарихий харита ўқув материални мустаҳкамлашда муҳим рол

ўйнайди. Ўқитувчи воқеа бўлиб ўтган жойини деворга осилган харитадан кўрсатган вақтда, ўқувчиларнинг ўша жойни ўз харитаси ёки атласидан излаб топиши, ўқитувчи раҳбарлигида хаританинг таҳлил қилиниши ўқувчиларнинг ўз дафтарларидаги эскизлар ва дарсликдаги хариталар устида уйда мустақил ишлаши, навбатдаги дарсда берилган саволларга харитадан фойдаланиб жавоб бериши, ўқув материалининг пухта ўзлаштирилишига ва эсда узоқ сақланишига ёрдам беради.

Тарих ўқитиш тажрибасида тарихий хариталарнинг уч туридан фойдаланилади.

1. Умумий хариталар. Улар бир мамлакат ёки бир группа мамлакатдаги тарихий воқеаларни, уларнинг мавқеини, тарихий ривожланишнинг маълум босқичидаги аҳволини акс эттиради. Масалан, “XVIII асрнинг биринчи чорагида Хива хонлиги”, “1789 йилда Европа” ва бошқалар.

2. Обзор хариталар. Ўрганиладиган воқеалар ривожланишнинг изчиллигини узоқ давр мобайнида ҳудуднинг ўзгарганини акс эттиради. Масалан: “Рим давлатининг юксалиши”.

3. Мавзуга оид хариталар. Маълум тарихий воқеаларга ёки тарихий жараённинг айрим томонларига бағишланади. Масалан, “Хонликларнинг ижтимоий - иқтисодий аҳволи”, “1525 йилда Германияда деҳқонлар уруши”. Мавзуй хариталарда ижтимоий ҳаётга доир масалалар чунончи, иқтисодий масалага, сотсиал ҳаракатларга, синфий кураш ёки ҳарбий ўтмишга доир масалалар тўлароқ ёритилади. Дарслик ва атласлардаги хариталарнинг кўпчилиги мавзуй хариталардир. Ўқитувчи босма ёки кўлда тайёрланган осма мавзуй хариталардан ҳам фойдаланади. Т.Ў Салимов, М.Муйдинова, Ф. Султонов. Жаҳон тарихи. 7-синф. Ўқитувчилар учун методик қўлланмаларида ҳам тарих дарсининг асосий жиҳози харитага алоҳида эътибор қаратилган ¹.

¹ Салимов Т.Ў., Муйиддинова М., Султонов Ф. Жаҳон тарихи. 7 синф. Ўқитувчилар учун методик қўлланма. Т., 2009. 31-34 б.

Тарих дарсларида ўқувчиларни мамлакатимизнинг табиий шароити ва иқтисодини ривожланиш тарихи билан чуқурроқ таништириш мақсадида табиий ва иқтисодий географик хариталардан ҳам фойдаланилади.

Бирорта ҳам дарсни харитасиз тасаввур этиш қийин. Харита тарих дарсининг энг зарурий қўлланмаси бўлиб ҳисобланади. Харита аввало ўрганиладиган мавзуга мос бўлиши лозим. Ўқитувчи воқеалар ривожидавомини баёни жараёнида харитадан кўрсатиб бориши айтилган вақтда ўқувчилар ўқитувчи кўрсатадиган жойни қўлларидаги харита ёки атласдаги харитадан излаб топишлари лозим. Ҳар бир янги харита ўрганилаётганда унга қисқача обзор бериш унга ўрганилган эски харита билан солиштириб ўқувчиларни янги харитадан ўзгаришлар билан таништириш, уларнинг тарихий ривожланишининг изчиллигини ҳар бир босқичнинг ўзига хос муҳим хусусиятларини англаб олишларига ёрдам беради. Ўқувчилар икки харитани солиштириб мамлакат ҳудуди торайган ёки кенгайганини, шаҳарларнинг ўсганлиги ва бошқа ўзгаришлар юз берганлигини тушуниб оладилар.

Ўқитувчи харита юзасидан саволлар ва топшириқлар бериш йўли билан ўқувчиларни V-VI - синфдан бошлаб харита устида ишлашга ўргатиб боради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ

1. Каримов И. А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. - Т.: Ўзбекистон, 1998.
2. Аюпов О. Энг янги тарих. – Гулистон: ГулДУ, 2006.
3. Батлер Д. Большая стратегия. - М., 1959.
4. Василика М.А. Политология. - М.: Гардарики, 2001.
5. Волк С.С. Энг янги тарих. - Т.: Ўқитувчи, 1995 .
6. Зубок Л, Яковлев Н. Новейшая история США. - М., 1972.
7. Иванов Р. Сталин и союзники. 1941-1945. -М., 2000.
8. Иванян Э. А. От Джорджа Вашингтона до Джорджа Буша. Белый дом и пресса. - М., 1991.
9. Иккинчи жаҳон уруши . Т- 1. - М., 1973
10. История второй мировой войны. 1939-1945. - М., 1989.
11. История Второй Мировой Войны. Краткая история. - М., Наука 1984.
12. История Италии. - М., 1971.
13. Кальвокоресси П. Мировая политика после 1945 года. - М., Международные отношения, 2000.
14. Кузнецов Ю.Д., Навлыцкая Г.Б. История Японии. - М.: Высшая школа, 1988.
15. Кульков Е.Н., Ржешевский О.А., Челышев И.А. Правда и ложь о второй мировой войне. – М.:Воениздат, 1988.
16. Лан В. США в военные и послевоенные годы. 1940-1960 гг. - М., 1964.
17. Лафасов М., Жўраев У. Жаҳон тарихи. Т.:Турон-Иқбол, 2005.
18. Мельников Ю. США и гитлеровская Германия: 1933-1939. - М., 1959.
19. Новая и новейшая история. - М., 1989 № 5
20. Новая и новейшая история. - М., 1993. № 1

21. Нуриддинов З.Р. Ғарб мамлакатларининг энг янги тарихи. - Т.: Ўқитувчи, 1976.
22. Островский В.П. ССЖИ тарихи саҳифаларига янгича ёндашув. - Т.: Ўқитувчи, 1992.
23. Перечнев Ю. Г. О некоторых проблемах подготовки страны и Вооруженных Сил к отражению фашисткой агрессии // Военно-исторической журнал . 1988. № стр-42.
24. Реутов Г.Н. Правда и вымысел о второй мировой войне (Английская буржуазная историография о происхождении второй мировой войны, внешней политике Англии и международных отношениях 1939—1945 гг.) – М.:Международные отношения, 1967
25. Салимов Т.Ў., Муйиддинова М., Султонов Ф. Жаҳон тарихи. 7 синф. Ўқитувчилар учун методик қўлланма. Т., 2009.
26. Тошпўлатов Т., Ғаффоров Я. Тарих ўқитиш усуллари. Т., 2002. 15-20 бетлар
27. Сивачев Н, Язьков Е. Новейшая история США. М., 1980 .
28. Современные США. Энциклопедический справочник. - М.: Наука, 1988.
29. Хидоятлов Г.А., Гуламов Х.Г. Всемирная история. Новейший период. Европа и США после второй мировой войны. - Т., 1999 .
30. Хрестоматия по новейшей истории. - М., 1960.
31. Энтони Гидденс. Социология. - Т.: Шарк, 2002.
32. Язьков Е. Ф. История стран Европы и Америки в новейшее время. 1918-1949 гг. - М., 2000.
33. Ҳидоятлов Г.А. Жаҳон тарихи. Т.: Шарк, 2000.
34. «Правда», 1961, 30 октябр.
35. «Правда». 1961. 8-октябр.
36. [www. google ru](http://www.google.ru)
37. www.librusek.ru

М У Н Д А Р И Ж А

Режа.....	2
Кириш.....	3
Адабиётлар таҳлили.....	6
 1-боб. Иккинчи жаҳон уруши арафасидаги воқеалар ва урушнинг бошланиши.....	8
1.1. Иккинчи жаҳон уруши арафасида халқаро аҳвол.....	8
1.2. Иккинчи жаҳон уруши арафасида кучлар нисбати.....	24
 2-боб. Иккинчи жаҳон уруши: ўйирма ва ҳақиқат.....	33
2.1. Урушнинг бошланиши ва тавсифи.....	33
2.2. Совет Иттифоқининг Улуғ Ватан уруши: ўйдирма ва ҳақиқат.....	54
2.3. Иккинчи фронт ва АҚШнинг Иккинчи жаҳон урушидаги роли.....	61
2.4. Иккинчи жаҳон уруши натижалари.....	79
Хулоса ва тавсиялар.....	86
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	95

Иловалар.

1.Илова.

Совет-Япония frontiдаги кучлар нисбати (1945 йил август)

Ҳарбий кучлар	СССР	Япония	Нисбати
Одам сони	1500000	1200000	1,2:1
Тўплар ва минамёт	26000	8500	3,5:1
Танк ва ўзи юрар тўплар	5500	1155	5:1
Самолётлар	3800	1800	2,1:1

2.Илова.

1940 йилнинг 10 майидаги Шимоли-Шарқий фронтдаги кучлар нисбати:

№		Фран ция	Анг лия	Бель гия	Голла ндия	Иттифок хаммаси	Герма ния
1	Шахсий таркиби	2 млн 440 минг	395 минг	600 минг	350 минг	3 млн 785 минг	3 млн 300 минг
2	Дивизиялар	104	10	23	10	147	135
3	Танклар сони	2789	310	-	-	3099	2580
4	Самолётлар	1648	1837	186	120	3791	3824

5	Артиллерия куроллари 75 мм ва ундан юқори	11200	1350	1338	656	14544	7378
---	---	-------	------	------	-----	-------	------

Илова.3.

Берлин операцияси (1945 йил 16 апрель - 2 май).

Ҳарбий кучлар	СССР	Германия	Нисбати
Одам сони	25000000	10000000	2,5:1
Замбараклар ва миномётлар	41600	10400	4,0:1
Танклар ва ўзи юрар тўплар	6250	1500	4,1:1
Самолётлар	7500	3300	2,3:1

Илова.4.

Ҳарбий фронтдаги кучлар нисбати (1944 йил - сентябрь, 1945 йил - февраль)

Ҳарбий кучлар	Иттифоқчилар	Фашистлар	Нисбати
Одам сони	4859000	1820000	2,7:1
Тўплар ва миномётлар	37000	30000	1,2:1
Танклар ва ўзи юрар тўплар	11300	2000	5,7:1
Самолётлар	11700	1000	11,7:1

Илова.5.

1941

йил 22 июнь арафасидаги кучлар нисбати:

Ҳарбий кучлар	СССР	Германия (иттифоқчилари билан)	Нисбат
Одам сони	5373000 (2680000)	5500000	01:1,2
Тўплар ва минамёт	67000 (39000)	47000	1,4:1
Танк ва ўзи юрар тўплар	9500 (1475)	4300	2,2:1
Самолётлар	8500 (1540)	4980	1,8:1

Илова.6.

Буюк Британия қуrolли қўшинларининг таркиби ва сони қуйидагича эди:

№	Мамлакатлар	Шахсий таркиб сони (минг киши ҳисобида)			
		Қуруқлик даги қўшинлар и	Ҳарбий денгиз қўшинлар и	Ҳарбий ҳаво қўшинлари	Ҳаммаси
1	Англия (метрополия)	897	180	193	1 млн, 270
2	Ҳиндистон	205	2	3 минг 700	210 минг 700
3	Канада	61,5	1,8	4,0	67 минг 30
4	Австралия иттифоқи	45,7	9,3	3,7	58,7
5	Янги Зеландия	3,0	1,3	0,5	4,8
6	Жан.Африка Иттифоқи	22,5	-	1,5	24,0
7	Африкадаги колониялар	19,0	-	-	19,0
8	Англия-Миср Судани	7,5	-	-	7,5

Илова.7.

Германия урушга тайёрланар экан, айниқса, ўзининг қуруқликдаги қўшинлари қудратини оширишга ҳаракат қилди. 1939 йилги сафарбарлик давридаги аҳвол қуйидагича эди:

№	Қисмлар ва бирлашмалар	1933	1935	1937	1938	1939
1	Ҳарбий округлар ва группалар қўмондонлиги сони	2	3	4	6	11
2	Корпус қўмондонлиги сони	-	10	13	19	26
3	Дивизиялар сони	10	29	39	51	102
4	Алоҳида танк бригадалари	-	-	-	-	-
5	Отлиқ аскарлар бригадалари	-	-	-	-	-
6	Пиёда қўшинлар полклари	21	77	112	129	292
7	Артиллерия полклари	7	25	43	57	128
8	Моторлаштирилган ўқчи полклари	-	3	4	13	13
9	Танк полклари	-	6	10	14	14
10	Танкка қарши дивизионлар	-	9	11	17	17
11	Моторлаштирилган разведка батальонлари	-	9	11	17	17

12	Саперлар батальони	7	28	55	75	133
13	Алоқа батальони	7	10	55	69	160

Илова.8.

Германияда ҳарбий ҳаво кучларини кучайтиришга ҳам катта эътибор берилди. 1939 йили уруш бошланганда бу соҳадаги аҳвол қуйидагича эди:

№	Қисмлар, бирлашмалар	1934	1935	1936	1937	1938	1939
1	Ҳаво флоти	-	-	-	-	3	4
2	Авиация дивизияси	1	-	-	-	6	7
3	Авиаэскадрилялар	-	-	8	13	22	23
4	Авиагуруҳлар	3	13	37	66	85	89
5	Заҳирадаги авиаотрядлар	-	6	14	15	16	-
6	Зенит дивизиялари	12	19	42	55	74	284
7	Парашют батальонлари	-	-	1	1	1	4
8	Ҳарбий ҳаво кучлари алоқаси батальонлари	1	1	8	8	21	59

Илова.9.

Германия-Польша урушида кучлар нисбати қуйидагича эди:

№		Германия	Польша
1	Қуrolли кучлар	1,6 млн чел	1,0 млн чел
2	Дивизиялари	62	39
3	Танклари	2800 та	870 та (танкеткалар билан)
4	Артиллерия қуrolлари ва миномётлари	6000	4300
5	Жанговор самолётлари	2000	407

Илова - 10

SBB CFF FFS

Besuchen Sie für Geldwechsel den SBB Change in einem von rund 200 Schweizer Bahnhöfen. SBB Change bietet Ihnen von früh bis spät und oft auch am Wochenende über 50 Fremdwährungen aus aller Welt an. www.sbb.ch/change

SBB Change – die Welt für Ihr Feriengeld.

Илова - 13

